

University of Groningen

Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1978

Keukens, J. C.; Koole, Rudolf; Lipschits, Isaac; Neuvel, J. N. P. ; Pots, R.; Singelsma, S.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1979

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Keukens, J. C., Koole, R., Lipschits, I., Neuvel, J. N. P., Pots, R., & Singelsma, S. (editors) (1979). *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1978*. Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

RIJKSUNIVERSITEIT
GRONINGEN

JAARBOEK 1978

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE PARTIJEN

PROF. DR. I. LIPSCHITS

UBBO EMMIUSSINGEL 19
9711 BB GRONINGEN
TEL.: 050 - 115386

INHOUDSOPGAVE

<i>Inhoudsopgave</i>	I
<i>Voorwoord</i>	V
1. <i>Institutionalisering, subsidie Z.W.O., personeels- formatie en Werkgroep</i>	1
1.1 Institutionaliserings	1
1.2 Subsidie Z.W.O. en personeelsformatie	2
1.3 Werkgroep Nederlandse Politieke Partijen	3
2. <i>Documentatiesystemen</i>	7
2.1 Samenstelling	7
2.2 Bibliografie Nederlandse politieke partijen	7
2.3 Systematische bibliografie Nederlandse politieke partijen (oude stijl)	9
2.4 Systematische bibliografie Nederlandse politieke partijen (nieuwe stijl)	12
2.5 Computerisering bibliografisch systeem	16
2.6 Uittrekselsysteem	17
2.7 Knipselarchief	32
2.8 Trefwoordencatalogus	32
2.9 Periodiekencatalogus	32
2.10 Catalogus Nederlandse politieke partijen	33
2.11 Systeem voor bewaarplaatsen archieven	33
3. <i>Archieven en interviews</i>	34
3.1 Archieven	34
3.2 Geluidsarchief	35
3.3 Beeldarchief	36
3.4 Interviews	37
4. <i>Onderzoek en publicaties</i>	38
4.1 Onderzoek	38

4.2	Onderzoek naar het middenkader van politieke partijen	38
4.3	Onderzoek naar de campagne voor de verkiezingen van het Europees Parlement	40
4.4	Programma's en kandidatenlijsten voor de verkiezingen van de Provinciale Staten in 1978	41
4.5	Partij-enquête 1978	42
4.6	Programma's voor de gemeenteraadsverkiezingen in de provincie Groningen in 1978	42
4.7	Parlementsenquête 1979	43
4.8	Onderzoek naar de financiering van de Nederlandse politieke partijen	43
4.9	Cahiers Nederlandse Politiek	43
4.10	Publicaties van huidige en vroegere stafleden van het Centrum	44
5.	<i>Relaties met organisaties, instellingen en personen</i>	47
5.1	Reeds vermelde relaties	47
5.2	Relaties met de Nederlandse politieke partijen	47
5.3	Relaties met coördinerende instanties	48
5.4	Relaties met het Centrum voor de Parlementaire Geschiedenis van Nederland van na de Tweede Wereldoorlog	48
5.5	Samenwerking met de Stichting Burgerschapskunde	48
5.6	Relaties met bibliotheken	49
	<i>Bijlagen</i>	53
1	I. Onderzoekprogramma 1979 van de Werkgroep Nederlandse Politieke Partijen	55
2	II. R.A. Koole: "Computerisering bibliografie betreffende Nederlandse politieke partijen"	58
3	III. Inventaris van het archief van A.J. Meerburg en F.N.I. Schwarz (D'66) zoals gedeponneerd aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen. Opgemaakt door J.N.P. Neuvel	70

IV. Inhoudsopgave van het manuscript van L.N. Deckers	75
V. Fragment uit het manuscript van L.N. Deckers: "De Stembus van 1901"	82
VI. I. Lipschits, L.P. Middel en W.H. van Schuur: "Het middenkader van de Partij van de Arbeid. Een voorlopig verslag van het onderzoek naar de afgevaardigden op het Raads- en Statencongres 1978"	95
VII. S. Singelsma: "Provinciale Statenverkiezingen 1978. Kandidatenlijsten"	124
VIII. S. Singelsma: "Provinciale Statenverkiezingen 1978. Verkiezingsprogramma's"	129
IX. R.A. Koole: "De financiële en personele situatie van Nederlandse politieke partijen"	137
X. Christy de Beer: "Greep uit de politieke gebeurtenissen in Nederland gedurende het jaar 1978"	166
XI. Lijst van schenkingen van particulieren, instellingen, politieke partijen en wetenschappelijke bureaus van de partijen, ontvangen in het verslagjaar, afgesloten per 1 december 1978	193

VOORWOORD

Op 1 september 1973 werd het Studie- en Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen opgericht, dat op 1 januari 1978 werd omgezet in het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen. De oprichting van het Centrum en de ontwikkeling tot wat het geworden is zijn mogelijk gemaakt door subsidies van de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek en door steun van de Rijksuniversiteit Groningen. Jaarlijks wordt van de activiteiten van het Centrum verslag uitgebracht, sedert 1975 in de vorm van jaarboeken. Voor de staf van het Centrum is het verheugend dat voor deze jaarboeken een grote en toenemende belangstelling bestaat.

Over het algemeen genomen is 1978 een gunstig jaar geweest voor het Centrum. De resultaten, zoals onder meer beschreven in dit Jaarboek, tonen dit aan. De documentatiesystemen (zie paragraaf 4, blz. 7-34) zijn aanzienlijk uitgebreid. Dit blijkt wel uit de volgende cijfers:

	1975	1976	1977	1978
alfabetische bibliografie	9.000	12.000	14.500	18.000
systematische bibliografie	11.000	14.500	17.000	22.000
uittrekselsysteem	9.000	10.500	13.000	16.500

Er wordt gestreefd naar een zo groot mogelijke volledigheid en een zo hoog mogelijke kwaliteit van de documentatiesystemen, waarbij het belang van de gebruiker voorop staat. In toenemende mate wordt van deze systemen gebruik gemaakt.

De omvang van de verschillende systemen is inmiddels zo groot geworden dat, ten behoeve van de gebruiker, naar een meer verfijnde onderverdeling van onderwerpen is gezocht. Door de staf van het Centrum is een nieuwe systematisering binnen de bestaande systemen ontworpen die het voor de gebruiker mogelijk maakt zeer gericht te zoeken. Deze nieuwe systematisering wordt

in paragraaf 2.4 (blz. 12-16) beschreven. Met deze nieuwe indeling is bij wijze van proef de laatste vier maanden van 1978 gewerkt.

Het is van groot belang dat de nieuwe systematisering voor computer-verwerking kan worden gebruikt. Ook hiermee hebben wij tijdens de proefperiode ervaring opgedaan, waarbij gebruik werd gemaakt van een in Groningen aanwezig computer-programma. De plannen tot computerisering van het bibliografisch bestand worden beschreven in paragraaf 2.5 (blz. 16-17) en in bijlage II. De voordelen van computerisering zijn groot: niet alleen een grótere verfijning en een enorme besparing van tijd, maar bovendien worden de mogelijkheden tot deelname vanuit de Rijksuniversiteit Groningen aan nationale en internationale onderzoekprojecten groter. Een minder gunstige ontwikkeling heeft zich in het verslagjaar voorgedaan wat betreft het geluidsarchief, het beeldarchief en het interview-archief (de paragrafen 3.2, 3.3, en 3.4, blz. 35-38). Door gebrek aan mankracht heeft de uitbouw van deze archieven vrijwel stilgestaan. Er zijn zeer voorlopige plannen in 1979 aan deze activiteit meer aandacht te besteden, zo mogelijk in een nationaal samenwerkingsverband.

Ook in dit verslagjaar heeft de staf van het Centrum veel onderzoek-ondersteunend werk verricht. Het onderzoek, waarbij één of meer stafleden van het Centrum actief betrokken zijn, wordt in paragraaf 4 (blz. 38-47) beschreven. Voor het grootste deel heeft dit onderzoek tot (voorlopige) resultaten geleid die in verschillende bijlagen in dit Jaarboek zijn opgenomen. Daarnaast wordt - door het geven van inlichtingen en het ter inzage geven van op het Centrum verzameld materiaal - steun gegeven aan veel ander onderzoek op zeer uiteenlopende niveaus. Dit jaar is opgevallen dat vooral veel studenten - ook van andere universiteiten - gebruik maken van het Centrum voor het schrijven van scripties.

In het algemeen neemt het aantal gebruikers van het Centrum toe. In de loop der jaren heeft het Centrum zowel nationaal

als internationaal bekendheid gekregen. In dit verslagjaar zijn van enkele instellingen van hoger onderwijs - ook uit het buitenland - verzoeken binnengekomen voor samenwerking zowel wat betreft de documentatie als het onderzoek. Na een wellicht wat aarzelend begin wordt het meer en meer duidelijk dat het Centrum een rol kan gaan spelen niet alleen bij het ondersteunen van onderzoek op het gebied van de politieke partijen, maar ook bij het initiëren en het coördineren van dat onderzoek. Hierbij zou de Werkgroep Nederlandse Politieke Partijen (zie paragraaf 1.3, blz. 3-6) een centrale positie kunnen innemen.

Het Centrum onderhoudt relaties met tal van organisaties en instellingen, zoals blijkt uit paragraaf 5 (blz. 47-51). Met de politieke partijen heeft het Centrum een goede relatie opgebouwd. Op onze verzoeken aan de partijen - die beslist niet gering in aantal zijn - wordt zelden negatief gereageerd. Binnen de politieke partijen en ook in de Staten-Generaal bestaat belangstelling voor de activiteiten van het Centrum.

Dank zij de steun van de Openbare Bibliotheek in Groningen hebben wij ook in dit verslagjaar de voor Groningen unieke collectie dag- en weekbladen verder kunnen completeren en uitbouwen (zie paragraaf 5.6, blz. 49-51). Van de ingebonden jaargangen wordt op het Centrum regelmatig gebruik gemaakt, overigens niet uitsluitend voor onderzoek naar politieke partijen.

Het is traditie geworden om in het voorwoord van de jaarboeken van het Centrum te schrijven over de onzekerheden van het voortbestaan van het Centrum in Groningen. Hoewel ik ieder jaar hoop dit te kunnen nalaten, moet het - helaas - ook nu weer vermeld worden. In augustus 1976 werd door het College van Bestuur een interfacultaire werkgroep ad hoc ingesteld met als opdracht advies uit te brengen over de wenselijkheid het Centrum een blijvende plaats te geven binnen de Rijksuniversiteit Groningen. In het rapport van deze werkgroep, dat op

4 februari 1977 werd uitgebracht, stond een positief advies. Op basis daarvan heeft het College van Bestuur de Universiteitsraad voorgesteld met ingang van 1 januari 1978 het Studie- en Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen op te heffen en gelijktijdig aan de Rijksuniversiteit Groningen een Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen op te richten. Daarnaast diende een Werkgroep Nederlandse Politieke Partijen ex artikel 18 Wet Universitaire Bestuurshervormingen te worden ingesteld. Als basisformatie van het Centrum werden 3,5 plaatsen vastgesteld. Ten slotte werd voorgesteld bij de vaststelling van de begroting voor 1978 hoge prioriteit te geven aan de beschikbaarstelling van de nodige personele voorzieningen. Dit voorstel werd op 16 juni 1977 door de Universiteitsraad aanvaard.

Bij de begrotingsonderhandelingen voor 1978 bleek echter dat het voor de Universiteit te moeilijk was in één keer 3,5 formatieplaatsen aan het Centrum toe te wijzen. Het College van Bestuur verzocht aan de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek (Z.W.O.) bij wijze van overgangsmaatregel voor 1978 een formatieplaats aan het Centrum toe te wijzen. Het Bestuur van Z.W.O. heeft hierop positief gereageerd. In 1978 kon het Centrum werken met de basis-formatie: een plaats van Z.W.O. en 2,5 plaatsen van de Universiteit.

Uit de besprekingen die tot op heden over de begroting voor 1979 zijn gevoerd blijkt dat het onzeker is of de Rijksuniversiteit Groningen inderdaad de ene formatieplaats van Z.W.O. zal overnemen. Sedert 1 januari 1979 werkt het Centrum met een bezetting die kleiner is dan het minimum dat door het College van Bestuur en de Universiteitsraad is vastgesteld. Hierdoor zijn de werkzaamheden op het Centrum in ernstige mate ontregeld.

Zonder steun van anderen zou ons werk onmogelijk zijn geweest. Met name denk ik hierbij aan de Nederlandse Organisatie voor

Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek die ons vanaf 1973 met subsidies heeft gesteund. Dank zij deze steun kon niet alleen het Centrum worden opgericht, maar kon het zich ook ontwikkelen tot wat het geworden is. De staf van het Centrum is het Bestuur van Z.W.O. bijzonder erkentelijk voor deze steun.

Dit Jaarboek is samengesteld door J.C. Keukens, R.A. Koole, I. Lipschits, J.N.P. Neuvel, R. Pots en S. Singelsma.

Mej. A.H. Rookmaker heeft het manuscript getypt. De Afdeling Reproductiedienst van de Rijksuniversiteit Groningen heeft de uitvoering van het Jaarboek verzorgd.

Groningen, 19 januari 1979

I. Lipschits

1. INSTITUTIONALISERING, SUBSIDIE Z.W.O., PERSONEELSFORMATIE
EN WERKGROEP

1.1 Institutionalisering

Op 10 februari 1978 besloot de Universiteitsraad van de Rijksuniversiteit Groningen, op voorstel van het College van Bestuur, aan het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 2,5 formatieplaats toe te kennen. Bij dit besluit werden onder meer de volgende aantekeningen gemaakt:

- a. Binnen de periode van één jaar dienden de activiteiten van het Centrum te worden geëvalueerd.
- b. Zo spoedig mogelijk moest worden voldaan aan de voorwaarden die op 16 juni 1977 door de Universiteitsraad waren gesteld bij de oprichting van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

De onder a bedoelde evaluatie heeft, ondanks aandrang vanuit het Centrum, bij het afsluiten van dit Jaarboek nog niet plaatsgevonden. De onder b bedoelde voorwaarden kunnen als volgt worden samengevat:

1. Er moet een Werkgroep Nederlandse Politieke Partijen ex artikel 18 van de Wet Universitaire Bestuurshervorming 1970 worden ingesteld.
2. Aangezien het Documentatiecentrum ressorteert onder de Universiteitsbibliotheek moeten de relaties tussen beide instellingen in reglement worden vastgelegd.
3. Er moet een reglement komen voor het Centrum, waarbij in ieder geval taak, werkwijze en samenstelling van een wetenschappelijk adviescollege dienen te worden geregeld.

De onder 1 genoemde Werkgroep is inmiddels ingesteld (zie voor deze Werkgroep hieronder, paragraaf 1.3). De voorwaarden vermeld onder 2 en 3 zullen, op advies van de Afdeling Algemeen Bestuurlijke en Juridische Zaken, worden verwerkt in één reglement voor het Centrum. Deze afdeling heeft een concept-reglement opgesteld. Over dit concept hebben de

Bibliothecaris van de Universiteit en de staf van het Centrum advies uitgebracht, waarna het om "bericht en raad" is toegezonden aan de besturen van de faculteiten der Rechtsgelerdheid, der Letteren en der Sociale Wetenschappen.

1.2 Subsidie Z.W.O. en personeelsformatie

De door het College van Bestuur ingestelde "Werkgroep ad hoc Studie- en Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen" heeft in de aanbiedingsbrief bij haar rapport van 4 februari 1977 geschreven dat voor een verantwoorde opzet van het Centrum ten minste 3,5 formatieplaatsen nodig zijn. Het College van Bestuur heeft dit standpunt overgenomen: 3,5 formatieplaatsen als basisuitrusting van het Centrum. In 1977 bestond deze personeelsformatie uit één plaats van de Rijksuniversiteit Groningen en 2,5 plaatsen gesubsidiëerd door de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek (Z.W.O.). Aangezien het voor de Universiteit moeilijk bleek binnen één jaar het aantal formatieplaatsen voor het Centrum uit te breiden van 1 tot 3,5, verzocht het College van Bestuur de Directeur van Z.W.O. gedurende het kalenderjaar 1978 bij wijze van overgangsmaatregel voor het Centrum 1 formatieplaats ter beschikking te stellen. Een tweede moeilijkheid deed zich voor toen in november 1977 bleek dat de Universiteitsraad pas rond 1 maart 1978 tot een besluit zou kunnen komen. Het College van Bestuur verzocht toen de Directeur van Z.W.O. tot 1 maart 1978 de oude situatie te handhaven (d.w.z. 2,5 formatieplaatsen van Z.W.O. en 1 formatieplaats van de Rijksuniversiteit Groningen).

Op beide verzoeken heeft Z.W.O. positief gereageerd, waardoor voortzetting van de werkzaamheden mogelijk werd gemaakt. Nadat de Universiteitsraad op 10 februari 1978 tot een besluit was gekomen (zie hierboven, paragraaf 1.1) werd per 1 maart 1978 de verdeling van de personeelsformatie van het Centrum als volgt: 2,5 formatieplaatsen ten laste van de R.U.G. en 1 formatieplaats ten laste van Z.W.O. De Z.W.O.-plaats werd voor

tien maanden (1 maart 1978-1 januari 1979) toegewezen.

Op verzoek van Z.W.O. werden voor deze formatieplaats student-assistenten aangetrokken. Per 1 maart 1978 was de staf van het Centrum als volgt samengesteld:

R.A. Koole - assistent (0,5 eenheden)

J.N.P. Neuvel - assistent (0,5 eenheden)

R. Pots - assistent (0,25 eenheden)

S. Singelsma - assistent (0,5 eenheden)

mej. C.C. de Beer - documentaliste

De algemene leiding werd tijdelijk waargenomen door I. Lipschits. Er was een vacature voor de post van secretaresse.

Hiervoor werd per 16 april 1978 mej. A.H. Rookmaker benoemd.

In de loop van het verslagjaar vond een belangrijke tijdelijke wijziging plaats in de samenstelling van de staf. Vanaf de oprichting van het Studie- en Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen in september 1973 was mej. De Beer als documentaliste aan het Centrum verbonden geweest, zonder evenwel een specifieke documentalist-opleiding te hebben gevolgd. Met ingang van het cursusjaar 1978-1979 werd aan de Bibliotheek- en Dokumentatie-akademie te Groningen de mogelijkheid geschapen een "Hogere Beroepsopleiding tot Bibliothecaris-dokumentalist" te volgen. In overleg met de staf van het Centrum en met de Afdeling Personeelszaken van de RUG besloot mej. De Beer deze eenjarige dagopleiding te volgen. Gedurende dit jaar wordt mej. De Beer vervangen door de heer J.C. Keukens, die op 1 augustus 1978 bij het Centrum als documentalist in dienst trad.

Ook tijdens dit verslagjaar liepen twee studenten van de Bibliotheek- en Dokumentatieakademie in Groningen stage op het Centrum:

de heer J. Zwarts (januari-februari 1978);

mej. R. Bruinsma (mei-juni 1978).

1.3 Werkgroep Nederlandse Politieke Partijen

Zoals hierboven (paragraaf 1.1) is vermeld stelde de Universiteitsraad op voorstel van het College van Bestuur in zijn

besluit van 10 februari 1978 aan het voortbestaan van het Centrum de voorwaarde dat een Werkgroep ex art. 18 van de Wet Universitaire Bestuurshervorming 1970 zou worden opgericht. Dit artikel 18 luidt:

"1. Ter bevordering van de wetenschapsbeoefening kunnen de besturen van twee of meer vakgroepen bij een universiteit dan wel bij twee of meer universiteiten, werkgroepen instellen. Een dergelijk besluit behoeft de goedkeuring van de desbetreffende faculteitsraad dan wel faculteitsraden.

2. Een werkgroep bestaat uit leden van het wetenschappelijk personeel en niet-wetenschappelijk personeel, personen die zonder in dienst te zijn van de universiteit een bijdrage leveren aan het onderzoek en studenten, aangewezen door de desbetreffende vakgroepsbesturen. In de leiding van een werkgroep wordt voorzien door de vakgroepsbesturen die haar instellen.

3. De werkgroep stelt jaarlijks een onderzoekprogramma vast, dat de goedkeuring behoeft van de in het eerste lid bedoelde faculteitsraad dan wel faculteitsraden, de vaste commissie voor de wetenschapsbeoefening, bedoeld in artikel 12, eerste lid, gehoord, en is verantwoordelijk voor de uitvoering daarvan. Zij verstrekt die faculteitsraad van wel faculteitsraden de gevraagde inlichtingen."

Het instellen van de werkgroep ex art. 18 van de WUB had tot doel het onderzoek naar de Nederlandse politieke partijen te onderscheiden van de documentatie-activiteiten op dat terrein. Dit was noodzakelijk geworden omdat door institutionalisering van het Centrum als een centraal-universitaire instelling de onderzoekactiviteiten van het Centrum moesten worden ingepast in het kader van de voorschriften van de WUB. Hiervoor bood art. 18 van de WUB de beste mogelijkheid. Dit was de reden waarom de Universiteitsraad op 16 juni 1977 besloot met ingang van 1 januari 1978 het bestaande Studie- en Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen op te heffen en met ingang van dezelfde datum een Documentatiecentrum Ne-

derlandse Politieke Partijen op te richten, "met als taak het verschaffen van een systematische, volledige en algemeen toegankelijke dokumentatie van de na-oorlogse ontwikkelingen in de Nederlandse politieke partijen". Voor het onderzoek diende, zoals vermeld, een werkgroep te worden ingesteld.

Aan de eerste bespreking over de wenselijkheid van het oprichten van een Werkgroep Nederlandse Politieke Partijen waren vertegenwoordigers aanwezig van vijf vakgroepsbesturen:

- vakgroep Methoden en Technieken (Faculteit der Sociale Wetenschappen);
- vakgroep Empirische Sociologie (Faculteit der Sociale Wetenschappen);
- vakgroep Staatsrecht (Faculteit der Rechtsgeleerdheid);
- vakgroep Nieuwste Geschiedenis (Faculteit der Letteren);
- vakgroep Eigentijdse Geschiedenis (Faculteit der Letteren).

Op advies van deze vertegenwoordigers hebben de vijf vakgroepsbesturen besloten deel te nemen aan de oprichting van een Werkgroep Nederlandse Politieke Partijen. Deze besluiten werden voorgelegd aan de betrokken faculteitsraden. De Faculteitsraad Letteren was de eerste die goedkeuring hechtte aan het besluit tot oprichting van de Werkgroep Nederlandse Politieke Partijen. Aangezien het in de Faculteit der Letteren om twee vakgroepen (Nieuwste Geschiedenis en Eigentijdse Geschiedenis) ging, was hiermee tevens voldaan aan de eisen van het eerste lid van art. 18 WUB en was de Werkgroep opgericht.

Leden van de Werkgroep Nederlandse Politieke Partijen zijn: drs. D.F.J. Bosscher, dr. M.G. Buist, prof. dr. J.E. Ellemers, prof. dr. E.H. Kossmann, prof. dr. I. Lipschits, prof. dr. F.N. Stokman, drs. G. Taal, prof. dr. P. Valkenburgh en mr. J.J. Vis. Het voorzitterschap wordt tijdelijk waargenomen door de heer Lipschits; de heer R.A. Koole, verbonden aan het Centrum, treedt tijdelijk als secretaris op. Voor de Werkgroep is een ontwerp-reglement opgesteld door de Afdeling Algemeen Bestuurlijke en Juridische Zaken. Bij het afsluiten van het Jaarboek was dit ontwerp nog in behandeling bij de

Werkgroep.

In overeenstemming met het derde lid van art. 18 WUB is door de Werkgroep een onderzoekprogramma voor 1979 vastgesteld, dat ter goedkeuring aan de betrokken faculteitsraden is toegestuurd. Dit onderzoekprogramma is als bijlage I opgenomen.

2. DOCUMENTATIESYSTEMEN

2.1 Samenstelling

Bij het begin van het onderzoek werd een documentatiesysteem opgebouwd, waaraan in de loop der jaren enkele nieuwe categorieën zijn toegevoegd. Het systeem bestaat nu uit:

- a. bibliografie Nederlandse politieke partijen;
- b. systematische bibliografie Nederlandse politieke partijen;
- c. uittrekselsysteem;
- d. knipselarchief;
- e. trefwoordencatalogus;
- f. periodiekencatalogus;
- g. catalogus Nederlandse politieke partijen;
- h. systeem voor bewaarplaatsen archieven.

2.2 Bibliografie Nederlandse politieke partijen

Dit is een kaartsysteem, dat volgens de gangbare regels alfabetisch is gerangschikt. De bibliografie omvat boeken, tijdschriftartikelen en sedert 1 januari 1975 ook artikelen uit opinie-weekbladen. Artikelen uit dagbladen worden niet in dit systeem opgenomen.

De bibliografie wordt langs primaire en secundaire weg samengesteld. Basis van de tweede werkwijze is een bestaand kaartstelsel, dat in de periode 1964-1966 door prof. Lipschits werd aangelegd. Voorts worden verwerkt de aanwinstenlijsten van de Universiteitsbibliotheek van de Rijksuniversiteit Groningen, van de Koninklijke Bibliotheek en van het Instituut voor Wetenschap der Politiek te Amsterdam. Er wordt een bibliografisch periodiek op ons onderwerp bijgehouden: Periodiekenparade (Assen). Literatuurlijsten uit boeken en scripties worden uiteraard verwerkt voor zover ze betrekking hebben op het onderwerp. Van een aantal gespecialiseerde instellingen zijn de catalogi doorgenomen: Internationaal Instituut voor Sociale

Geschiedenis, Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Sociaal-Historisch Centrum Limburg en de bibliotheken van de Tweede Kamer en de Wiardi Beckmanstichting.

Wat betreft de primaire samenstelling van de bibliografie waren per 31 december 1978 de volgende periodieken verwerkt:

Acta Politica 1965 t/m 1978

Anti-Revolutionaire Staatskunde 1947 t/m 1956, 1966 t/m 1968, 1974 t/m 1978

Christelijk-Historisch Tijdschrift 1966 t/m 1968, 1972 t/m 1978

Het Gemeenebest 1945 t/m 1958

De Gids 1945 t/m 1974

Katholiek Staatskundig Maandschrift 1947 t/m 1963/4

Liberaal Reveil 1956 t/m 1978

De Personalist 1948 t/m 1951

Podium 1945 t/m 1966

Politiek 1966 t/m 1968

Politiek Perspectief 1971 t/m 1978

Politiek en Cultuur 1945 t/m 1956, 1966 t/m 1968, 1973 t/m 1978

Scholing en Strijd 1945 t/m 1946

Socialisme en Democratie 1945 t/m 1978

De Vrijzinnig Democraat 1945 t/m 1946

opinieweekbladen:

Elseviers Magazine sedert 1 januari 1975

De Groene Amsterdammer sedert 1 januari 1975

Haagse Post sedert 1 januari 1975

De Nieuwe Linie sedert 1 januari 1975, alsmede jrg. 1974

De Tijd sedert 1 januari 1975

Vrij Nederland sedert 1 januari 1975, alsmede de jrg. 1973 en 1974.

Ten behoeve van het onderzoek naar de partij-politieke ontwikkelingen in Nederland in de periode 1966 t/m 1968, werden genoemde opinieweekbladen geanalyseerd en in de bibliografie opgenomen.

In aansluiting hierop is begonnen met het verwerken van de jaren 1968 tot 1975. De hiervoor benodigde ingebonden jaar-

gangen ontvangen wij van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

In december 1978 waren de opinieweekbladen tot en met 1971 in de bibliografie opgenomen.

Per 31 december 1978 waren ongeveer 18.200 kaartjes opgenomen in de alfabetische bibliografie Nederlandse politieke partijen.

2.3 Systematische bibliografie Nederlandse politieke partijen (oude stijl)

Na 5 jaar van gestage groei, blijkt de oorspronkelijk gehanteerde systematische indeling te grof om op snelle en adequate wijze het bestand te kunnen blijven ontsluiten. De staf van het Centrum heeft daarom een nieuwe systematische indeling ontworpen, die zowel geschikt is voor verwerking van titels in een kaartstelsel als voor verwerking per computer. Dit indelingssysteem is vanaf 1 september 1978 gehanteerd voor het kaartstelsel; het wordt hieronder besproken in paragraaf 2.4. De opbouw van een computerbestand verkeert in een experimenteel stadium; een verslag hiervan wordt gegeven in paragraaf 2.5.

De tot 1 september 1978 gebruikte bibliografie is afgesloten. Dit afgesloten bestand zal te zijner tijd òf in het computerbestand worden ingevoerd dan wel in de nieuwe systematische bibliografie worden verwerkt.

De indeling van de afgesloten systematische bibliografie is als volgt:

1. Algemeen, diversen Onder deze rubriek valt alles, wat niet onder één van de volgende rubrieken is in te delen. Periodiek wordt nagegaan of uit deze rubriek afzonderlijke rubrieken gevormd kunnen worden. Op deze manier kwamen enkele van de hierna volgende rubrieken tot stand.

2. Nederlandse politieke partijen

2.1 Algemeen In deze rubriek worden boeken en artikelen opgenomen die handelen over vier of meer partijen.

2.2 Anarchisme/ anarchistische organisaties Deze rubriek betreft anarchistische organisaties in het algemeen. De specifiek anarchistische partijen, zoals de Socialistische Partij van Kolthek, vallen onder rubriek 2.10.

2.3 Communisme/ communistische partijen/ eurocommunisme

Deze rubriek betreft boeken en artikelen over het (euro)communisme en communistische partijen in het algemeen. Artikelen over de CPN of de Franse CP vallen respectievelijk onder de rubrieken 2.10 en 16.

2.4 Confessionele partijen Deze rubriek betreft confessionele partijen in het algemeen (het begrip confessionele partij, wenselijkheid van confessionele partijen etc.). De specifiek confessionele partijen als KVP en SGP vallen onder 2.10.

2.5 Conservatisme Deze rubriek betreft boeken en artikelen over conservatisme in het algemeen.

2.6 Fascisme/ fascistische partijen Deze rubriek betreft fascistische en nationaal-socialistische partijen in het algemeen. De specifiek fascistische en nationaal-socialistische partijen als NSB en NSNAP vallen onder 2.10.

2.7 Liberalisme/ liberale partijen Deze rubriek betreft liberalisme en liberale partijen in het algemeen. Specifiek liberale partijen als de Liberale Staatspartij en de VVD vallen onder rubriek 2.10.

2.8 Protestants-christelijke partijen Deze rubriek betreft protestants-christelijke partijen in het algemeen. Specifiek protestants-christelijke partijen als ARP en GPV vallen onder rubriek 2.10.

2.9 Socialisme/ socialistische partijen Deze rubriek betreft socialistische partijen in het algemeen. Specifiek socialistische partijen als PvdA en SDAP vallen onder rubriek 2.10.

2.10 Alfabetisch geordend op partijnaam Deze rubriek bevat boeken en artikelen per politieke partij in alfabetische volgorde: Anti-Misdaad Partij, Anti-Revolutionaire partij, Boerenpartij, Bruggroep etc.

2.10.1 Organisatorische structuur Per partij is in dit oude systeem slechts één onderverdeling gemaakt, namelijk de organi-

satorische structuur, hetgeen inhoudt het huishoudelijk reglement en de statuten. Met de verdere uitsplitsing per partij is nu een begin gemaakt (zie paragraaf 2.4).

3. Relaties tussen partijen

3.1 Alfabetisch geordend Bijvoorbeeld ARP - CHU, D'66 - PvdA, PvdA - VVD.

3.2 Samenwerking progressieve partijen In deze rubriek zijn boeken en artikelen opgenomen over de samenwerking tussen D'66, PPR en PvdA (eventueel met PSP en CPN).

De rubriek 'samenwerking confessionele partijen' is komen te vervallen sinds de oprichting van het CDA en is ondergebracht bij rubriek 2.10.

4. Organisatorische structuur algemeen In deze rubriek worden boeken, artikelen en teksten (reglementen, statuten e.d.) opgenomen over de organisatorische structuur van de politieke partijen in het algemeen of van twee of meer partijen. Boeken, artikelen en teksten over de organisatorische structuur van één partij worden opgenomen onder 2.10.1.

5. Theoretische aspecten Deze rubriek betreft boeken en artikelen over theoretische aspecten van de politieke partij(vorming), uitgezonderd de organisatorische structuur.

6. Kabinetscrises/ kabinetsformaties Deze rubriek betreft boeken en artikelen over kabinetscrises en -formaties in het algemeen en de afzonderlijke crises en formaties.

7. Kiesstelsel Literatuur over het bestaande kiesstelsel en over wijzigingen of voorstellen tot wijziging van het kiesstelsel.

8. Verkiezingen Deze rubriek betreft boeken en artikelen over gehouden verkiezingen voor de Tweede Kamer, de Eerste Kamer, de Provinciale Staten en de Gemeenteraden. De rubriek is chronologisch geordend.

9. Electorale sociologie Deze rubriek betreft onderzoeken van de openbare mening op het gebied van de Nederlandse politiek.

10. Democratisering Deze rubriek betreft artikelen en boeken over de democratie in het algemeen en over aspecten van de democratie als buitenparlementaire oppositie, studentenbeweging, kiezersinvloed.

11. Parlement, regering, ministers en ambtenaren Naast artikelen over de houding van de politieke partijen ten opzichte van het parlement, de regering enz., bevat deze rubriek ook artikelen over het regeringsbeleid en de politieke adviseurs.

12. Dekolonisatie Deze rubriek betreft voornamelijk de houding van de Nederlandse politieke partijen ten opzichte van de dekolonisatie van Indonesië en Nieuw-Guinea. Deze wat specialistische rubriek is ontstaan als gevolg van het onderwys dat over dit onderwerp werd gegeven.

13. Werknemers en werkgevers Onder deze rubriek vallen artikelen over werknemers en werkgevers en hun onderlinge verhoudingen, ondernemingsraden, medezeggenschap, stakingen etc.

14. Denkbeelden tijdens de Tweede Wereldoorlog over partijvorming

15. Biografieën Deze rubriek bevat biografisch materiaal van en over Nederlandse politici.

16. Buitenlandse politieke partijen Boeken en artikelen over buitenlandse politieke partijen.

17. Europese integratie/ verkiezingen Deze rubriek betreft de houding van de Nederlandse politieke partijen t.a.v. Europese eenwording en de Europese verkiezingen.

18. Vrouwenbeweging Deze rubriek is opgenomen omdat over dit onderwerp mogelijk een werkcollege gegeven zou worden.

19. Groningen Artikelen over partij-politieke ontwikkelingen in de provincie en in de gemeente Groningen.

20. Koninklijk Huis In deze rubriek zijn boeken en artikelen opgenomen over leden van het Koninklijk Huis. Voor deze rubriek wordt niet gericht gezocht.

In de systematische bibliografie Nederlandse politieke partijen waren per 31 december 1978 ongeveer 21.700 kaartjes opgenomen. Na paragraaf 2.6 over het uittrekselsysteem wordt een gecombineerd overzicht gegeven van de omvang van elke rubriek.

2.4 *Systematische bibliografie Nederlandse politieke partijen (nieuwe stijl)*

Het belangrijkste verschil tussen de "oude" en de "nieuwe" bibliografie ligt in de aangebrachte onderverdeling naar onderwerp binnen de politieke partijen. Dit maakt het mogelijk zeer gericht te zoeken.

Wilde men, om een voorbeeld te geven, in het oude systeem zoeken naar literatuur over het ontstaan van de PvdA, dan moesten alle kaartenbakken voor de PvdA worden doorgenomen; in het nieuwe systeem hoeft men in dit geval voor de PvdA alleen onder de subrubriek "ontstaansgeschiedenis" te zoeken. De indeling van de nieuwe systematische bibliografie is als volgt:

A. Nederlandse Politieke Partijen	I. Algemeen + sub-rubrieken
II. Partijen alfabetisch + subrubrieken
B. Theoretische Aspecten	over partijstelsel en partijvorming
C. Openbare Mening	onderzoeken met een relatie tot politieke partijen
D. Groningen	I. Algemeen + sub-rubrieken
II. Partijen alfabetisch + subrubrieken

ad A De rubrieken I en II van hoofdgroep A zijn onderverdeeld in de hierna volgende subrubrieken.

subrubrieken:

1. algemeen/diversen: werken over 4 of meer van de volgende subrubrieken
2. (ontstaans)geschiedenis, opheffing partijen
3. interne partijstructuur: partijorganisatie, ledenstructuur, etc.
4. vleugelvorming, afsplitsing, interne ontwikkelingen
5. congressen, partijraden en andere vergaderingen (chronolo-

gische indeling)

6. verkiezingen, verkiezingsprogramma's, uitslagen (chronologische indeling)
7. kabinetscrises/formaties: chronologische indeling, terwijl hierin ook beleidsoverzichten en theoretische werken over kabinetsformaties kunnen worden opgenomen
8. relaties tussen nederlandse politieke partijen
9. europese integratie, partijvorming en verkiezingen
10. nederlandse politieke partijen in internationaal partijverband
11. ideologie, maatschappijvisie: beginselprogramma's, ook de verschillende "ismen", mits gerelateerd aan één of meer partijen
12. buitenlands beleid, defensiebeleid, ontwikkelingssamenwerking en veiligheidsbeleid
13. cultuurbeleid, media(beleid), recreatie en sportbeleid
14. economisch, financieel en sociaal beleid
15. energiebeleid, grondstoffenbeleid en milieubeleid
16. grondpolitiek en landbouwbeleid (incl. tuinbouw, veehouderij, visserij)
17. inrichting van de staat (nationaal)
18. inrichting van de staat (provinciaal/gewestelijk)
19. inrichting van de staat (lokaal)
20. onderwijs en wetenschap
21. verkeer en waterstaat (incl. posterijen)
22. volksgezondheid (geestelijke en lichamelijke)
23. volkshuisvesting en ruimtelijke ordening
24. welzijnsbeleid en vormingswerk, vrouwenemancipatie en minderheidsgroepen
25. wetshandhaving en politiebeleid (justitie)
26. werknemers/werkgeversorganisaties
27. buitenparlementaire aktie: studenten-, soldatenbewegingen, pressiegroepen, landelijke akties etc.
28. (de)kolonisatie: Indonesië, Suriname, Nieuw-Guinea, Ned. Antillen
29. biografieën: biografische informatie

ad B Theoretische aspecten van partijvorming/politieke systemen. Deze hoofdgroep bevat niet uitsluitend werken, die aan de Nederlandse partijpolitieke situatie gerelateerd kunnen worden. Deze hoofdgroep zal t.z.t. nog onderverdeeld worden.

ad C Openbare mening: opinieonderzoeken, die gerelateerd kunnen worden aan de Nederlandse politieke partijen.

ad D Groningen: voor zover relevant wordt hier de indeling in rubrieken en subrubrieken van hoofdgroep A gevolgd. Alleen zaken van provinciaal of gemeentelijk belang worden in deze hoofdgroep opgenomen.

De indeling is ontworpen door de staf van het Centrum en voor een deel gebaseerd op het register dat de heer I. Lipschits samenstelde voor de bundel "Verkiezingsprogramma's; verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal 1977", een publicatie die in 1977 bij de Staatsuitgeverij verscheen. De opzet van het classificatiesysteem is zodanig dat zowel voor het kaartstelsel als voor de computer dezelfde indelingscode wordt gebruikt.

De nieuwe systematische bibliografie omvat momenteel 300 titels.

In de bibliografieën worden vanaf 1 september 1978 meer periodieken verwerkt, voornamelijk partijbladen. Deze bladen werden tot 1 september 1978 uitsluitend in het uittrekselsysteem (paragraaf 2.6) verwerkt. Het gaat om de volgende bladen:

De Banier (SGP)

Bestuursforum (CDA)

Bevrijding (PSP)

Het Buitenhof (DS'70)

De Demokraat (D'66)

Gemeentepaper (PPR)

De Nederlander (CHU)

Nederlandse Gedachten (ARP)

Ons Burgerschap (GPV)
Partijkrant (PvdA)
Politiek Nieuws (KVP)
PPRAK (PPR)
Roos in de Vuist (PvdA)
De Tribune (SP)
Vrijheid en Democratie (VVD)

2.5 Computerisering bibliografisch systeem

Reeds enkele jaren is geprobeerd om de documentatiesystemen van het Centrum te computeriseren. Er zijn verschillende argumenten te noemen waarom deze computerisering dient te worden nagestreefd:

- a. de universitaire samenwerking bij onderzoekingen betreffende Nederlandse politieke partijen kan vlotter verlopen door de grotere toegankelijkheid van het materiaal;
- b. bij een gelijkblijvend arbeidspotentieel kan een (noodzakelijk geachte) verbreding van werkzaamheden plaatsvinden, zodat zo goed mogelijk kan worden voldaan aan de door de Universiteitsraad aan het Centrum gestelde taak een "systematische, volledige en algemeen toegankelijke dokumentatie" te verzorgen;
- c. door middel van computerisering kan een verfijning van het documentatiesysteem worden bereikt, die bij een kaartsysteem niet haalbaar is. Deze verfijning is vooral voor de gebruiker van belang, die bij een gecomputeriseerd systeem zeer gerichte vragen beantwoord kan krijgen;

d. een aanvullend argument is dat computerisering ruimtebesparend werkt doordat geen kaartenbakken meer nodig zijn.

In de loop van 1978 is gepoogd deze plannen tot computerisering te realiseren. Daartoe zijn gesprekken gevoerd met dr. T. de Graaf van de Computer-Kommissie van de Faculteit der Letteren en met drs. C.A. Slijper van het Rekencentrum. Met betrekking tot de voorgenomen aanvraag tot aanschaf van de benodigde terminal is contact onderhouden met leden van

het Project Burocratisering te Groningen.

Alvorens een aanvraag in te dienen tot aanschaf van een terminal, is gepoogd met behulp van een (tijdelijk) door het Rekencentrum ter beschikking gestelde terminal tot een werkbaar systeem en een bruikbaar programma te komen.

In overleg met drs. C.A. Slijper van het Rekencentrum en prof. dr. F.N. Stokman van het Sociologisch Instituut is de keuze voor een programma op het Remote Information Query System (RIQS), dat onlangs door het Sociologisch Instituut en het Rekencentrum is aangeschaft, gevallen. Met dit programma is geprobeerd een werkbaar systeem te ontwikkelen, waardoor de systematische bibliografie (nieuwe stijl) computermatig verwerkt kan worden. In het najaar van 1978 is een aanvang gemaakt met het operationaliseren van dit systeem. Om eventuele "kinderziektes" uit het systeem te halen en om de gevolgen van deze computerisering voor de gebruiker zo goed mogelijk te kunnen overzien, is een 'proefperiode' ingesteld, waarin naast de computermatige verwerking ook nog de verwerking via het kaartsysteem plaatsvindt. Na afloop van deze proefperiode zal worden gezien of tot aanvraag voor aanschaf van een terminal overgegaan zal worden.

In bijlage II wordt verslag gedaan van de ervaringen en resultaten, die de proefperiode tot eind 1978 opleverde.

2.6 Uittrekselsysteem

Van de door de staf gelezen boeken en artikelen worden uittreksels gemaakt op uittrekselkaarten, die in het uittrekselsysteem worden verwerkt. In dit systeem zijn ook uittreksels uit Keesings Historisch Archief opgenomen, voor zover deze betrekking hebben op de partij-politieke ontwikkelingen in Nederland. Het Centrum ontvangt van de Rijksvoorlichtingsdienst de uitgave *Beleid Beschouwd*. Het blad wordt in zijn geheel bewaard. Van de delen, die voor onderzoek van belang zijn, worden verwijzingen in het systeem opgenomen.

Daarnaast wordt een aantal partijbladen systematisch in het

uittrekselsysteem verwerkt:

Anti-Revolutionaire Staatskunde (ARP)

De Banier (SGP)

Bestuursforum (CDA; voortzetting van de afzonderlijke bladen voor gemeente- en provinciebestuurders van ARP, KVP en CHU)

Bevrijding (PSP) (voorheen Radikaal)

Het Buitenhof (DS'70; voorheen: Politiek Bulletin)

Christelijk-Historisch Tijdschrift (CHU)

D'emocraat (D'66)

Gemeente Paper (PPR)

Liberaal Reveil (VVD)

Ons Burgerschap (GPV)

Onze Binding (PvdA-Groningen)

Partijkrant (PvdA)

Politiek en Cultuur (CPN)

Politiek Perspectief (KVP)

PPRAK (PPR)

Roos in de Vuist (PvdA)

Socialisme en Democratie (PvdA)

Vrijheid en Democratie (VVD)

Dank zij de welwillende medewerking van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag ontvingen wij ingebonden jaargangen dagbladen in bruikleen ter bewerking voor het uittrekselsysteem. Per 31 december 1978 waren de volgende dagbladen in het systeem verwerkt:

Algemeen Handelsblad 1945 t/m maart 1960 en mei-juni 1968

De Maasbode 1947 t/m 1948

De Nieuwe Nederlander 1945 t/m 1947

Trouw 1945 t/m 1950

De Tijd 1947 t/m 1948

De Volkskrant 1945 t/m 1948

Het maandblad "Politiek Overzicht", een uitgave van de Stichting Burgerschapskunde, wordt eveneens op uittrekselkaarten verwerkt.

Op deze kaarten worden onderwerp, auteursnaam, titel, plaats en

jaar van uitgave, paginering, bibliotheek waar de publikatie aanwezig is en het uittreksel opgenomen. De kaarten zijn systematisch geordend volgens het "oude" systeem (zie paragraaf 2.3). Binnen de afzonderlijke rubrieken zijn de kaarten chronologisch, op datum van gebeurtenis, gerangschikt.

Per 31 december 1978 waren in het uittrekselsysteem 16.500 kaarten opgenomen.

Overzicht van de rubrieken in de systematische bibliografie (oude stijl) en uittrekselsysteem met de bijbehorende aantallen cataloguskaartjes en uittrekselkaarten

De getallen zijn naar boven afgerond op vijftigtallen.

<i>Rubrieken</i>	<i>Systematische bibliografie</i>	<i>Uittrekselsysteem</i>
1. <u>Algemeen, diversen</u>	1500	350
2. <u>Nederlandse politieke partijen</u>		
2.1 algemeen	450	100
2.2 anarchisme/ anarchistische organisaties	50	50
2.3 communisme/ communistische partijen	100	
2.4 confessionele partijen	100	50
2.5 conservatisme	50	
2.6 fascisme/ fascistische partijen	50	
2.7 liberalisme/ liberale partijen	100	
2.8 protestants-christelijke partijen	250	50
2.9 socialisme/ socialistische partijen	150	50
2.10 alfabetisch op partijen		
Algemeen Nederlandsch Werklieden Verbond	50	
Algemeene Staatspartij	50	
Amsterdamse Aktiepartij	50	
Anti-Misdaad Partij	50	
Anti-Revolutionaire Partij	1300	1000

Bellamy Partij		50
Binding Rechts	50	50
Boerenpartij	100	150
Boeren- en Middenstandspartij		50
Bond van Christen-Socialisten	50	
Bond van Vrije Liberalen	50	
Bruggroep	50	50
Christelijk Democratische Unie	50	50
Christelijk Democratische Volkspartij		50
Christelijk Historische Unie	400	650
Christelijk Nationale Volkspartij		50
Christelijk Sociale Partij	50	50
Christelijke Volkspartij	50	50
Christen-Democratisch Appèl	600	650
Christen-Democratische Partij	50	50
Christen Democratische Unie	50	50
Christen-Radicalen	50	50
Comité van Waakzaamheid	50	50
Communistische Partij van Nederland	1200	650
Consciëntiële Unie		50
Conservatieve Partij	50	
Democraten '66	350	250
Democratisch Actiecentrum	50	50
Democratisch Socialisten '70	100	250

Democratische Middenpartij		50
De Derde Weg	50	50
Economische Bond	50	
Eenheid Door Democratie	50	
Europese Conservatieve Unie		50
Evangelische Progressieve Volkspartij	50	50
Evangelische Solidariteits Partij	50	50
Friese Bond	50	
Friese Nationale Partij	50	50
Friese Volkspartij	50	
Gereformeerd Politiek Verbond	200	350
Grönneger Bond	50	
Groep-Lopez		50
Groep-Voogd		50
Grondpartij	50	
Hervormde (Gereformeerde) Staatspartij	50	50
Humanistisch Socialistische Partij	50	
Internationale Kommunistenbond	50	50
Jong Conservatief Verbond		50
Kabouters/ Provo	100	50
Katholieke Nationale Partij	50	100
Katholieke Volkspartij	1550	1450
Kommunistische Eenheidsbeweging Nederland	50	50
Liberaal Democratische Partij		50

Liberale Partij		50
Liberale Partij van Vrije Burgers		50
Liberale Staatspartij (De Vrijheidsbond)	50	50
Liberale Unie	50	50
Lijst-Germaux		50
Middenstandspartij		50
Nationaal Democratische Partij		50
Nationaal Europese Sociale Beweging		50
Nationaal Evangelisch Verband	50	
Nationaal Historische Partij	50	
Nationaal Socialistische Beweging	100	50
Nationaal Socialistische Nederlandse Arbeiders Partij		50
Nationaal Verbond		50
Nationale Bond Landbouw en Maatschappij	50	
Nationale Bond van Protestantse Kiezers	50	50
Nationale Christelijke Unie		50
Nationale Groep		50
Nationale Katholieke Partij	50	
Nationale Partij	50	50
Nationale Unie	50	50
Nationale Volkspartij		50
Nederlands Gesprek Centrum	50	50
Nederlandse Bellamy Partij		50

Nederlandse Conservatieve Partij		50
Nederlandse Democratische Partij		50
Nederlandse Middenstandspartij		50
Nederlandse Oppositie Unie		50
Nederlandse Unie	50	50
Nederlandse Volks Beweging	150	150
Nederlandse Volksunie	50	50
Neutrale Boeren- en Plattelandspartij	50	
Nieuw Democratische Partij	50	50
Nieuw Rechts	50	50
Noodraad	50	50
Onafhankelijke Boerenpartij		50
Onafhankelijke Nationale Groep		50
Onafhankelijke Socialistische Partij	50	
Oude SDAP	50	50
Pacifistisch Socialistische Partij	250	300
Partij van de Arbeid	2950	1600
Partij van de Daad		50
Partij van Vrije Burgers		50
Partij van de Vrijheid	50	50
Partij voor Landbouw en Middenstand		50
Partij voor Ongehuwden	50	50
Partij voor Overheidspersoneel		50
Partij voor Recht en Vrijheid		50

Partij voor Volksbelang en Volksstemming		50
Partij voor Volkswil en Referendum	50	50
Partij voor Wereldregering		50
Partij zonder Politicus		50
Personalistische Unie		50
Politieke Partij Radikalen	300	300
Positief Christelijke Nationale Unie	50	50
Progressief Rechts	50	50
Protestants Christelijke Volkspartij		50
Protestantsche Unie	50	50
Protestantse Volkspartij	50	
Radicaal Democratische Unie		50
Radicaal Democratische Volkspartij		50
Reformatorisch Politieke Federatie	50	50
Religieus-Socialistisch Verbond	50	
Republikeinse Partij		50
Resoluut	50	50
Revolutionair Communistische Partij	50	50
Revolutionair Socialistische Arbeiders Partij	50	50
Revolutionair Socialistische Partij	50	
Rooms Katholieke Partij Nederland	50	50
Rooms Katholieke Staatspartij	300	100
Sociaal Democratische Arbeiders Partij	500	100
Sociaal Democratische Bond	150	

Sociaal Democratische Partij	100	
Sociale Bond voor Sportbelangen		50
Socialistische Partij	50	50
Socialistische Beweging		50
Socialistische Unie	50	50
Socialistische Werkers Partij	50	50
Staatkundig Gereformeerde Partij	100	200
De Unie		50
Verbond tegen Ambtelijke Willekeur	50	50
Volkspartij voor Vrijheid en Democratie	850	1250
Vrije Socialistische Vereeniging	50	
Vrijzinnig Democratische Bond	100	50
Werkgroep "Fusie vooruitstrevende rechtse partijen"		50

3. Relaties tussen partijen

3.1 alfabetisch op partijen

ARP - BP	50	50
ARP - CDU	50	
ARP - CHU	50	50
ARP - CPN	50	50
ARP - CVP		50
ARP - D'66		50
ARP - EPV		50
ARP - ESP		50
ARP - GPV	50	50

ARP - H(G)S	50	
ARP - KVP	50	50
ARP - NVB		50
ARP - PPR	50	50
ARP - PSP	50	
ARP - PvdA	50	50
ARP - Prot. Unie	50	
ARP - RKSP	50	50
ARP - SDAP	50	50
ARP - SGP	50	50
ARP - VDB		50
ARP - VVD	50	50
BP - CPN	50	
CDA - CPN	50	
CDA - EPV		50
CDA - GPV		50
CDA - PPR	50	50
CDA - PvdA	50	50
CDA - RPF		50
CDA - SGP		50
CDA - VVD	50	50
CDU - CHU		50
CDU - SDAP	50	
Christen-Radicalen - D'66	50	

Christen-Radicalen - PSP	50	50
Christen-Radicalen - PvdA		50
CHU - D'66	50	
CHU - GPV		50
CHU - KVP	50	50
CHU - NVB		50
CHU - PvdA	50	50
CHU - Prot. Unie	50	
CHU - SDAP		50
CHU - RKSP	50	
CHU - SGP		50
CHU - VVD	50	50
Confessionele partijen - PvdA		50
CPN - D'66	50	
CPN - KVP	50	50
CPN - NVB	50	50
CPN - PSP	50	50
CPN - PvdA	100	50
CPN - SDAP	50	50
CPN - SU	50	
CPN - VVD		50
D'66 - DS'70	50	50
D'66 - KVP		50
D'66 - PPR		50

D'66 - PSP	50	50
D'66 - PvdA	50	50
D'66 - VVD	50	50
DS'70 - PvdA		50
DS'70 - VVD	50	50
GPV - NEV	50	
GPV - PvdA		50
GPV - PPR		50
GPV - RPF		50
GPV - SGP	50	50
GPV - VVD		50
KNP - KVP	50	50
KVP - PPR		50
KVP - PvdA	150	300
KVP - SGP		50
KVP - VVD	50	50
LSP - VVD		50
Ned. Unie - NSB	50	
Ned. Unie - NVB	50	50
NVB - PvdA	50	
NVB - RKSP		50
NVB - SDAP	50	50
PPR - PSP	50	50
PPR - PvdA	50	50

PPR - VVD	50	
PSP - PvdA	50	50
Prot. Unie - SGP	50	
PvdA - SGP		50
PvdA - PvdV		50
PvdA - VDB		50
PvdA - VVD	50	50
RKSP - SDAP	50	50
RPF - SGP		50
SDAP - VDB		50
3.2 Samenwerking progressieven	200	100
4. <u>Organisatorische structuur algemeen</u>	50	50
5. <u>Theoretische aspecten</u>	150	
6. <u>Kabinetscrises/kabinetsformaties</u>	500	750
7. <u>Kiesstelsel</u>	300	150
8. <u>Verkiezingen</u>	500	400
9. <u>Electorale sociologie</u>	300	200
10. <u>Democratisering</u>	300	50
11. <u>Parlement, regering, ministers en ambtenaren</u>	500	150
12. <u>Dekolonisatie</u>	300	50
13. <u>Werknemers en werkgevers</u>	750	150
14. <u>Denkbeelden tijdens de Tweede Wereldoorlog over partijvorming</u>	350	50
15. <u>Biografieën</u>	300	50

16. <u>Buitenlandse politieke partijen</u>	900	
17. <u>Europese integratie/verkiezingen</u>	250	50
18. <u>Vrouwenbeweging</u>	350	50
19. <u>Groningen</u>	50	50
20. <u>Koninklijk Huis</u>	50	50

2.7 Knipselarchief

Vanaf 1970 zijn door prof. Lipschits knipsels bewaard over partij-politieke ontwikkelingen die waren bedoeld voor persoonlijk gebruik. Deze knipsels zijn opgeplakt en systematisch geordend. Sinds 1 september 1973 worden een landelijk ochtendblad, landelijk avondblad en een regionale krant geknipt. Op dit moment zijn dat respectievelijk: Trouw, NRC-Handelsblad en het Nieuwsblad van het Noorden.

De knipsels worden opgeplakt, gerubriceerd en in mappen opgeborgen. De indeling van de rubrieken is globaal hetzelfde als de indeling die voor het uittrekselsysteem wordt gehanteerd. In verband met de deelname van het Centrum aan de "European Election Study" (zie hoofdstuk 4) wordt ook op het onderwerp "Europese verkiezingen" geknipt. Voor dit project wordt naast de dagbladen "Europa van morgen", uitgegeven door het Haagse bureau van de Europese Gemeenschappen, verwerkt.

2.8 Trefwoordencatalogus

Deze catalogus bevat een reeks begrippen en organisaties, die als zodanig niet in onze systemen voorkomen. De gebruiker wordt verwezen naar de betrokken rubrieken in de systematische bibliografie, het uittrekselsysteem en het knipselarchief. Enkele voorbeelden:

politieke adviseurs: zie ambtenaren

overheidssubsidiëring van politieke partijen: zie organisatorische structuur algemeen

Democratisch Centrum Nederland: zie KVP

2.9 Periodiekencatalogus

Dit is een kaartstelsel van de periodieken (tijdschriften, weekbladen, dagbladen, partijbladen) die voor ons onderzoek van belang kunnen zijn. Van elke periodiek worden zoveel mogelijk basisgegevens vermeld: datum van eerste uitgave, eventueel datum van

opheffing, adres, partij-affiliatie, bibliotheken waar de betrokken periodiek wordt bewaard, enz. Bovendien wordt aangegeven of en tot hoever de periodiek in de overige documentatiesystemen op het Centrum is verwerkt.

2.10 Catalogus Nederlandse politieke partijen

In deze catalogus zijn de Nederlandse politieke partijen opgenomen. Hierbij is uitgegaan van de lijst van partijen, die bij de Kiesraad waren ingeschreven. Iedere partij staat op een afzonderlijke kaart, waarop zoveel mogelijk gegevens worden vermeld: adressen, telefoonnummers, wetenschappelijke bureaus, enz.

2.11 Systeem voor bewaarplaatsen archieven

Het is moeilijk een overzicht te krijgen van de bewaarplaatsen van archieven van politieke partijen, van hun nevenorganisaties en van personen die een rol in het partij-politieke leven hebben gespeeld. Op het Centrum is een poging hiertoe gedaan. De bestaande politieke partijen en hun wetenschappelijke bureaus zijn bezocht en bij die gelegenheid is gevraagd naar de bewaarplaats van de partij-archieven en naar de voorwaarden waarop deze toegankelijk zijn voor wetenschappelijk onderzoek. Daarnaast is in het Algemeen Rijksarchief, het Katholiek Documentatiecentrum, het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie en het Sociaal-Historisch Centrum Limburg onderzoek gedaan naar de aanwezigheid van voor ons Centrum belangrijke archieven. Deze gegevens zijn in het systeem voor bewaarplaatsen archieven opgenomen. Doel van deze activiteit is een zo volledig mogelijk overzicht te geven van de bewaarplaatsen van archieven van personen en partijen, van belang voor het wetenschappelijk onderzoek.

3. ARCHIEVEN EN INTERVIEWS

3.1 Archieven

Op het Centrum wordt getracht de bewaarplaatsen van archieven van politici en van politieke partijen te inventariseren (zie hierboven paragraaf 2.11). De activiteiten zijn er niet op gericht archieven te verwerven. In de loop der jaren zijn echter enkele archieven op het Centrum gedeponeerd:

- het archief van G.J.C. Schilthuis, tot 1946 secretaris van de Vrijzinnig-Democratische Bond;
- de archieven van de heren A.J. Meerburg en N. Schwarz, ex-leden van het Hoofdbestuur van D'66;
- het (gedeeltelijk) archief van de afdeling-Groningen van de PSP.

De archieven van de heren Meerburg en Schwarz zijn door de betrokkenen openbaar gemaakt. De heer J.N.P. Neuvel heeft deze archieven geïntentariseerd. Deze inventaris is als bijlage III opgenomen.

Dank zij de bemiddeling van drs. D.F.J. Bosscher heeft het Centrum van de erfgenamen van mr. dr. L.N. Deckers de beschikking gekregen over een onuitgegeven manuscript. Deckers was minister van Defensie in het derde ministerie Ruys de Beerenbrouck (1929-1933) en in het tweede ministerie Colijn (1933-1935) en minister van Defensie en van Landbouw en Visserij in het derde ministerie Colijn (1935-1937). Tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft Deckers een zeer uitvoerige parlementaire geschiedenis geschreven over de periode van de ministeries Van Tienhoven (1891-1894), Roëll (1894-1897) en Pierson (1897-1901). Het manuscript is gedeeltelijk getypt en gedeeltelijk handgeschreven. Het omvat enkele duizenden pagina's, waaronder 79 bijlagen. De inhoudsopgave van het manuscript is als bijlage IV in dit Jaarboek opgenomen. Om een indruk van dit werk te geven is als bijlage V een fragment - een deel van het derde hoofdstuk met de daar-

bij behorende voetnoten en bijlagen - in dit Jaarboek opgenomen.

De archief-creërende werkzaamheden van het Centrum betreffen, naast het reeds hierboven genoemde uittrekselsysteem en knipselarchief (paragrafen 2.6 en 2.7), een geluidsarchief, een beeldarchief en een interviewarchief.

3.2 Geluidsarchief

Tot aan 1978 heeft bij de opbouw van het geluidsarchief op het Centrum een nauwe samenwerking bestaan met de Stichting Film en Wetenschap (SFW) te Utrecht. De SFW stelde lijsten samen met korte inhoudsopgaven van geluidsmateriaal inzake Nederlandse politieke partijen. Op het Centrum werd hieruit een selectie gemaakt op basis van relevantie en prioriteit. Het geselecteerde materiaal werd in de vorm van geluidsbanden uit Utrecht naar Groningen gestuurd, waar het in drievoud werd uitgetikt: één exemplaar voor de SFW en twee exemplaren voor het Centrum. Op deze wijze kreeg het Centrum de beschikking over een kleine honderd geluidsbanden, waarvan de inhoud in de voorafgaande Jaarboeken van het Centrum is aangegeleid.

Door gebrek aan personele middelen heeft deze activiteit in 1978 stilgelegen. Het zou wenselijk zijn dit werk in 1979 weer te kunnen hervatten.

Sinds eind 1975 wordt door de staf van het Centrum zelf geluidsopnamen gemaakt van partij-politieke bijeenkomsten.

In 1978 zijn opnamen gemaakt van:

- de Europa-conferentie van de Wiardi Beckman Stichting en de EEG-commissie van het Partijbestuur van de PvdA (Utrecht, 14 januari 1978);
- het oprichtingscongres van de Evangelische Volkspartij (Utrecht, 28 januari 1978);
- het buitengewoon congres van de PvdA over het ontwerp van het Europees verkiezingsmanifest van de Federatie van Socia-

- listische Partijen in Europa (Den Haag, 10 februari 1978);
 - het Raads- en Statencongres van de PvdA (Den Haag, 11 februari 1978);
 - de Algemene Vergadering van de VVD (Utrecht, 10 en 11 maart 1978);
 - het GPV-feestcongres ter gelegenheid van het dertigjarig bestaan (Amersfoort, 8 april 1978);
 - de Algemene Ledenvergadering van D'66 (Zwolle, 22 april 1978);
 - de redevoering van minister-president Van Agt (inclusief discussie) tijdens een verkiezingsbijeenkomst van het CDA (Groningen, 12 mei 1978);
 - de openbare jaarvergadering van de CHU, tevens viering van het zeventigjarig bestaan van de CHU (Arnhem, 20 mei 1978);
 - een verkiezingsforum in verband met de gemeenteraadsverkiezingen (Groningen, 25 mei 1978);
 - het najaarscongres van D'66 (Breda, 4 en 5 november 1978);
 - de najaarspartijraad van de ARP (Rotterdam, 9 december 1978).
- Deze geluidsopnamen zijn integraal.

3.3. Beeldarchief

Eind 1974 heeft het Centrum toestemming gekregen van de afzonderlijke zendgemachtigde omroeporganisaties en van de NOS om beeldmateriaal over te nemen uit het NOS-archief. Dank zij deze toestemming was het mogelijk uit het NOS-archief beeldbanden van 60 minuten te monteren over een bepaald onderwerp (b.v. over het ontstaan van D'66 of over Nieuw Links in de PvdA). Het selecteren van het materiaal en het monteren van de band is arbeidsintensief. Wegens gebrek aan personele middelen kon in 1978 geen nieuwe banden worden toegevoegd aan het bestand van 15 beeldbanden. Er bestaat, vooral bij het wetenschappelijk onderwijs, veel vraag naar deze banden. Met vertegenwoordigers van de universiteiten van Leiden en Rotterdam is een eerste en zeer voorlopig gesprek gevoerd over een mogelijke samenwerkingsvorm om dit beeldarchief ge-

zamenlijk uit te bouwen.

3.4 Interviews

In de eerste jaren van het bestaan van het Centrum werden door de staf regelmatig vraaggesprekken gehouden met politici. Deze gesprekken werden op geluidsbanden opgenomen en vervolgens uitgetikt en de uitgetikte tekst werd aan de geïnterviewde politicus voorgelegd. Op deze wijze zijn 26 politici en oud-politici geïnterviewd.

Deze vraaggesprekken vormen een uiterst belangrijke aanvulling op de in archieven bewaarde teksten en de mémoires. In vele gevallen kan het vraaggesprek het ontbreken van geschreven bronnen compenseren. Voor de beoefening van de hedendaagse geschiedenis is het interview een vrijwel onmisbare bron. Het is daarom verheugend dat er bij de politici een grote mate van bereidheid tot medewerking bleek te bestaan.

Het is zeer te betreuren dat door gebrek aan personele middelen in 1978 slechts in geringe mate iets aan deze activiteit kon worden gedaan. De heer R.A. Koole heeft vraaggesprekken gevoerd met L.J. Brinkhorst (D'66), J. Pronk (PvdA) en F. van der Spek (PSP) over de houding van "links" Nederland inzake de Europese integratie in verband met de eerste rechtstreekse verkiezingen voor het Europees Parlement. Deze vraaggesprekken zullen worden gepubliceerd.

4. ONDERZOEK EN PUBLICATIES

4.1 *Onderzoek*

Het Centrum is niet alleen bedoeld als 'werkplaats' voor onderzoek door aan het Centrum verbonden stafleden. Ook het onderzoek van anderen op het betrokken terrein wordt zoveel mogelijk gestimuleerd en ondersteund. Het is een verheugend verschijnsel dat steeds meer personen, in het bijzonder uit het hoger onderwijs en het hoger beroepsonderwijs, gebruik maken van het materiaal, de faciliteiten en de kennis die op het Centrum aanwezig is. Deze dienstverlening vraagt veel tijd en aandacht van de stafleden, maar deze activiteit wordt door de staf als één van de belangrijkste taken van het Centrum gezien.

In dit hoofdstuk wordt verder uitsluitend het onderzoek vermeld waarbij één of meer stafleden van het Centrum betrokken zijn.

4.2 *Onderzoek naar het middenkader van politieke partijen*

Na de aankondiging dat directe verkiezingen zouden worden gehouden voor het Europees Parlement werd in 1977 op initiatief van dr. K. Reif van de Universiteit van Mannheim de studiegroep "European Elections Study" (EES) gevormd. Het doel is een aantal onderzoekprojecten te coördineren en gemeenschappelijk uit te voeren. Voor ieder afzonderlijk onderzoekproject is een 'director' en een 'co-director' aangewezen, met daarnaast in elk van de negen lid-staten van de Europese Gemeenschap een nationale projectleider. Het Centrum participeert in twee van deze projecten.

Voor het onderzoek naar het middenkader van politieke partijen treedt dr. K. Reif (Mannheim) op als 'director' en prof. dr. R. Cayrol (Parijs) als 'co-director'. Prof. Lipschits is voor Nederland de nationale projectleider. Het

onderzoek wordt gefinancierd door de Stiftung Volkswagenwerk, de Europese Commissie en het Europees Parlement.

De nationale projectleiders zijn in de organisatie van het onderzoek vrij. Voor Nederland is het project ondergebracht in het onderzoekprogramma van de Werkgroep Nederlandse Politieke Partijen (zie hierboven, paragraaf 1.3). Het onderzoek wordt uitgevoerd door: R.A. Koole, I. Lipschits, L.P. Middel, W.H. van Schuur en F.N. Stokman. Deze groep wordt in haar werkzaamheden gesteund door de staf van het Centrum.

Voor dit onderzoek worden de afgevaardigden naar de nationale partijcongressen beschouwd als het middenkader van de politieke partijen. Op een aantal conferenties is door de negen projectleiders een internationale vragenlijst vastgesteld die bindend is voor dit onderzoek. Deze vragenlijst wordt in elk van de negen lid-staten van de Europese Gemeenschap aan de afgevaardigden naar partijcongressen voorgelegd. Zowel wat betreft de financiering als de hoeveelheid werk dat dit onderzoek met zich meebrengt moest het aantal te onderzoeken partijen beperkt worden. Voor Nederland werden middelen toegewezen om vier partijen te onderzoeken: CDA, D'66, PvdA en VVD. In 1978 werden D'66, PvdA en VVD onderzocht en in januari 1979 wordt het CDA onderzocht. Elk van deze partijen verleende volledige medewerking. Voor het onderzoek naar de PvdA zijn inmiddels de eerste gegevens (de antwoorden op de gesloten vragen in de vragenlijst) bekend en ze zijn geanalyseerd. Volgens afspraak is hierover een voorlopig verslag gestuurd aan het Partijbestuur van de PvdA, dat werd opgesteld door I. Lipschits, L.P. Middel en W.H. van Schuur. Dit verslag is als bijlage VI in dit Jaarboek opgenomen. In de inleiding van het verslag staan meer gegevens over de organisatie van het onderzoek, probleemstellingen en mogelijkheden van analyse.

4.3 Onderzoek naar de campagne voor de verkiezingen van het Europees Parlement

Het tweede project van de "European Elections Study", waarin het Centrum participeert, is het onderzoek naar de campagne voor de verkiezingen van het Europees Parlement. Voor dit onderzoek treedt dr. K. Reif (Mannheim) op als 'director' en prof. dr. I. Lipschits als 'co-director' en als nationaal projectleider voor Nederland. Het onderzoek wordt gefinancierd door de Stiftung Volkswagenwerk en de Europese Commissie. Voor Nederland is het project ondergebracht in het onderzoeksprogramma van de Werkgroep Nederlandse Politieke Partijen. Het onderzoek wordt uitgevoerd door de staf van het Centrum.

Bij dit onderzoek zullen de volgende werkzaamheden worden verricht:

- a. Uit dag-, week- en maandbladen zal, in elk van de negen lidstaten, een systematische documentatie worden aangelegd van berichtgeving en artikelen over de verkiezingscampagne. Voor de periode van 1 januari t/m 31 maart 1979 zal men zich beperken tot één dagblad en voor de periode van 1 april t/m 30 juni 1979 zullen drie dagbladen en de belangrijkste week- en maandbladen worden gedocumenteerd. Van deze documentatie worden maandelijks fotocopies gestuurd naar Mannheim en naar het Centrum in Groningen. De originelen blijven onder beheer van de afzonderlijke nationale projectgroepen.
- b. Al het materiaal dat door of namens de politieke partijen in verband met de verkiezingen wordt verspreid, wordt in drievoud verzameld: voor Mannheim, voor Groningen en voor de nationale projectgroepen.
- c. Er zullen vraaggesprekken worden gevoerd met twee of drie personen van iedere politieke partij die aan de verkiezingen deelneemt. Het gaat hierbij om de partijfunctionarissen die nauw betrokken zijn bij de verkiezingscampagne en/of de kandidaatstelling en/of het opstellen van het verkiezingsprogramma. Voor de te behandelen onderwerpen tijdens het vraaggesprek zijn uitvoerige richtlijnen opgesteld. De vraaggesprekken

moeten plaatsvinden tussen 15 april en 10 juni 1979.

d. Direct na 30 juni 1979 moet iedere nationale projectgroep een analyse van de campagne maken. Voor het opstellen van dit stuk (ongeveer 50 pagina's) zijn uitvoerige richtlijnen opgesteld ten einde onderlinge vergelijking mogelijk te maken.

4.4 Programma's en kandidatenlijsten voor de verkiezingen van de Provinciale Staten in 1978

Naar aanleiding van de verkiezingen in 1978 voor de Provinciale Staten is op het Centrum een verzameling aangelegd van de kandidatenlijsten en van de verkiezingsprogramma's. Er is in Nederland weinig onderzoek verricht naar verkiezingen voor de Provinciale Staten en de staf van het Centrum heeft de indruk dat het belang van dit soort verkiezingen wordt onderschat. Het aanleggen van de verzameling kandidatenlijsten en verkiezingsprogramma's is bedoeld als een poging onderzoek op dit gebied als het ware uit te lokken.

De officiële kandidatenlijsten werden opgevraagd bij de provinciehuizen. Op het Centrum zijn alle kandidatenlijsten binnengekomen en gedocumenteerd. Voor een grondige analyse van dit materiaal is momenteel geen mankracht aanwezig.

De heer S. Singelsma heeft uit dit materiaal een aantal gegevens verzameld, met name voor de provincie Drenthe. Deze bijdrage is in dit Jaarboek als bijlage VII opgenomen.

De verkiezingsprogramma's zijn opgevraagd bij de provinciale partij-organisaties. De respons was zeer bevredigend, met name van de kant van de grote partijen: voor de PvdA en het CDA uit alle provincies, voor de VVD uit tien provincies.

De heer S. Singelsma heeft een inventarisatie opgesteld van de ontvangen programma's. Deze inventarisatie is als bijlage VIII in dit Jaarboek opgenomen. Er zal naar gestreefd worden in 1979 een inhoudelijke en vergelijkende analyse te maken.

4.5 Partij-enquête 1978

Eens in de twee jaar wordt vanuit het Centrum een schriftelijke enquête gehouden onder de secretarissen van de politieke partijen. Het gaat hierbij om basis-gegevens, die op het Centrum worden bijgehouden. In 1978 werden vragen gesteld over:

- a. het recente ledental met bijbehorende peildatum;
- b. vignet, zinspreuk, embleem en kleur van de partij;
- c. contacten met buitenlandse zusterpartijen;
- d. periodieken en andere publicaties van de partij of van het wetenschappelijk bureau van de partij;
- e. het archief van de partij;
- f. de bibliotheek en/of documentatie-afdeling van de partij;
- g. de samenstelling van het partijbestuur;
- h. de nevenorganen van de partij;
- i. de regeling van de contributie.

Wij ontvingen de ingevulde vragenlijsten van: ARP, D'66, DS'70, GPV, KVP, PSP, PvdA, SGP en VVD. Dit materiaal wordt voor verschillende doeleinden gebruikt.

4.6 Programma's voor de gemeenteraadsverkiezingen in de provincie Groningen in 1978

Aan de Lerarenopleiding Ubbo Emmius te Groningen is een studieproject opgezet voor de analyse van de verkiezingsprogramma's voor de gemeenteraadsverkiezingen in de provincie Groningen van mei 1978. Dit project staat onder leiding van drs. J. van der Land, docent Nieuwe Geschiedenis en Staatsinrichting aan de Lerarenopleiding Ubbo Emmius.

De heer Van der Land heeft het Centrum om samenwerking en ondersteuning bij dit project gevraagd. De staf van het Centrum stelt de samenwerking met Ubbo Emmius op prijs en ziet ook het belang in van dit studie-project. Voor dit project treedt de heer J.N.P. Neuvel als contactpersoon namens het Centrum op. Eind 1978 is op het Centrum een aanvang gemaakt met het in-

zamelen van de betrokken verkiezingsprogramma's.

4.7 Parlementsenquête 1979

In 1972 is de laatste grote enquête gehouden onder de leden van de Staten-Generaal. Mede namens vertegenwoordigers van zeven Universiteiten en Hogescholen is door prof. dr. H. Daudt en dr. M.P.C.M. van Schendelen bij Z.W.O. een subsidie-aanvraag ingediend om in 1979 opnieuw een mondelinge enquête onder de 225 parlementsleden te houden. De subsidie is inmiddels toegewezen.

Voor Groningen hebben prof. dr. I. Lipschits en mr. J.J. Vis zitting in de Begeleidingsgroep voor dit omvangrijke onderzoek. In 1978 was de staf van het Centrum actief betrokken bij het opstellen van de vragenlijst.

4.8 Onderzoek naar de financiering van de Nederlandse politieke partijen

In samenwerking met prof. dr. H. Daalder, thans verbonden aan het Europees Universitair Instituut te Florence, is een onderzoek verricht naar de financiering van de Nederlandse politieke partijen. Op het Centrum heeft de heer R.A. Koole zich met dit onderzoek belast. Hij heeft hierover een publicatie voorbereid, die als bijlage IX in dit Jaarboek is opgenomen.

4.9 Cahiers Nederlandse Politiek

Om het publiceren van onderzoekresultaten aan te moedigen en mogelijk te maken is eind 1976 een contract gesloten tussen de Rijksuniversiteit Groningen en de Uitgeverij Kluwer B.V. Volgens dit contract zal onder auspiciën van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen door de Uitgeverij Kluwer B.V. een serie monografieën worden uitge-

geven. Evenals in 1977 werden in 1978 twee delen in deze serie uitgegeven:

Jan Bank: "Opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging (NVB)" Kluwer, Deventer, 1978, 290 blz.

Bertus Boivin, Herman Hazelhoff, Bert Middel en Bob Molenaar: "Een verjongingskuur voor de Partij van de Arbeid. Opkomst, ontwikkeling en betekenis van Nieuw Links" Kluwer, Deventer, 1978, 124 blz.

Het laatste boek was oorspronkelijk een doctoraal-werkstuk van de heren Boivin, Hazelhoff en Molenaar, dat onder leiding van de heer Middel bewerkt is tot een publicatie.

4. 10 Publicaties van huidige en vroegere stafleden van het Centrum

In deze paragraaf gaat het om publicaties van zowel huidige als vroegere stafleden die in 1978 zijn verschenen. Hierbij worden tevens de artikelen vermeld die in dit Jaarboek zijn opgenomen.

Drs. J.Th.M. Bank: De heer Bank was als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Centrum. Hij is thans wetenschappelijk hoofdmedewerker aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Hij bereidt een dissertatie voor over de ontwikkeling van de politieke partijvorming binnen het Nederlandse katholicisme in de periode 1930-1954. Als medewerker op het Centrum heeft hij onder meer een onderzoek gedaan naar opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging. De resultaten hiervan zijn in 1978 gepubliceerd in de reeks Cahiers Nederlandse Politiek; zie hierboven paragraaf 4.9.

Mej. C.C. de Beer: Mej. De Beer was als documentaliste aan het Centrum verbonden. Zij volgt thans voor een jaar de Hogere Beroepsopleiding tot Bibliothecaris-documentalist (zie hierboven blz. 3). Voor dit Jaarboek schreef zij het volgende artikel, dat als bijlage X is opgenomen:

- "Greep uit de politieke gebeurtenissen in Nederland gedurende het jaar 1978".

R.A. Koole: De heer Koole was in 1978 op Z.W.O.-basis als student-assistent voor halve dagen op het Centrum werkzaam. Hij publiceerde:

- "Computerisering bibliografie betreffende Nederlandse politieke partijen" (bijlage II in dit Jaarboek)
- "De financiële en personele situatie van Nederlandse politieke partijen" (bijlage IX in dit Jaarboek).

Prof. dr. I. Lipschits: De heer Lipschits gaf in 1978 leiding aan het Centrum. Hij publiceerde in dat jaar:

- "Politieke stromingen in Nederland. Inleiding tot de geschiedenis van de Nederlandse politieke partijen" Kluwer, Deventer, 1978, tweede herziene druk, 82 blz.
- "Politiske strømminger i Holland. Indledning til de politiske partiers historie. Oversat S.G. Steffensen" Akademisk Forlag, s.l., 1978, 83 blz.
- "Partijvorming in nationale systemen" Conferentie Interdisciplinaire Studiegroep Europese Integratie, Den Haag, januari 1978
- "The formation of parties in national political systems" Internationale Arbeitstagung über "Wählerbewegung in der europäischen Geschichte", Berlin, mei 1978
- "De politieke betekenissen van 'links' en 'rechts' "Kernvraag nr. 70 (november 1978). 50 blz.
- samen met L.P. Middel en W.H. van Schuur: "Het middenkader van de Partij van de Arbeid. Een voorlopig verslag van het onderzoek naar de afgevaardigden op het Raads- en Statencongres 1978" (bijlage VI in dit Jaarboek).

Drs. L.P. Middel: De heer Middel was als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Centrum. Hij bereidt een dissertatie voor over machtsaspecten binnen politieke partijen.

In 1978 publiceerde hij, in samenwerking met drie studenten, in de serie Cahiers Nederlandse Politiek een studie over Nieuw Links; zie hierboven paragraaf 4.9. In samenwerking met de heren Lipschits en Van Schuur schreef hij een artikel over het middenkader van de Partij van de Arbeid, dat als bijlage VI in dit Jaarboek is opgenomen.

S. Singelsma: De heer Singelsma was in 1978 op Z.W.O.-basis als student-assistent voor halve dagen op het Centrum werkzaam. Hij publiceerde:

- "Provinciale Statenverkiezingen 1978. Kandidatenlijsten" (bijlage VII in dit Jaarboek)
- "Provinciale Statenverkiezingen 1978. Verkiezingsprogramma's" (bijlage VIII in dit Jaarboek).

5. RELATIES MET ORGANISATIES, INSTELLINGEN EN PERSONEN

5.1 *Reeds vermelde relaties*

In de voorafgaande hoofdstukken zijn relaties vermeld met de volgende instellingen en organisaties:

- de Nederlandse Organisatie voor Zuiver-Wetenschappelijk Onderzoek (paragraaf 1.2);
- de Werkgroep Nederlandse Politieke Partijen (paragraaf 1.3);
- de Stichting Film en Wetenschap (paragraaf 3.2);
- het N.O.S.-archief (paragraaf 3.3);
- de studiegroep European Elections Study (de paragrafen 4.2 en 4.3);
- de Lerarenopleiding Ubbo Emmius (paragraaf 4.6);
- de Begeleidingsgroep Parlementsenquête 1979 (paragraaf 4.7);
- het Europees Universitair Instituut te Florence (paragraaf 4.8).

5.2 *Relaties met de Nederlandse politieke partijen*

Voor de werkzaamheden is het Centrum afhankelijk van de medewerking van de politieke partijen. Het is verheugend dat de politieke partijen en hun wetenschappelijke bureaus die medewerking verlenen. In de loop der jaren is met de partijen en hun vertegenwoordigers een goede relatie opgebouwd.

Het Centrum ontvangt regelmatig publicaties van de politieke partijen en hun wetenschappelijke bureaus ten geschenke; een groot aantal partijen heeft het Centrum geplaatst op hun verzendlijst voor periodieke uitgaven. Vrijwel alle politieke partijen verlenen hun medewerking aan de totstandkoming van geluidsopnamen van congressen, partijraden e.d.

In bijlage XI wordt een overzicht gegeven van de in het jaar 1978 ontvangen geschenken van particulieren, politieke partijen en andere instellingen. Bijzondere vermelding verdient

de omvangrijke en interessante collectie materiaal die het Centrum in dit verslagjaar van de VVD ontving. Alle schenkingen zijn opgenomen in de bibliotheek van het Centrum.

5.3 Relaties met coördinerende instanties

Het onderzoek naar de Nederlandse politieke partijen valt binnen de belangstelling van drie coördinerende instanties, te weten de Coördinatiecommissie voor de Bestudering van de Parlementaire Geschiedenis van Nederland, het Verbond van Historische Onderzoekers en de Nederlandse Stichting voor Politicologisch Onderzoek. Elk van deze drie instellingen wordt op de hoogte gehouden van de ontwikkelingen op en de werkzaamheden van het Centrum. Prof. Lipschits is voorzitter van de Coördinatiecommissie en bestuurslid van de Nederlandse Stichting voor Politicologisch Onderzoek.

5.4 Relaties met het Centrum voor de Parlementaire Geschiedenis van Nederland van na de Tweede Wereldoorlog

Binnen het kader van de Katholieke Universiteit Nijmegen functioneert het Centrum voor de Parlementaire Geschiedenis van Nederland van na de Tweede Wereldoorlog, dat onder leiding staat van prof. mr. F.J.F.M. Duynstee. Het studieobject van het Nijmeegse Centrum en dat van het Groninger Centrum liggen dicht bij elkaar. Om doublures te voorkomen houden beide centra elkaar van hun activiteiten op de hoogte.

5.5 Samenwerking met de Stichting Burgerschapskunde

Sedert 1960 verschijnt het documentaire maandblad 'Politiek Overzicht', een uitgave van de wetenschappelijke bureaus van ARP, CHU en KVP.

Wegens te hoge kosten is de uitgave door de in het CDA verenigde politieke partijen per 1 januari 1977 gestaakt. De

redactie en de uitgave van het maandblad zijn met ingang van die datum overgenomen door de Stichting Burgerschapskunde. Hierbij is aan het Centrum verzocht de rubriek 'Politieke partijen' te verzorgen. De werkzaamheden hiertoe worden verricht door mej. C.C. de Beer, die in een dienstverband staat met de Stichting Burgerschapskunde. Tevens is mej. De Beer belast met de samenstelling van de rubriek 'Documentatie' in het maandblad 'Politiek Overzicht'. In ruil voor de faciliteiten die het Centrum geeft aan de samenstelling van het maandblad besteedt mej. De Beer een deel van de haar ter beschikking staande arbeidstijd aan werkzaamheden voor het Centrum. De boeken die ter bespreking aan het maandblad worden toegezonden worden in de bibliotheek van het Centrum opgenomen.

5.6 Relaties met bibliotheken

Bij zijn werkzaamheden ondervindt het Centrum de volledige medewerking van de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage (uitlening van leggers van dag- en weekbladen) en van de Universiteitsbibliotheek Groningen. Een bijzondere vorm van samenwerking is ontstaan met de Openbare Bibliotheek in Groningen. In Groningen werd slechts NRC-Handelsblad volledig bewaard en ingebonden. De periodieken, die door de Openbare Bibliotheek en haar filialen in de stad niet worden bewaard, worden aan het Centrum afgestaan. Regelmatig ontvangen we grote hoeveelheden materiaal, dat op het Centrum wordt gesorteerd en op volledigheid wordt gecontroleerd. Op deze wijze hebben we op het Centrum de beschikking gekregen over de volgende dag- en weekbladen:

Algemeen Dagblad	vanaf 1 augustus 1974
Drentse en Asser Courant	vanaf 1 januari 1976
Leeuwarder Courant	vanaf 1 augustus 1974
Nederlands Dagblad	vanaf 1 juli 1974
Nieuwsblad van het Noorden	vanaf 1 januari 1976

Het Parool	vanaf 1 augustus 1974
De Telegraaf	vanaf 1 augustus 1974
Trouw	vanaf 1 februari 1974
De Volkskrant	vanaf 1 augustus 1974
De Waarheid	vanaf 1 januari 1974
Winschoter Courant	vanaf 1 december 1975
Elseviers Magazine	vanaf 1 januari 1973
De Groene Amsterdammer	vanaf 1 januari 1973
Haagse Post	vanaf 1 januari 1973
Hervormd Nederland	vanaf 1 januari 1977
De Nederlander	vanaf 1 mei 1974
Nederlandse Gedachten	vanaf 1 januari 1974
De Nieuwe Linie	vanaf 1 januari 1973
De Tijd	vanaf 1 september 1974
Vrij Nederland	vanaf 1 januari 1973

In het verslagjaar is het inbinden van deze periodieken gecontinueerd. Per 1 januari 1979 waren de volgende dag- en weekbladen ingebonden:

Algemeen Dagblad	augustus 1974 t/m september 1978
Drentse en Asser Courant	januari 1976 t/m september 1978
Elseviers Magazine	1973 t/m oktober 1978
De Groene Amsterdammer	1973 t/m juni 1977
Haagse Post	1973 t/m oktober 1978
Hervormd Nederland	1977 t/m juni 1978
Leeuwarder Courant	augustus 1974 t/m september 1978
Nederlands Dagblad	juli 1974 t/m augustus 1978
Nieuwsblad van het Noorden	januari 1976 t/m september 1978
De Nieuwe Linie	1973 t/m 1977
Het Parool	augustus 1974 t/m oktober 1978
De Telegraaf	augustus 1974 t/m juni 1976
	augustus 1976 t/m september 1978
Trouw	februari 1974 t/m november 1978
De Tijd	tweede helft 1974 t/m augustus 1978
De Volkskrant	augustus 1974 t/m november 1978
Vrij Nederland	1973, 1974 en 1976

De Waarheid

januari 1974 t/m juni 1976

november 1976 t/m augustus 1978

Winschoter Courant

december 1975 t/m september 1978

Het inbinden van deze dag- en weekbladen wordt via de begroting van de Universiteitsbibliotheek gefinancierd door het College van Bestuur van de Rijksuniversiteit Groningen.

B I J L A G E N

*BIJLAGE I. ONDERZOEKPROGRAMMA 1979 VAN DE WERKGROEP
NEDERLANDSE POLITIEKE PARTIJEN*

A. Algemeen gedeelte

De Werkgroep is pas zeer onlangs met haar activiteiten begonnen. Het onderzoekprogramma 1979 is hierdoor waarschijnlijk niet volledig uitgebalanceerd. Het onderzoek van de Werkgroep richt zich op de Nederlandse politieke partijen zoals omschreven in paragraaf 5.1 van de door het College van Bestuur ingestelde Werkgroep ad hoc Studie- en Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen. Gezien het inter-disciplinaire karakter van de Werkgroep wordt daarbij gestreefd naar een zo groot mogelijke diversiteit van het onderzoek.

In de Werkgroep participeren de volgende vakgroepen:

- Staatsrecht (Faculteit der Rechtsgeleerdheid)
- Nieuwste Geschiedenis (Faculteit der Letteren)
- Eigentijdse Geschiedenis (Faculteit der Letteren)
- Empirische Sociologie (Faculteit der Sociale Wetenschappen)
- Methoden en Technieken (Faculteit der Sociale Wetenschappen).

Het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen is actief betrokken bij de onderzoeksprojecten van de Werkgroep. Op nationaal niveau worden vanuit de Werkgroep contacten onderhouden met:

1. de Coördinatiecommissie voor de Parlementaire Geschiedenis van Nederland;
2. de Nederlandse Stichting voor Politicologisch Onderzoek, met name de werkgemeenschap Nederlandse Politiek van deze Stichting;
3. de begeleidingscommissie van de Parlementsenquête 1979.

Op internationaal niveau worden vanuit de Werkgroep contacten onderhouden met:

1. het European Consortium for Political Research;
2. de "Mannheim-groep": vertegenwoordigers uit de negen lidstaten van de Europese Gemeenschap, die zich bezighouden met onderzoek inzake de directe verkiezingen voor het Europees Parlement.

In de vergadering van 29 april 1978 heeft de Werkgroep besloten het lidmaatschap aan te vragen van de Interuniversity Consortium

for Political Research.

Binnen het kader van het onderzoekprogramma van de Werkgroep nemen drie promovendi (waarvan één niet verbonden aan een Universiteit of Hogeschool) deel aan een onderzoekproject. Met name de gecombineerde projecten zijn geschikt voor het toekomstige functioneren van research-studenten en assistent-onderzoekers.

B. Bijzonder gedeelte

1. Onderzoek naar het middenkader van de politieke partijen:

Dit is een internationaal onderzoekproject, waaraan wordt deelgenomen door werkgroepen uit de negen lidstaten van de Europese Gemeenschap. Het project wordt geleid door een "director" (dr. K. Reif, Universiteit van Mannheim), bijgestaan door negen nationale projectleiders (voor Nederland: prof. dr. I. Lipschits).

Voor Nederland zijn geënquêteerd partijcongressen van de PvdA, de VVD en D'66.

De gegevens voor de PvdA zijn reeds op de computer gezet.

Participanten:

- prof. dr. I. Lipschits (Eigentijdse Geschiedenis);
- drs. L.P. Middel (promovendus bij prof. dr. P. Valkenburgh - Empirische Sociologie/Staatsrecht);
- drs. H.W. van Schuur (Methoden en Technieken);
- prof. dr. F.N. Stokman (Methoden en Technieken);
- stafleden van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

2. Onderzoek naar de verkiezingscampagne en de verkiezingsprogramma's voor de directe verkiezingen van het Europese Parlement: Ook dit is een internationaal onderzoekproject, waaraan deelgenomen wordt door personen uit de negen lidstaten van de Europese Gemeenschap. Het project wordt geleid door een "director" (dr. K. Reif, Universiteit van Mannheim) en een "co-director" (prof. dr. I. Lipschits).

Participanten:

- mej. C.C. de Beer (Documentatiecentrum Nederlandse Politieke

Partijen);

- prof. dr. I. Lipschits (Eigentijdse Geschiedenis).

3. Parlementsenquête 1979: In 1968 en in 1972 zijn de leden van de Tweede Kamer en van de Eerste Kamer mondeling geënuquêteerd. In 1979 zal de enquête worden herhaald. Er is een begeleidingsgroep opgericht, bestaande uit vertegenwoordigers van de Rijksuniversiteit Leiden, Technische Hogeschool Delft, Rijksuniversiteit Groningen (prof. dr. I. Lipschits en mr. J.J. Vis), Technische Hogeschool Twente, Erasmus Universiteit Rotterdam, Universiteit van Amsterdam en de Griffie van de Tweede Kamer.

Participanten:

- de heer R.A. Koole (Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen);

- prof. dr. I. Lipschits (Eigentijdse Geschiedenis);

- de heer S. Singelsma (Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen);

- mr. J.J. Vis (Staatsrecht).

4. Congres 1979 Nederlandse Politieke Partijen: De Werkgroep organiseert in het voorjaar van 1979 in Groningen een wetenschappelijk congres over bepaalde aspecten van de rol van de politieke partijen in het Nederlandse politieke systeem. Het College van Bestuur heeft besloten dat congres te beschouwen als één van de lustrumactiviteiten van de RUG. Zoveel mogelijk leden van de Werkgroep zullen participeren in de wetenschappelijke begeleiding van het congres.

5. De ARP in de jaren 1939-1952: Dit is het dissertatie-onderzoek van drs. D.F.J. Bosscher (Eigentijdse Geschiedenis).

C. Begrotingstechnisch gedeelte

Voor zover van toepassing wordt verwezen naar de onderzoekformulieren van de Faculteit der Letteren.

BIJLAGE II. COMPUTERISERING BIBLIOGRAFIE BETREFFENDE
NEDERLANDSE POLITIEKE PARTIJEN
DOOR R.A. KOOLE

1. *inleiding*

In de tweede helft van 1978 is op het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen een begin gemaakt met de computermatige verwerking van de daar aanwezige bibliografie betreffende Nederlandse politieke partijen.

De noodzaak daartoe laat zich raden: de hoeveelheid literatuur inzake Nederlandse politieke partijen is groot en breidt zich enorm uit, terwijl van de kant van de gebruikers van deze bibliografie steeds meer gespecificeerde vragen komen, die bovendien vaak actuele gebeurtenissen raken. Deze situatie brengt een aantal eisen met zich mee, waaraan ten dele ook door de 'conventionele' kaartsystemen kan worden voldaan. Deze kaartsystemen dienen daartoe zeer verfijnd te zijn en bovendien uitgebreide verwijzingssystemen te bevatten. Dit heeft tot gevolg dat ze zeer arbeidsintensief zijn en tamelijk veel ruimte in beslag nemen.

De computermatige verwerking van de bibliografische gegevens biedt echter meer voordelen dan alleen besparingen op ruimte en arbeid: er is geen scheiding noodzakelijk tussen verschillende soorten rangschikkingen van de bibliografie (alfabetisch op auteur, systematisch of anderszins); bij de raadpleging van het bibliografisch bestand kan op veel meer onderdelen geselecteerd worden dan alleen op auteur of classificatie, zonder dat dit uitgebreide verwijzingsystemen vergt (men kan b.v. selecteren op de taal, het jaar van uitgave, etc.); de toegankelijkheid van het bestand wordt verder vergroot, doordat de (universitaire) gebruiker niet locatie-gebonden is (het is b.v. mogelijk om vanuit Leiden rechtstreeks gebruik te maken van het in Groningen

opgebouwde bestand); de snelheid van informatie-verwerking ligt hoger dan bij 'conventionele' kaartsystemen, waardoor informatie omtrent recente gebeurtenissen sneller beschikbaar is; de computermatig verwerkte literatuur biedt meer mogelijkheden voor inhoudsanalytisch onderzoek; en bovendien zou het bibliografisch bestand 'gekoppeld' kunnen worden aan andere bestanden met b.v. data betreffende partijfunctionarissen of data inzake de interne organisatie van de verschillende politieke partijen.

Voor het dagelijks verwerken van de bibliografische informatie is het noodzakelijk te beschikken over een computer-eindstation ('terminal') met een daarbijbehorende afdrukinstallatie, de 'printer'. Met deze apparatuur kan via de gewone telefoonlijn verbinding verkregen worden met de 'hoofdcomputer' in het Rekencentrum van de Rijksuniversiteit Groningen. Daar worden de via de 'terminal' aangevoerde gegevens verwerkt en bewaard op magneetbanden, zodat ze steeds beschikbaar blijven.

Alvorens over te gaan tot de aanschaf van dergelijke apparatuur, besloot men op het Documentatiecentrum gedurende een 'proefperiode' de computermatige verwerking van de bibliografische gegevens op de praktische uitvoerbaarheid ervan te toetsen.

In de volgende paragrafen wordt een overzicht gegeven van de organisatie en de resultaten van de computermatige verwerking, gedurende de proefperiode tot eind december 1978.

2. RIQS

Het voor de computermatige verwerking van bibliografische gegevens noodzakelijke programma kan in principe zelf ontworpen worden. Gekozen is echter voor het in de Verenigde Staten (Northwestern University) ontworpen en uitgetestte RIQS-pro-

gramma, dat eind 1977 door de Rijksuniversiteit Groningen (in de zng. 'batch'-versie) werd aangeschaft.

"Het Remote Information Query System (RIQS) is een computer-programma voor 'information retrieval', d.w.z. het stelt de gebruiker in staat om uit een verzameling informatie die stukjes te halen die hij nodig heeft. Een zeer gebruikelijke toepassing van een 'information retrieval' systeem is de catalogus van een bibliotheek. Bibliotheekgebruikers zijn in staat om (via de alfabetische catalogus) alle aanwezige boeken van een bepaalde schrijver op te zoeken, en vaak ook (via de systematische catalogus) alle aanwezige boeken over een bepaald onderwerp. RIQS stelt de gebruiker in staat om dit zoekproces aanzienlijk sneller te laten verlopen en heeft tevens een aantal additionele mogelijkheden boven de kaartenbak methode." (Brouwer, E. en B. Niemöller. Inleiding RIQS. Amsterdam, Universiteit van Amsterdam, 1977, p. 1).

3. 'record definition' en invoering gegevens

De bibliografische en eventuele andere gegevens van een eenheid literatuur (boek, artikel, brochure, etc.) moeten op een bepaalde manier aan de computer ter verwerking worden aangeboden. De computer voegt dan deze eenheid gegevens in de vorm van een 'record' toe aan de bestaande verzameling 'records', de zng. 'RIQS-file'. De structuur van een 'record' is van tevoren gedefinieerd. De 'record definition' voor de bibliografie betreffende Nederlandse politieke partijen ziet er als volgt uit:

- (1) classificatie
- (2) auteur(s), hoofdwoord
- (3) titel, ondertitel, druk
- (4) plaats van uitgave, uitgever, jaar van uitgave
- (5) aantal pp., ISBN-nummer
- (6) tijdschriftinformatie
- (7) illustraties, register, literatuuropgave

SME

65. KABINETSCRISIS 1964. KAB-CALS. KAB-DE JONG. KAB-MARIJNEN. OMPDEPKWESTIE. NACHT VAN SCHMELZER. KVP-
KIESSTELSEL. MINISTEPRAAD. DEMOCRATISERING
KABINETSCRISIS 1966. KAB-CALS. SCHMELZER. N. NIEUW GUINEA. KAB-DE QUAY. KABINETSCRISIS 1965. K
KAB-CALS. KAB-DE JONG. KAB-MARIJNEN. OMPDEPKWESTIE. NACHT VAN SCHMELZER. KVP-RADICALEN. CONFESSIONELE
DEFENSIELEID. NEUTRONENROM
KABINETSCRISIS 1966. KAB-CALS. SCHMELZER. N. NIEUW GUINEA. KAB-DE QUAY. KABINETSCRISIS 1965. KABI
PARTIJCONVENT 12 NOVEMBER 1960. RUITENLANDS RELEID
NVV. SOCIALISTISCHE JEUGDBEWEGING
PARTIJCONVENT 27 APRIL 1957 EN 26 OKTOBER 1957. ZUILENSTELSFL
KABINETSCRISIS 1966. KAB-CALS. KAB-DE JONG. KAB-MARIJNEN. OMPDEPKWESTIE. NACHT VAN SCHMELZER. KVP-RADICALEN.
ONDERWIJS. PERMANENTE EDUKATIE
TOELICHTING OP BEGINSSELPROGRAM 1961
PAIS. A.
PARLEMENTAIRE GESCHIEDENIS
PARLEMENTAIRE GESCHIEDENIS
PARLEMENTAIRE GESCHIEDENIS. TROONREDES
PARLEMENTAIRE KONTROLE. FRACITIE/REGERING
POLITIEKE PARTICIPATIE
PARTIJRECHT. FRACITIE/PARTIJ. FINANCIERING. KANDIDAATSTELLING
PARTIJCONVENT 12 NOVEMBER 1960. RUITENLANDS RELEID
PARTIJCONVENT 14/5-178
A.R.-PARTIJCONVENT 19-20/159
PARTIJCONVENT 19/4-158
PARTIJCONVENT 27 APRIL 1957 EN 26 OKTOBER 1957. ZU
IENSTELSFL
EUROPESE PARTIJEN
EUROPESE SOCIALISTISCHE PARTIJEN
STELLING
PARTIJRECHT. FRACITIE/PARTIJ. FINANCIERING. KANDIDAAT
JAREN 160. PARTIJSTELSFL
PARTIJSTELSFL
PARTIJSTELSFL
BEGINSSELPROGRAM 1977. PARTIJSTRUCTUUR
ON CNV. CHRISTELIJK ARBEISSECRETARIAAT. PATRIMONIUM. UNITAS CHRISTELIJK VAKVERBOND. INTERC
PRO
PCF
ONDERWIJS. PERMANENTE EDUKATIE
POLAK. W.. AMSTERDAM. BURGEMEESTERSCHAP
GEDRAGSCODE VOOR POLITICI
POLITIEK LEIDERSCHAP
POLITIEKE PARTICIPATIE
POTHUIS-SMIT. C.. VROUWENEMANCIPATIE
-CALS. SCHMELZER. N. NIEUW GUINEA. KAB-DE QUAY. KABINETSCRISIS 1965. KABINETSCRISIS 1966. KAB
A.R.-PARTIJCONVENT 19-20/159
THORPECKE. J.R.. LIBERALISME
VOS. R. VAKBEWEGING. VROUWENEMANCIPATIE
RAADSVERKIEZINGEN 1974
RAADSVERKIEZINGEN 1974
AP-RADICALEN 166-168
MARIJNEN. OMPDEPKWESTIE. NACHT VAN SCHMELZER. KVP-RADICALEN. CONFESSIONELE SAMENWERKING AB-
PARLEMENTAIRE KONTROLE. FRACITIE/REGERING
LIBERALISME. ROOMS-KATHOLICISME. CALVINISME. COMMUNISME
WOLFF. S. DE
WOLFF. S. DE
NACHT VAN SCHMELZER. KVP-RADICALEN. CONFESSIONELE SAMENWERKING AB-MARIJNEN. OMPDEPKWESTIE.
SCHERMERHORN. W. KABINET SCHERMERHORN/DREES
SCHERMERHORN. W. KABINET SCHERMERHORN/DREES
AR-DE JONG. KAB-MARIJNEN. OMPDEPKWESTIE. NACHT VAN SCHMELZER. KVP-RADICALEN. CONFESSIONELE SAMENWERKING
IS 1965. KABINETSCRISIS 1966. KAB-CALS. SCHMELZER. N. NIEUW GUINEA. KAB-DE QUAY. KABINETSCRIS
RUITENLANDS RELEID. RUITENLAND SECRETARIS
POTHUIS-SMIT. C.. VROUWENEMANCIPATIE
NVV. SOCIALISTISCHE JEUGDBEWEGING
EUROPESE SOCIALISTISCHE PARTIJEN

321 145 0
R 31 145 0
R 371 145 0
R 101 145 0
R 431 145 0
R 71 145 0
R 691 145 0
R 71 145 0
R 71 145 0
R 351 145 0
R 71 145 0
R 721 145 0
R 561 145 0
R 401 145 0
R 71 145 0
R 341 145 0
R 91 145 0
R 491 145 0
R 21 145 0
R 51 145 0
R 441 145 0
R 111 145 0
R 211 145 0
R 661 145 0
R 721 145 0
R 671 145 0
R 641 145 0
R 681 145 0
R 401 145 0
R 301 145 0
R 621 145 0
R 661 145 0
R 391 145 0
R 701 145 0
R 711 145 0
R 531 145 0
R 61 145 0
R 11 145 0
R 601 145 0
R 341 145 0
R 501 145 0
R 591 145 0
R 321 145 0
R 211 145 0
R 551 145 0
R 71 145 0
R 641 145 0
R 31 145 0
R 521 145 0
R 181 145 0
R 191 145 0
R 221 145 0
R 71 145 0
R 111 145 0
R 371 145 0
R 571 145 0
R 581 145 0
R 71 145 0
R 311 145 0
R 311 145 0
R 71 145 0
R 71 145 0
R 471 145 0
R 551 145 0
R 561 145 0
R 621 145 0

- (8) bijlagen, notenapparaat, taal
- (9) aard van het geschrift
- (10) aanvullende bibliografische informatie
- (11) zie ook (event. verwijzing)
- (12) recensie in:
- (13) bibliotheek
- (14) abstract (trefwoorden)
- (15) jaar van uitgave
- (16) t/m (20) ...

Enkele 'items' wil ik hier noemen. De classificatie, bedoeld bij 'item' (1), is de classificatie, zoals die gebruikt wordt in het (nieuwe) bibliografische systeem van het Documentatiecentrum. 'Item' (14) is belangrijk omdat daar de meer inhoudelijke gegevens betreffende een eenheid literatuur kunnen worden vermeld. In de proefperiode is gekozen voor een systeem van trefwoorden, dat met het invoeren van nieuwe eenheden literatuur steeds uitgebreider wordt, maar dat d.m.v. een zgn. 'KWIC'-opdracht ('keyword in context') aan de computer getoetst kan worden op zijn validiteit (zie voorbeeld 1): over het algemeen is het zo dat hoe vaker een bepaald trefwoord voorkomt, des te functioneler het is. 'Wildgroei' van trefwoorden kan zodoende voorkomen worden.

Naast of in plaats van een trefwoordensysteem kan men natuurlijk ook andervormige inhoudelijke informatie geven b.v. in de vorm van 'indicatieve referaten', waarin in enkele zinnen de hoofdzaken van een publicatie worden weergegeven of in de vorm van de meer uitgebreide 'informatieve referaten'. De keuze van de vorm, die hierbij gebruikt wordt, hangt af van de financiële mogelijkheden, de wensen van de gebruiker en de eisen, die een inhoudsanalytisch onderzoek stelt. Voor zover het zich nu laat beoordelen, biedt het trefwoorden-systeem bij de bibliografie betreffende de Nederlandse politieke partijen voldoende mogelijkheden voor een gericht literatuuronderzoek.

'Item' (15) is een herhaling van het onder het 'item' (4) of 'item' (6) genoemde jaartal. Het karakter is echter verschillend. Terwijl de overige 'items' een alfanumeriek karakter hebben (d.w.z.: zowel letters als cijfers kunnen worden ingevuld) heeft 'item' (15) een numeriek karakter, waardoor zoekacties mogelijk zijn, waarin meer condities betreffende relaties kunnen worden gesteld. B.v.: d.m.v. 'item' (15) kan men vragen naar literatuur verschenen tussen 1960 en 1970, terwijl zonder dit 'item' alleen naar literatuur uit een bepaald jaar gevraagd zou kunnen worden.

De 'items' (16) t/m (20) zijn reserve-'items', met verschillende karakters.

De organisatie van de invoering van deze gegevens is op het Documentatiecentrum zo, dat door de medewerkers op stencils met voorgedrukte 'record definitions', de relevante gegevens inzake een eenheid literatuur worden genoteerd. Vanaf de stencils worden deze gegevens (na de noodzakelijke 'stuurkaarten') op de terminal ingetikt en ter verwerking aan de computer aangeboden, die ze weer toevoegd aan de 'RIQS-file' op de magneetband. Het is natuurlijk mogelijk om de fase van het invullen van stencils over te slaan, maar vooralsnog biedt deze fase een uitstekende mogelijkheid om eenheid in de wijze van invoering te verkrijgen en te behouden.

4. mogelijkheden

De zo ingevoerde gegevens bieden een scala van mogelijke zoekopdrachten. Hoe meer voorwaarden men in de opdracht stelt, des te geringer het aantal publicaties zal zijn, dat de computer 'rapporteert'.

Men kan b.v. de computer opdracht geven om alle publicaties, volgens alfabetische volgorde op auteursnaam (= 'item' (2)) af te drukken, waardoor men een lijst krijgt vergelijkbaar met een alfabetische catalogus. Men kan echter ook een alfabetische

BEGIN SEARCH
IF (1) EQ "29" THEN PLACE IN SET 1..

NO. OF RECORDS IN SET 1 BEFORE SEARCH = 0
NO. OF RECORDS PUT IN SET 1 BY SEARCH = 13
NO. OF RECORDS IN SET 1 AFTER SEARCH = 13

NO. OF REPORTS GENERATED BY SEARCH 1 = 0

INDEX ON SET 1
AUTHOR ON (14).

THERE ARE 13 ENTRIES TO BE PRINTED

PRINT (2).(3).(4).(6).

ALGRA.H.

ALGRA, H.
MIJN WERK, MIJN LEVEN
ASSEN, VAN GORCUM, 1970

JONKMAN,J.A., INDONE

JONKMAN, J.A.
NEDERLAND EN INDONESIE BEIDE VRIJ: GEZIEN VANUIT HET NEDERLANDSE PARLEMENT: MEMOIRES
ASSEN,VAN GORCUM,1977

KAPPEYNE VAN DE COPP

RIJK, M.DE
VVD-KAMERLID ANNELIEN KAPPEYNE:AAN EEN COMPROMIS OVER DE ABORTUS DOE IK NIET MEE
HAAGSE POST,64=1978, NO.38=23 SEP,8LZ.6-8

KOEKOEK.H.

BAARTMANS.K. (PS. VAN CHARLES RIJYS)
ROEP KOEKOEK
AMSTERDAM,DE STANDAARD, 1966

PAIS.A.

PERKEL.M.
MINISTER ARIE PAIS: "MACHT? NEF: TIJDELHEID? JA".
HAAGSE POST,64=1978,NO. 38=23 SEP), 8LZ.18-27

Voorbeeld 2

volgorde op andere 'items', b.v. de titel of het eerstvermelde trefwoord aanbrengen, verlangen.

Bij het afdrukken kan men verlangen dat alle gegevens van een publicatie (een heel 'record') afgedrukt worden, men kan ook slechts enkele 'items' laten afdrukken.

Het kan zijn dat men slechts geïnteresseerd is in een bepaalde groep literatuur (b.v. alle literatuur betreffende de ARP of alle biografische werken of literatuur uit een bepaalde periode) en slechts binnen deze groep de gespecificeerde zoekopdrachten wil laten verrichten. Dit is mogelijk door deze groep eerst op een aparte 'set' te plaatsen en daarna de computer op deze 'set' te laten 'rekenen'.

In voorbeeld 2 zijn een aantal van de boven vermelde mogelijkheden gecombineerd. Eerst zijn alle werken met biografische gegevens (classificatienummer 29) in set 1 geplaatst. Het voorbeeld laat zien dat de computer 13 werken vond met biografische gegevens (het bestand bevatte toen nog slechts 55 werken). Daarna is volgens het commando "index on set 1 - author on (14)." opdracht gegeven om binnen set 1 alle werken in alfabetische volgorde te plaatsen volgens de in het werk behandelde persoon, wiens naam als eerste trefwoord onder 'item' (14) stond vermeld. Vervolgens is met het commando "print (2), (3), (4), (6)." opdracht gegeven om alleen de meest belangrijke bibliografische informatie af te drukken (niet de gehele 'uitdraai' is in voorbeeld 2 afgedrukt).

In principe kan men op alle gegevens, die in de 'record definition' bepaald zijn, zoeken. Enkelvoudige voorwaarden of combinaties van voorwaarden zijn mogelijk. Het zou te ver voeren om alle mogelijkheden op te sommen. Men kan tenslotte de gekste vragen stellen: zo is het mogelijk alleen werken, die in tweede druk verschenen zijn, te laten vermelden. Het is aan de documentalist(e) ervoor te zorgen, dat de vragen

OUTPUT OF SEARCH 1

BEGIN SEARCH
IF (2) EQ "DITTRICH" THEN PRINT (2),(3),(4),(6)..

RECORD NUMBER 8
2. AUTEUR(S) / HOOFDWOORD
ANDEWEG, P.R., DITTRICH, K. EN TH. VAN DER TAK
3. TITEL; ONDERTITEL, DRUK
KABINETSFORMATIE 1977
4. PLAATS VAN UITGAVE, UITGEVER, JAAR VAN UITGAVE
LEIDEN, RIJKSUNIVERSITEIT, 1978

RECORD NUMBER 18
2. AUTEUR(S) / HOOFDWOORD
DITTRICH, K.L.L.M. EN R.P. VAN DEN HELM
3. TITEL; ONDERTITEL, DRUK
GEMEENTEPOLITIEK IN KAART GERPACHT; GEMEENTERAAD VERKIEZINGEN 1974
4. PLAATS VAN UITGAVE, UITGEVER, JAAR VAN UITGAVE
LEIDEN, RIJKSUNIVERSITEIT, 1974

RECORD NUMBER 19
2. AUTEUR(S) / HOOFDWOORD
DITTRICH, K. EN R. VAN DEN HELM
3. TITEL; ONDERTITEL, DRUK
GEMEENTERAADS VERKIEZINGEN 1974
4. TIJDSCHRIFT INFORMATIE
ACTA POLITICA, 12=1977, NO. 2, BLZ. 207-230

NO. OF REPORTS GENERATED BY SEARCH 1 = 3

RUG

Voorbelds

zo gesteld worden, dat alleen de relevante informatie door de computer wordt geleverd en dat onzinnige vragen worden geweerd.

Enkele mogelijke zoekopdrachten wil ik hier nog noemen:

Een eenvoudige, maar vaak verlangde, zoekopdracht is alle werken van één bepaalde auteur af te laten drukken. Voorbeeld 3 nu laat zien dat ook wanneer de desbetreffende auteur (in dit geval 'Dittrich') niet als eerste wordt genoemd, het werk wordt afgedrukt. Een systeem van verwijzingen is bij computermatige verwerking dus niet meer nodig.

In het geval dat iemand (uit het buitenland) informatie wil over Nederlandse politieke partijen, maar de Nederlandse taal niet beheerst, kan worden geselecteerd op de taal. B.v. alleen engelstalige werken kunnen worden afgedrukt.

Een ander voordeel van de computermatige verwerking voor bibliografisch onderzoek is dat geselecteerd kan worden op publicaties, die een (uitgebreide) literatuuropgave of een notenapparaat bezitten. Voorbeeld 4 laat dit zien. Gevraagd werd of onder 'item' (7) de code LLL (voor literatuuropgave) of onder 'item' (8) de code NNN (voor notenapparaat) voorkwam. Bovendien werd gevraagd dit alleen te doen bij werken betreffende een bepaald onderwerp en betreffende een bepaalde partij (onder 'item' (1) geclassificeerd). Zo wordt uit voorbeeld 4 nogmaals duidelijk dat zeer gerichte vragen mogelijk zijn.

5. voorlopige conclusies

Op basis van de in de 'proefperiode' opgedane ervaring kan men enkele voorlopige conclusies trekken:

a. technisch gezien is het mogelijk om een bibliografie aan te leggen, die geschikt is om op een snelle en trefzekere wijze informatie over literatuur aan de gebruiker te verschaffen. Daarbij zijn de mogelijkheden, die een 'gecomputeriseerde'

BEGIN SEARCH
IF (1) EQ "PVQAM" AND (1) EQ "24" THEN PLACE IN SET 2..

NO. OF RECORDS IN SET 2 BEFORE SEARCH = 0
NO. OF RECORDS PUT IN SET 2 BY SEARCH = 1
NO. OF RECORDS IN SET 2 AFTER SEARCH = 1

RUG

NO. OF REPORTS GENERATED BY SEARCH 1 = 0

OUTPUT OF SEARCH 2

BEGIN SEARCH OF SET 2
IF (7) EQ "LLL" OR (8) EQ "NNN" THEN PRINT RECORD..

RECORD NUMBER 10
1. CLASSIFICATIE
AAA PVQA 24
2. AUTEUR(S) / HOOFDWOORDEN
APAT

3. TITEL: ONDEFTIJD. DRIK
APAT OF SAME GEZICHTSPUNTEN ONTENT MAATSCHAPPELIJK WERK EN VERZUILING
4. PLAATS VAN UITGAVE, UITGEVER, JAAR VAN UITGAVE
AMSTERDAM, DE ARBEIDSPRESEN, JAAR-OFCKMAN STICHTING, 1960
5. AANTAL PP.. ISK-TIJNEN
31

7. ILLUSTRATIES, ONTENT, ILLUSTRATIEOPGAVE

8. RIJLAGEN, NOTENAPPARAAT, TAAL
NEE, NEE

9. AARD VAN HET GESCHIEDT
RAPPORT

14. TOEWIJZINGEN

15. VERZUILING, MAATSCHAPPELIJK WERK
JAAR VAN UITGAVE
1960

Voorbeeld 4

bibliografie biedt aanzienlijk groter dan de mogelijkheden, die een 'conventionele' bibliografie zou kunnen bieden, hetgeen voor de gebruiker van de bibliografie betreffende Nederlandse politieke partijen een aanzienlijke tijdsbesparing en een meer verfijnde informatie betekent.

b. doordat een publicatie slechts eenmaal verwerkt hoeft te worden in het bestand, is de gecomputeriseerde verwerking minder arbeidsintensief dan het kaartensysteem. Doordat echter in de in de vorige paragrafen geschetste opzet meer gegevens worden opgenomen (vgl. de 'record definition') en vooral doordat het 'oude' aanwezige bestand ook computermatig verwerkt moet worden, zal in de eerste jaren het arbeidsexentieve element van de computermatige verwerking niet direct zichtbaar zijn.

c. voor het dagelijks documenteren van publicaties is de aanwezigheid van een 'terminal' (plus 'printer') onontbeerlijk. Dit vereist een investering van ca. fl. 16.000. Hierbij dient opgemerkt te worden, dat ook bij het handhaven van een kaartstelsel enkele investeringen in apparatuur noodzakelijk zijn.

d. op dit moment betaalt het Rekencentrum de computerrekenkosten van universitaire gebruikers/instellingen. Ook indien dit niet meer het geval zal zijn behoeven de kosten voor de gebruiker niet te hoog te zijn. De universitaire gebruiker zal dan de kosten bij zijn of haar faculteit kunnen declareren. De niet-universitaire gebruiker moet de kosten van de computerrekentijd wel zelf betalen (tenzij in het kader van de dienstverlening deze kosten geheel of gedeeltelijk gesubsidieerd zouden worden). Bij een combinatie van zoekopdrachten kunnen deze kosten zeer beperkt worden. Bovendien zouden 'uitdraaien' van veel gevraagde zoekopdrachten (gratis) ter inzage kunnen liggen.

e. de computermatige verwerking van bibliografische gegevens vereist een zekere kennis van het gebruik van de computer. Deze kennis zou bij de wetenschappelijke ambtenaar en bij voorkeur bij de documentalist(e) aanwezig moeten zijn.

BIJLAGE III

*Inventaris van het archief van A.J. Meerburg en N.F.I. Schwarz
(D'66) zoals gedeponeerd aan het Documentatiecentrum Nederlandse
Politieke Partijen. Opgemaakt door J.N.P. Neuvel*

Archief-Meerburg

Map 1: bevat verzameling congresstukken

- Leiden, sept. 1968 (congresnr. D'emocraat; congresrede Van Mierlo 'De keuze van D'66')
- Arnhem, dec. 1968 (congresmap)
- Den Haag, mei/juni 1969 (besluitenlijst van de Algemene Ledenvergadering te Arnhem -dubbel-, congresmap -2dln.-, congresnr. D'emocraat)
- Amsterdam, dec. 1969 (PPR-boodschap, diverse moties)
- Rotterdam, april 1970 (vlugschrift Groep Zeist, Demokrant jrg. 1 no. 3, D'emocraat febr., maart, mei 1970)
- Haarlem, mei 1970 (discussie besluitvorming, D'emocraat april en mei 1970, vragenlijst)
- Breda, dec. 1970 (Rede Van Mierlo in D'emocraat jan. '71, resoluties, contacten met KVP en PvdA, rapport regiovergaderingen van aug. 1970)
- Amsterdam, febr. 1971 (resoluties, moties, D'emocraat juni)
- Flevohof, nov. 1971 (brochure 'Vandaag D'66 morgen', D'emocraat sept. dec., jan., febr., draaiboek, diverse congresstukken)
- Den Bosch, mei 1972 (progressieve samenwerking, D'emocraat maart, juni, sept., draaiboek, lijst van ingekomen stukken, congresstukken, rede N.F.I. Schwarz, agenda Algemene Ledenvergadering, artikel uit Haagsche Post over positie H. van Mierlo)
- Utrecht en Den Haag, okt. 1972 (congresstukken Utrecht, ledenbrief met concept regeerakkoord D'66-PvdA-PPR, amenderingen hierop)
- Breda, maart 1973 (voorbereidingsstukken, congresstukken, persoonlijke gegevens van kandidaten voor Hoofdbestuur, rede J. Terlouw 24 nov. 1973, D'emocraat april, mei, Extra D'emocraat maart 1973)
- Tiel, maart 1974 (Rede Jan Terlouw, 9 maart, lijst van kandidaten voor commissies, congresstukken, D'emocraat jan., febr.)

- Amsterdam, sept. 1974 (D'emocraat juni, sept. 1974, rede Jan ten Brink, congresstukken, overzicht financiële positie, Uitgangspunten van het Progressief Liberaal Actie Centrum, vlugschrift over bestaansdiscussie)

Map 2: bevat materiaal over verkiezingen, campagnes en evaluaties

- campagne-stukken voor de Kamerverkiezingen van 1972
- idem voor de Statenverkiezingen van 1974 (in het bijzonder van de campagne in Zuid-Holland)
- draaiboek voor spreekbeurten in 1970
- discussiestukken over strategie en tactiek
- stukken over samenwerking met andere partijen, met name voor de kamerverkiezingen 1972
- stukken betreffende interne evaluatie verkiezingen en partijorganisatie

Map 3: stukken betreffende samenwerking met andere (progressieve) partijen

- verslag derde, dertiende, vijftiende en 29ste vergadering van het overlegorgaan PvdA-D'66-PPR
- congresresolutie (Breda) waarin besloten werd brieven te verzenden naar negen partijen (1971)
- brief besturen PvdA-D'66-PPR aan ARP, CHU en KVP met antwoord; tevens afschriften brieven DS'70, PvdA, PPR en KVP aan D'66
- programvergelijking PvdA-D'66-PPR / KVP-ARP-CHU / VVD
- verslag confessionele en progressieve groep
- financiële consequenties van de verschillende politieke programma's voor de regeringsperiode 1971-1975 met hoofdlijnen van een regeringsprogram

Map 4: bevat notulen

- notulen van het dagelijks- en hoofdbestuur, juni 1969 - maart 1973

Map 5: bevat stukken van commissie

- stukken van geschillencommissie

Map 6: huishoudelijk, statuten en financiële positie

- stukken over begroting en financiële positie
- nota-Gruijters 'Profilieren en organiseren'

Map 7: stukken over regionale aangelegenheden

- notulen hoofdbestuur betreffende regioverslagen

Map 8: diversen

- losse D'émocrates; juni/juli 1969, nov./dec. 1969, dec. 1969 (congresnummer), nov. 1968 (congresnummer), jan. 1970 en extra nummer 'De Derde Kamer'
- programma D'66, vierde, gewijzigde en geheel herziene druk
- notulen fractievergadering 29 juni 1971; aantekeningen en besluitenlijst fractieconferentie 17-18 juni 1971; notulen vergadering programma-commissie aug. 1972 (tevens conclusies)
- brochure 'Open deelneming en internationale gerichtheid' dec. 1968; brochures 'Wat wil D'66' van 1969 en 1970 en 'Appèl'
- notitie over programma/beleidsplan i.v.m. vervroegde verkiezingen, overzicht voorkeurstemmen, 29 nov. 1972
- uitnodiging van de 'groep 24-juni' voor een vergadering, verzendlijsten werkgroepen, brief over 'geschil Zeevalking'
- rede H. van Mierlo, algemene beschouwingen 10 okt. 1972
- verkiezingsmanifest van de CHU (1967), verkiezingsprogram van de KVP (1966) notitie over samenwerking met confessionelen 1972
- verklaring van het partijbestuur van de PSP met reactie; beschrijvingsbrief voor het buitengewoon congres van de PvdA te houden op 5, 6 en 7 okt. 1972
- werkstuk 'Politieke partijen in Nederland' van L. Vleugels en een verslag van stage-activiteiten van H. de Geus en M. Akkerman

Archief-Schwarz

Map 1: bevat verzameling congresstukken

- Leiden, sept. 1968 (besluitenlijst Algemene Ledenvergadering)
- Den Haag, mei/juni 1969 (brief van N. Schwarz aan beheerders Congresgebouw n.a.v. slechte service enz. tijdens het congres)

- okt. 1969 (congresreglement opgesteld door H. Dijsselbloem)
- n.a.v. A'dam, dec. 1969 (gedraglijn voor congres van H. Dijsselbloem)
- Noordwijkerhout, jan. 1973 (Discussiestuk met aantekeningen)
- Breda, maart 1973 (rede J. Terlouw)
- Utrecht, nov. 1973 (voorbereiding Algemene Ledenvergadering met o.a. congresbegroting)

Map 2: bevat materiaal over verkiezingen

- reglement voor het aanwijzen van kandidaten tijdens de regionale voorverkiezingen voor de verkiezing van kandidaten voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal
- lijst van gemeenten waarin D'66 zal meedoen aan de gemeenteraadsverkiezingen, opgemaakt per 1 aug. 1969
- over verkiezingen en het financieringsprobleem
- voorbereiding Provinciale Staten- en gemeenteraadsverkiezingen in 1969
- lijst van provinciale verkiezingscommissies

Map 3: progressieve samenwerking

- D'66 en de vooruitstrevende volkspartij
- waarom doet D'66 niet mee aan het PAK?
- verklaring van het alternatief kabinet van de progressieve combinatie
- akkoord bereikt door de PvdA, D'66 en de PPR voor de periode 1970-1974
- toelichting op een aantal thema's uit het regeringsprogramma
- nota samenwerking werkgroepen PvdA, D'66 en PPR
- advies van de 'commissie van zes' aan het permanent overlegorgaan van D'66, PPR en PvdA met een communiqué-vergelijking
- preambule Keerpunt '72
- Na-Denk-Krant en brief aan deelnemers aan het Noordwijkse beraad
- notities over enkele organisatorische zaken door G. Klein

Map 4: bevat notulen

- notulen van het dagelijks- en hoofdbestuur, nov. 1967 - dec. 1969

Map 5: bevat stukken van werkgroepen en commissies

- stukken van de sociaal-economische, de sociale en de fiscale werkgroep, van de werkgroep sociale verzekeringen en belastingen en de hoofdgroep Sociale Zaken en Financiën, van de werkgroepen onderwijs en justitie, van de sub-groepen sociale verzekeringen (met verzendlijst) en geestelijke welzijnszorg
- adreslijst sub-groep sociale verzekeringen en werkgroep ruimtelijke ordening
- stukken over de panel- en enquête-commissie en de commissie '70 over de verkiezingscampagne van 1970; tevens stukken van de filosofenclub en de formatie van de stuurgroep 'integrale ontwikkelingsinspanning'
- materiaal over discussie kinderbijslag en/of kinderaftrek
- de commissie-Hofstra en de werkende gehuwde vrouw en een artikel over de fiscale lasten van de werkende vrouw, tevens een Kamerstuk over de successiewet van 1956
- verder een aantal artikelen uit week- en dagbladen en andere periodieken

Map 6: huishoudelijk, statuten en financiële positie

- stukken betreffende beleidsplan en statuten
- stukken over huishoudelijke zaken en financiën

Map 7: stukken over regionale aangelegenheden

- regioverslagen en rapporten jan.-nov. 1969
- memo over D'66 in Brabant en materiaal over het conflict in de gemeenteraad van Rotterdam

Map 8: diversen

- losse D'emocraten; nr. okt., dec. 1971, verkiezingsuitgave nov. 1972, nr. okt. en nov. 1973
- aantal perspublicaties en communiqués
- informatie over wetenschappelijk bureau en notitie over Zoutendijk-groep
- stukken betreffende internationale contacten
- materiaal over uittreden W. Draayer, lid Eerste Kamer

BIJLAGE IV

Inhoudsopgave van het manuscript L.N. Deckers

- I Ministerie van Tienhoven, 21 augustus 1891 - 9 mei 1894 1
- Het eerste kabinet, door de Koningin. De belastingwetten van minister Pierson. De kiesrechtontwerpen; Tak van Poortvliet. Tijdelijke versterking van de nationale defensie. Wetsontwerpen inzake Militair Strafrecht, Krijgstucht. Wetsontwerp op het faillissement en surséance van betaling. Nederlandschap. Internationale inschrijving van Fabrieks- en handelsmerken. Veiligheidswet. Arbeidersverenigingen. De Kamerverkiezing van April 1894
- II Ministerie Roëll, 9 mei 1894 - 27 juli 1897 415
- De belasting op het personeel. De Kieswet Van Houten. De opkomstplicht. Financiële verhouding tussen Rijk en gemeenten. Wetsontwerp nadere bepalingen omtrent de heffing van invoerrechten naar de invoer der goederen. Zegelrecht op effecten. Successierecht. Suikerwet. Veiligheidswet. Arbeidsinspectie. Arbeidsenquête. Hinderwet. Kamer van arbeid. Ouderdoms- en invaliditeitsverzekering. Versterking van de defensie. Lager onderwijs. De 'Costa Rica Packet'. Het enclave Baarle-Hertog. Burgerlijke rechtsvordering. Eed of belofte. Het geval-Seret. De koninklijke goedkeuring van de statuten van den Nieuw-Malthusianischen bond. Van Houten en het onderwijs. De Grafelijke zalen. Het Ethnografische museum
- III Ministerie Pierson, 27 juli 1897 - 1 augustus 1901 1001
- Concentratie der overheidszorg voor den landbouw. Het aftreden van minister Jansen. Afschaffing van de plaatsvervanging. Het Plan-Coolen. Bevorderingswet officieren der landmacht. Rijwielsbelasting. De zaak-Hoogerhuis. De inhuldiging van Koningin Wilhelmina. De leerplicht. Ongevallenverzekering. Woningwet. Gezondheidswet. Kinderwetten. Noordzeekanaal. Scheveningse visschers-

haven. Bedrog in den boterhandel. Staatsexploitatie van mijnen. Piersons financieel beleid. Codificatie van de muntwetgeving. Herziening van het tarief. Vredesconferentie. Herziening van de kieswet. Naar de Kamerverkiezingen. Huwelijk van de Koningin. De stembus van 1901

IV Oost- en West-Indië onder de Ministeries Van Tienhoven, Roëll en Pierson 2028

Wijzigingen van de Indische comptabiliteitswet. Het program van minister Van Dedem. Grensregeling met Engeland op Borneo. Overeenkomst met de Billitonmaatschappij. De Ombiliën kolenvelden. Het uitvoerrecht op suiker. De gouvernements koffiecultuur. De heerendiensten. Het opiumvraagstuk. De Solovallei. Irrigatie en spoorwegen. Maatschappij 'Nederland' en 'Rotterdamsche Lloyd'. De Nederlandse Handel Maatschappij. De Koninklijke Paketvaartmaatschappij. De Indische mijnwet. De Atjeh-oorlog. De Lombok-expeditie. De bestuursvestiging op Nieuw-Guinea. De decentralisatie van het bestuur. De Indische geldmiddelen. Het Indische leger en den Indische militaire marine. De verdediging van Indië. De Indische landbouw. Kerk, missie en zending. Japan en Artikel 109 Regeeringsreglement. Het onderwijs. De Volksgezondheid

West-Indië. Suriname 3335

Wijziging van het Regeeringsreglement. De Surinaamsche geldmiddelen. De landbouw. Immigratie en kolonisatie. Mijn- en boschwezen. De Verkeersmiddelen. Missie en zending; Onderwijs; Volksgezondheid. Surinames grenzen. Minister van Koloniën en gouverneur.

Curaçao 3789

Het Regeeringsreglement. Defensie. Justitie. De Curaçaosche geldmiddelen. Het Muntwezen. Landbouw en Visscherij. Het Mijnwezen. Economisch onderzoek. Missie en Zending; Onderwijs en Volksgezondheid.

BIJLAGEN:

- I Aanhaling uit de Koninklijke Boodschap waarbij den 11^{den} dec. 1829 een wetsontwerp 'tot beteugeling van loon en lasten' werd ingediend
- II Oordeel van Mr. S. van Houten over het karakter der grondbelasting
- III Beschouwingen van Minister Pierson over de moeilijkheden der peraequatie
- IV In het gewijzigd art. 10 van het ontwerp vermogensbelasting ontving Min. Pierson de volgende progressie
- V Pierson's bewijs dat de landeigenaar aangeslagen in de vermogensbelasting minder betaalt dan de effectenbezitter
- VI In de Vereenigde Vergadering in de beide Kamers op dinsdag den 20ste sept. 1892, tot opening van de gewone zitting der St. Gen. hield de Koningin, weduwe, regentes, de volgende openingsrede
- VII Vergelijking tussen art. 76 van de grondwet van 1848 en Art. 80 van de grondwet van 1887
- VIII Citaten uit 'NRC' en 'het Vaderland' over kiesrecht
- IX art. VII der Additionele Artikelen van de Grondwet van 1887
- X Uit de rede van Jhr. Mr. Beelaerts van Blokland, gehouden in de T.K. der St. Gen. 3-8-1893; blz. 1717 van de Handelingen
- XI In de Vereenigde Vergadering van de beide Kamers op 19-9-1893 tot opening van de gewone zitting der St. Gen., hield de Koningin, Weduwe, Regentes, de volgende openingsrede
- XII De voornaamste artikelen van het Wetsontwerp tot regeling van de Kiesbevoegden voor de T.K. der St. Gen. en voor de Prov. St.
- XIII Stemming van de T.K. over het amendement-De Meyer op 9-3-1894
- XIV Manifest van de Katholieke T.K. leden
- XV In de Vereenigde Vergadering van de beide Kamers op 16-5-1894, tot opening van de buitengewone zitting der St. Gen. hield Jhr. Roëll, min. van Buitenl. Zaken en tijdelijk voorzitter van de Ministerraad de volgende rede
- XVI In de Vereenigde Vergadering van de beide Kamers op 16-5-1894 tot opening van de gewone zitting der St. Gen., hield de Kon.,

- Weduwe, Regentes de volgende rede
- XVII Staatsbegroting T.K. 1895. Uit par. 1 van het Voorlopig Verslag
- XVIII Rede door Mr. G. van Tienhoven, als lid van de E.K., gehouden op 25-7-1894
- XIX Art. 1 van het kiesrechtontwerp-Van Houten voorkomend in het gewijzigd wetsontwerp dat de memorie van antwoord vergezelde
- XX Amendement van de heren Kuiper, Heemskerk, Van Alphen en Seret, ter vervanging van de eerste zes leden van art. 1 en het kiesrecht ontwerp Van Houten
- XXI Adres van het centraal bestuur van het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond, het hoofdbestuur van het Ned. Werkliedenverbond 'Patrimonium' en het centraal bestuur van de R.K. Volksbond dd. 20-11-1894 aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal
- XXII Protocol, den 20-8-1894 door Nederland en de Verenigde Staten van Venezuela getekend tot herstel der diplomatieke betrekkingen tussen beide Staten
- XXIII Sentence arbitrale dans l'affaire 'Costa Rica Packet'
- XXIV (No. 38) Besluit van 19-3-1884 tot vernietiging van het besluit van den raad der gemeente Goes van 14-12-1883, voor zoowel betreft benoeming van L.G. Kakebeeke tot lid der commissie van voorlichting bij het opmaken der kohieren van den hoofdelijken omslag
- XXV Artikelen uit de wet van 28-8-51 (Staatsblad No. 128), tot regeling van de bevordering, het ontslag en het op pensioen stellen der Militaire officieren bij de Landmagt
- XXVI Artikelen uit de Wet van 22-4-1885 (Staatsblad no. 32) tot regeling en beperking van het regt van vereeniging en vergadering
- XXVII Schrijven dd. 6-2-1897 van de minister van Oorlog Schneider aan Jhr. Roëll, tijdelijke voorzitter van de Raad van ministers
- XXVIII Hervormingsprogramma van de 'Liberale Unie'. Vastgesteld in de Algemeene Vergadering van 14-11-1896
- XXIX Manifest der 83 Liberalen van 1 April 1897
- XXX Rede van H.M. de Koningin-Weduwe, Regentes, tot opening van de gewone zitting der Staten-Generaal op Dinsdag den 21sten Septem-

ber 1897

- XXXI Adres van Antwoord van de Tweede Kamer der Staten-Generaal op de Troonrede van 21 September 1897
- XXXII Besluit van 14 Februari 1899, tot vernietiging van het besluit van Gedeputeerde Staten van Noordbrabant van 6 October 1898 G. no. 18 waarbij goedkeuring is verleend aan het besluit van den raad der gemeente Tilburg van 27 September tevoren om over het dienstjaar 1898 eene uitgaaf te doen van f. 6400. voor toelagen aan vrijwilligers bij de militie
- XXXIII Adres van Antwoord van de Tweede Kamer der Staten-Generaal op de Troonrede van 20 September 1898
- XXXIV Art. 9 en 10 van het gewijzigd wetsontwerp op den Leerplicht
- XXXV Rede, uitgesproken door H.M. de Koningin, ter opening van de zitting 1899-1900 der Staten-Generaal
- XXXVI 31 October 1828. Extract-besluit, houdende vaststelling van formulieren van eedsaflegging van de hoofd- en andere ambtenaren en bedienden bij of ressorterende onder de dep. van algemeen bestuur
- XXXVII sterftecijfers in 1938
- XXXVIII Brief van Koninging Wilhelmina aan Paus Leo XIII
- XXXIX idem
- XL Aan den Hoog Edel Gestrengen Heer Dr. A. Kuyper, lid der Tweede Kamer van de Staten-Generaal
- XLI De Tijd, 1 April 1900 over Leerplichtwet. Tevens uit andere dagbladen
- XLII Installatie van Prins Hendrik in de Raad van State op 21 Maart 1901 door H.M. de Koningin
- XLIII Manifest der Liberale Unie
- XLIV Conclusiën van het Unie-rapport inzake schoolwetwijziging, aangenomen 17 April 1900
- XLV Predikanten in den stembusstrijd. Uit: De Standaard, 4 juni 1901
- XLVI Mededeelingen van Minister Van Tienhoven betreffende het optreden van Engeland in Noord-Borneo
- XLVII Oordeel van de Billiton-Maatschappij over de houding van het Parlement in de Billitonzaak

- XLVIII Woeker op Java
- XLIX Inlichtingen d.d. 17 Februari 1898 van den Directeur van burgerlijke openbare werken in Nederlandsch-Indië aan den Gouverneur-Generaal omtrent de oorzaken van het te laat mededelen aan den Landvoogd van de overschrijding van de begrooting der bevoeiingswerken in de Solo-vallei
- L Uit het Koninklijk Besluit van 29 Maart 1824, no. 163, ter Opening van de inschrijving voor de oprichting van de Nederlandsche Handel Mij
- LI Het volkscredietwezen
- LII Atjeh-tractaat
- LIII Sumatra-tractaat
- LIV Oorlogsverklaring
- LV Bijlage over de Atjehers. Uit: Snouck Hurgronje, C. De Atjehers. Dl. 1
- LVI Het optreden van de kapitein E.W. Bisschoff van Heemskerck
- LVII De Korte Verklaring
- LVIII Uit: Handelingen Tweede Kamer, 28 Juni 1894, blz. 47 en 48
- LIX Schrijven van den Radjah van Lombok van 10 Juni 1894 aan den generaal-majoor Vetter, opperbevelhebber van de expeditie naar Lombok
- LX Wet van 23 Juli 1903, houdende decentralisatie van het bestuur van Nederlandsch-Indië
- LXI Wet van 6 Februari 1922 (Ned. Stb. no. 51 en Ind. Stbl. no. 216) tot nadere wijziging van het Reglement op het beleid der Regeering van Nederlandsch-Indië
- LXII Schets van den Heer H.H. Borel van de verhuring van gronden ten behoeven van de suikercultuur op Java
- LXIII Wet van den 21sten Juli 1870 (Ned. Stbl. no. 136 en Ind. Stbl. no. 117) houdende nadere regeling van de op hoog gezag ingevoerde suikercultuur en wijziging van het reglement op het beleid der Regeering in Nederlandsch-Indië
- LXIV Ordonnantie van 26 November 1895 (Indisch Staatsblad no. 247) houdende regelingen omtrent de inlandsche grondverhuringen op Java en Madura
- LXV Nota der punten, betreffende de Roomsche Katholieke kerk-

aangelegenheden in Nederlandsch-Indië, waaromtrent de Minister van Koloniën met den zaakgelastigde van den Heiligen stoel is overeengekomen

- LXVI Verschil tusschen Vereeniging en Kerk
- LXVII Koninklijk besluit van 29 Juni 1925, no. 80, houdende regeling van de rechtspositie der kerkgenootschappen (Indisch Staatsblad 1927, no. 156 zoals het is gewijzigd bij Indisch Staatsblad 1927, no. 532)
- LXVIII Art. 3, 4 en 5 van het Algemeen reglement op het bestuur der Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië, in werking getreden den 1sten Augustus 1935
- LXIX Rechtstoestand der Indische Christenen
- LXX Regelen voor toekenning van subsidiën uit 's lands kas aan particuliere inlandsche scholen (Indisch Staatsblad 1895, no. 146)
- LXIX Afschrift van het Kabinetsrescript van 18 April 1863, no. 76
- LXXI Verdeling van den Surinaamschen oogst van 1937 over den oogsten van den kleinen landbouw
- LXXII Aanhalingen uit het Immigratiebesluit van 22 Maart 1872, no. 27 (Gouvernementsblad 1872, No. 8)
- LXXIII Invoer in Suriname in de jaren 1895 aan levend vee, gezouten vleesch en gezouten spek, alles zoo goed als geheel voor den consumptie bestemd
- LXXIV Postverkeer tusschen Nederland en West-Indië
- LXXV Arbitraire uitspraak van Czaar Alexander III, d.d. 13/25 Mei 1891 betreffende de grensscheiding tusschen Nederland en Fransch-Guyana (...) de samenvloeiing van de Lawa en de Tapanahony
- LXXVI Het Surinaamsche grensvraagstuk in de Staten-Generaal
- LXXVII Instructions to the Netherlands and British Commissioners for the purpose of drawing up in documentary form the findings of the mixed Commission with regard to the Southern terminal point of the Surinam-British Guiana boundary
- LXXVIII Betoog van Minister Franssen van der Putte om aan te toonen dat de defensiekosten in Suriname en Curaçao moeten komen ten laste van den Nederlandschen schatkist
- LXXIX De veestapel van Curaçao

BIJLAGE V

Fragment uit het manuscript van L.N. Deckers

De Stembus van 1901.

Piersons ideaal om de verschillende liberale stroomingen terug te voeren in de oude bedding der "grootte liberale partij" was niet verwezenlijkt. Integendeel. Alles wees er op, dat van een samengaan der Liberalen van verschillende schakeering geen sprake meer kon zijn en het Nederlandsche Parlement geen aaneengesloten liberale meerderheid meer zou kennen.

Onder den onmiskenbaren invloed der Sociaal-Democraten, die grondwetsherziening ter invoering van algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen tot hun verkiezingsleuze hadden gemaakt, wilde het Bestuur van de Liberale Unie denzelfden eisch in haar program doen opnemen. "Grondwetsherziening is de toetssteen van ware democratische gezindheid", verklaarde de Voorzitter, Mr. Smidt, op de algemeene vergadering van 26 Januari 1901. En het bestuurslid Dr. Bos zeide: "Wat de socialisten groot maakt is, dat zij nu nog alléén de vertegenwoordigers zijn van democratische beginselen. Of de zeer vooruitstrevende Roodhuyzen er al op wees, dat de Liberale Unie toch niet tegen de Sociaal-Democraten kon opbieden, het mocht niet baten. Het bestuur handhaafde zijn voorstel: "De Liberale Unie in haar algemeene vergadering van 26 Januari 1901 spreekt den wensch uit, dat bij de algemeene verkiezingen van 1901 op den voorgrond trede de Grondwetsherziening in paragraaf 1 van haar "Hervormingsprogramma"¹ genoemd en dat van de te stellen kandidaten worde verlangd, niet enkel dat zij instemming betuigen met de strekking van het geheele "Hervormingsprogramma", maar ook dat zij met volle overtuiging de urgentie van den in paragraaf 1 genoemden maatregel erkennen."

Tegen het uitspreken van deze urgentie rezen vooral de bezwaren, welke het bestuursvoorstel deden vallen. Met 44 tegen 33 stemmen werd het verworpen. Na het votum deelde de voorzitter mede, dat het bestuur zou overwegen wat het te doen stond.²

Spoedig bleek waartoe die overweging had geleid. De meeste be-

stuurderen gevoelden zich in de Liberale Unie niet langer op hun plaats en bevorderden de tot stand koming van een nieuwe politieke organisatie. Op initiatief van de vrijzinnige kiesvereeningen van Arnhem en Middelburg werd op 17 Maart 1901 te Utrecht een vergadering gehouden, waartoe allen waren uitgenoodigd, die van oordeel waren, dat de Vrijzinnig-Democraten zich moesten vereenigen, hetzij zij behoorden tot de Liberale Unie, den Radicalen Bond, de Volkspartij, hetzij zij niet georganiseerd waren.

Molengraaff werd met de leiding van de vergadering belast en wees er in zijn openingsrede op, dat tot dusver Vrijzinnig-Democraten vereenigd waren in den Radicalen Bond en de Volkspartij. "Andere hebben geruimen tijd gemeend, dat de Liberale Unie het vereenigingspunt kon wezen, althans kon worden, van alle vrijzinnig-democraten in den lande. Het besluit, op 26 Januari j.l. in de algemeene vergadering der Unie genomen, waarbij de urgentie werd ontkend van wijziging der Grondwet in dien zin dat invoering van het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen mogelijk wordt, heeft hun duidelijk gemaakt dat van de Liberale Unie een krachtige politiek in de door hen gewenschte richting niet is te verwachten en hen doen inzien dat zij de leiding dezer vereeniging niet langer mogen volgen."

In beginsel besloot de vergadering tot het stichten van een organisatie, waarin alle Vrijzinnig-Democraten zich konden vereenigen. Een voorloopige beginselverklaring en een ontwerp-verkiezingsprogram werden aangenomen³ en weldra verwierven deze zooveel instemming, dat een nieuwe vergadering gehouden kon worden. Deze eerste algemeene vergadering van den Vrijzinnig-Democratischen Bond had den 4den Mei 1901 plaats. Zij stelde de volgende Beginselverklaring vast:

I. De vrijzinnig-democratische bond streeft naar ontwikkeling van onzen constitutioneel-parlementairen regeeringsvorm in democratischen zin en te dien einde naar algemeen kiesrecht voor de vertegenwoordigende lichamen en gelijkstelling, óók wat de verkiesbaarheid tot lid dier lichamen betreft, van mannen en vrouwen.

II. De vrijzinnig-democratische bond spreekt als beginsel uit, dat door een krachtige sociale wetgeving moet worden aangestuurd op het wegnemen van de maatschappelijke oorzaken, welke tusschen de leden van het volk ongelijkheid scheppen of versterken ten aanzien

van hunne ontwikkelingsvoorwaarden.

Hij is van oordeel, dat, ter verkrijging van maatschappelijke vooruitgang, tempering, niet verscherping van den klassenstrijd noodzakelijk is. Eenerzijds keurt hij af het streven naar afschaffing van het persoonlijk eigendomsrecht op de productiemiddelen; anderzijds verwerpt hij de meening, dat de Staat in het economisch leven zijner burgers slechts noodgedwongen, schoorvoetend behoort in te grijpen.

Het verkiezingsprogram luidde kort en bondig:

Grondwetsherziening in dien zin dat mogelijk worde:

- a. invoering van algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen, met toepassing van het beginsel van evenredige vertegenwoordiging.
- b. eene samenstelling van de Eerste Kamer, in den geest van punt I der beginselverklaring.

Indien en zoolang die grondwetsherziening niet bereikbaar is, verlangt zij voor het eerstkomend wetgevend tijdperk de totstandkoming van:

1. Verplichte verzekering tegen ziekte, invaliditeit en ouderdom.
2. Wettelijke regeling van het arbeidscontract.
3. Herziening der armenwet.
4. Naasting van de spoorwegbedrijven en exploitatie daarvan door den Staat.
5. Verbetering van den rechtstoestand der vrouw.⁴

"De vijf punten, zooals zij zijn geformuleerd," zegt Van Houten, "zijn (dus) - behalve punt IV, dat gevoegelijk als de ladder van mr. Treub naar het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid mag worden gequalificeerd - òf niets-zeggend òf behooren op elk gewoon liberaal program. Over alle andere zaken zullen de bondsleden het program wel na de verkiezingen vernemen.

"Zóó lichtvaardig wordt verdeeldheid gezaaid onder de kiezers van liberale denkwijze in een land, waar meer dan veertig op de honderd zetels vast door niet-liberalen bezet worden en met de uiterste inspanning en de grootste onderlinge welwillendheid, gelijk bij de herstemming van 1897, de kleinst mogelijke meerderheid voor een liberale Regeering te verwerven is.

"En waar het groote actueele gevaar dreigt, dat dr. Kuyper c.s. door het omslaan van de meerderheid in de Provinciale Staten van Zuid-Holland en Friesland ook de zetels in de Eerste Kamer voor die provinciën en daarmee de meerderheid in de Eerste Kamer verwerven."⁵

De stichting van den Vrijzinnig-Democratischen Bond beteekende een ernstig verlies voor de Liberale Unie. Tal van leden, waaronder zeer op den voorgrond tredende als Van Gilse, Kerdijk en Smidt, keerden haar den rug toe en gingen aan de nieuwe politieke organisatie hun krachten wijden. Dat de groote liberale partij had opgehouden te bestaan was voor een ieder duidelijk en met een stembusnederlaag der linkerzijde moest ernstig rekening worden gehouden. Op samenwerking tusschen Liberalen en Vrijzinnig-Democraten bestond geenerlei uitzicht en zelfs aan de hoop, dat althans bij de herstemming de Liberalen den steun zouden krijgen van hun voormalige partijgenooten, zou de bodem worden ingeslagen. Want bij de herstemming richtte het bestuur van den Vrijzinnig-Democratischen Bond een rondschrijven tot de kiezers, waarin het zeide, dat, als de strijd gevoerd werd tusschen een Liberaal en een Sociaal-Democraat, deze laatste moest worden aanbevolen en gesteund.⁶

Dat het bestuur der Liberale Unie intusschen zijn strijd lust niet verloor bewijst het manifest, waarmede het zich in Mei 1901 tot de kiezers wendde.⁷ Het manifest zoekt vooral zijn kracht in de bestrijding van "Clericalen" en Sociaal-Democraten en spaart de Vrijzinnig-Democraten volkomen, ja, komt aan hun kiesrecht wenschen zooveel mogelijk tegemoet.⁸

"Waar de ironie weder haar volle krachten herneemt" zegt Schaepman enkele dagen later op den Frieschen Landdag, "dat is waar "de Liberale Unie" haar kleuren ontplooit. Ach, deze Liberale Unie!..... Zij sprong altijd naar "Hooger" en viel altijd lager neer. Eindelijk viel zij uiteen.

"Maar zij rijst weder op. Weder op met schrikwekkend krijgsgeschreeuw. Haar manifest is nu bekend. Zij waarschuwt: "Het groote clericale verbond organiseert zich krachtiger dan ooit." Zij wijst op het bedrijf van Dr. Kuyper: "den grooten ruilhandel in zetels met Rome"..... Maar zij profeteert ook, de brave Liberale Unie: als het verbond van Dordt en Rome zegepraalt, "dan staat ons een

tijdperk van stilstand in de wetgeving te wachten." En, hoort hoe roerend: "Wij ons niet, dat wij het clericale spook oproepen; het is geen spook; het verbond staat dreigend in de houding vóór ons".....

"Dat alles klinkt wel niet nieuw, maar het vroolijkt toch op. Het is altijd het oude deuntje: Dordt en Rome, Rome en Dordt! De ironie voor de vrijzinnigheid verkrijgt haar volle waarde waar de Liberale Unie aldus peroreert:

"Het tegenwoordige Kabinet schonk u de wetten, die aan stuitende privilegiën op het gebied der landsverdediging een einde maken, die verwaarloozing van de kinderen des volks voorkomen, en aan reeds verwaarloosden de reddende hand reiken, die den door een bedrijfsongeval getroffen arbeider de zekerheid bieden eener volkomen vergoeding voor zijne verminderde arbeidskracht, die de zorg voor de openbare gezondheid op steviger grondslag vestigen, en eene deugdelijke verbetering der volkshuisvesting bevorderen."

"In minder rhetorische spraak," aldus Schaepman, "met minder windgebrom, meer naar waarheid en werkelijkheid heb ik reeds hetzelfde van het Kabinet gezegd. Maar ik heb tevens de vraag beantwoord: hoe ? Hoe heeft het Kabinet deze dingen tot stand gebracht ? Door de Liberale Unie ? Neen, tot al deze dingen heeft de Rechterzijde op de een of andere wijze medegewerkt. Zij heeft bij alle handhaving van haar recht tot oppositie nooit illoyale oppositie gevoerd. Door den strijd in het midden der Liberale Unie heeft dit Kabinet steeds gevaarlijke oogenblikken beleefd. Indien de zóó zeer gesmaalde partijen, "die stammen uit één wortel des geloofs" en die zoo sterk heeten: "in 't gezamenlijk afbreken" op afbreken bedacht of belust waren geweest, wat schoone kansen hebben de voedsterlingen der Liberale Unie haar niet geboden ! Maar dat verbond, die partijen hebben dat niet gewild; zij hebben het Kabinet laten arbeiden en eerlijk medegearbeid tot heil en nut van de stede."⁹

Wat de Liberale Unie verzwakt, sterker dan zij in 1897 waren, gingen de Sociaal-Democraten den verkiezingsstrijd van 1901 tegemoet. Hun streven naar versteviging der organisatie was niet alleen beloond

met uitbreiding van het ledental zoowel der vakbeweging als der partij, maar ook met de opneming van den Socialistenbond in de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij. Op het daaraan gewijd congres van 24 Juni 1900 namen de vertegenwoordigers van beide organisaties met algemeene stemmen de conclusie aan:

"Het Kongres van socialistische Vereenigingen, die òn de economische òn de politieke aktie voorstaan;

"overwegende, dat het niet in het belang der arbeiders kan zijn, wanneer gelijkgezinden naast elkaar en niet met elkaar optrekken;

"overtuigd, dat de mogelijke verschillen òf denkbeeldig zijn, òf gevoegelijk later uit den weg kunnen worden geruimd;

"wetende, dat vele oudere en jongere strijdmakkers met verlangen uitzien naar een eensgezinde krachtig werkende sociaaldemokratische organisatie;

"verklaart den strijd der arbeidende klasse voor hare economische vrijmaking te willen voeren door de zelfstandige organisatie der arbeiders, zoowel in de vakvereeniging en de koöperatie, als in de politieke arbeiderspartij;

"besluit tot aaneensluiting der hier vertegenwoordigde bonden en vereenigingen op den grondslag van den internationalen klassenstrijd."

Hetzelfde congres verklaarde, dat de S.D.A.P. de gemeenschappelijke organisatie zou zijn van de vertegenwoordigde lichamen.¹⁰

Op haar verkiezingscongres van 8 April 1901 stelde de S.D.A.P. haar verkiezingsprogram vast, waarin o.a. gevraagd werden:

Grondwetsherziening om te komen tot algemeen enkelvoudig kiesrecht voor mannen en vrouwen met toepassing van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging.

Afschaffing van de Eerste Kamer.

Arbeiderspensionneering voor mannen en vrouwen op kosten van den Staat.

Staatsexploitatie van spoor- en intercommunale tramwegen, mijnen en groeven.

Vervanging van de Nederlandsche Bank door een Staatsbank.

Invoering van een wet op de arbeids- en rusttijden, die als overgang naar den achturigen werkdag voor geen bedrijf langer werkdag dan tien uur toelaat en den nachtarbeid afschaft, of, waar dit

onmogelijk is, invoering van een behoorlijk ploegenstelsel eischt.

Vermeerdering van den volksinvloed op de samenstelling der rechterlijke macht en opheffing der militaire rechtspraak.

Bestrijding van het militarisme, bevordering van volksweerbearheid onder voorwaarde van belangrijke verlichting van persoonlijke en financieele lasten.

Kosteloosheid van het lager onderwijs. Bij gebleken bekwaamheid gratis openstelling van instellingen van hooger en middelbaar onderwijs, ook voor minvermogenden.

Invoering van schoolvoeding, -kleding, -verpleging, -baden; aanstelling van schoolartsen.

Belasting van uitwonende eigenaren. Invoering van staatserf-recht in de zijlinie. Sterk opklimmende belasting op erfenissen, vermogens en inkomsten. Afschaffing der belasting op de levensmid-delen. Billijke verdeeling der grondlasten.

Opheffing der wetsbepalingen, die de vrouw ten achter stellen bij den man. Herziening van de wettelijke bepalingen omtrent echtscheiding.¹¹

Aan dergelijke eischen werd door de rechtsche politieke groepen niet gedacht en dit gaf onder meer aanleiding tot een poging om de eenheid der Katholieke Staatspartij te breken. Zij werd ondernomen door de Katholieke Democratische Volkspartij, die Enschede tot bakermat had en den heer J.Brinkhuis aldaar tot voorzitter. Haar programma hield o.a. in algemeen kiesrecht met evenredige vertegenwoordiging en pensionneering van den ouden en invalieden werkman op kosten van den Staat.¹² Toen haar eerste congres, dat den 26sten Augustus 1900 zou worden gehouden, naderde, schreef Het Volk: "Het is geen beginsel-program, doch een strijd- of verkiezingsprogram, dat in de meeste punten met dat der S.D.A.P. overeenkomt." Alleen tegen punt 9, "verbod van vrouwen- en kinderarbeid in fabrieken", had het sociaal-democratisch orgaan ernstig bezwaar. "Afschaffing van vrouwenarbeid buiten het gezin, is een reaktionaire eisch, die te vergeefs wil trachten, den natuurlijken loop der maatschappelijke ontwikkeling terug te draaien. Evenals het geheele proletariaat, wordt ook de vrouw alleen vrijgemaakt door het aandeel, dat zij neemt in het produktieproces. Zoolang zij ekonomisch een nul is, blijft zij het ook politiek en intellectueel.

Geef haar vrijheid hare krachten te besteden in het produktieproces en bescherm haar, rekening houdende met de bijzondere eischen van haar geslacht, op dezelfde wijze tegen overmatige uitbuiting als waarop gij den arbeider beschermt, - dat is het standpunt, door allen die hun tijd begrijpen, ingenomen.

"Wij hopen dan ook voor het goede inzicht der katholieke demokraten, dat zij evenmin de vrouw buiten de fabriek zullen sluiten, als zij het de machine willen doen, die op haar beurt de vrouw erin heeft gehaald."¹³

Onder de Katholieken verwierf de nieuwe partij weinig aanhangers, zoodat de Katholieke Staatspartij eigenlijk niets van haar had te vreezen.¹⁴

Deze partij zelf heeft haar program van 1896 in verband met de Kamerverkiezing van 1901 niet aan een herziening onderworpen. De Katholieke Kamerclub echter voorzag het in zekeren zin van een aanvulling, door een publicatie van Maart 1901. Het partijprogram van 1896 was immers ontworpen door de katholieke leden van de Tweede Kamer, door hen als hun program vastgesteld en vervolgens door de Staatspartij tot partijprogram verklaard. Vandaar, dat de Kamerleden zich tot aanvulling bevoegd achtten. Hun verklaring luidde:

"Mede naar aanleiding van vragen, door eenige besturen van kiesverenigingen tot hen gericht, hebben de katholieke leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, met het oog op de algemeene verkiezingen voor dit jaar, overwogen in hoeverre aanvulling of wijziging van hun Program wenschelijk zou kunnen geacht worden. Als resultaat van hunne overwegingen hebben zij de eer u het navolgende mede te deelen:

"Zij handhaven het op 20 October 1896 te Utrecht vastgesteld "program der katholieke leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal" en zijne toelichting.

"Nader verklaren zij het volgende:

"1. De verzekering van werklieden tegen ziekte, ouderdom en invaliditeit behoort in het volgend wetgevend tijdperk een voornaam punt van wetgeving uit te maken.

"Voor zoover het betreft de mededinging met het buitenland, behoort gestreefd te worden naar eene herziening der tarieven van in- en uitvoer, waardoor de voorwaarden van voortbrenging binnen eigen grenzen

zooveel mogelijk gelijk gemaakt worden met die van het buitenland.

"Zonder deze herziening moet in het bijzonder de verzekering van werklieden tegen ziekte, ouderdom en invaliditeit onuitvoerbaar worden geacht, te meer daar verdere uitbreiding of verhooging van 's Rijks directe belastingen onaannemelijk is;

"2. Met aandrang vorderen zij voor erkende Kerkgenootschappen en vereenigingen tot bevordering van hooger onderwijs, die rechts-persoonlijkheid bezitten, de vrijheid om leerstoelen aan de Rijks-Universiteiten en aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam te vestigen.

"3. Pensioenverzekering van onderwijzers bij het bijzonder lager onderwijs en van weduwen en weezen van onderwijzers bij het openbaar en het bijzonder lager onderwijs behoort geregeld te worden.

"4. Regeling van de administratieve rechtspraak achten zij, ook met het oog op de sociale wetgeving, dringend noodig."¹⁵

Voetnoten

1. De Liberale Unie, handhavend haar herhaaldelijk uitgesproken meening ten gunste eener regeling van de kiesbevoegdheid, los van elken band met belastingen, is van oordeel, dat ter verkrijging daarvan wijziging der artikelen 80, 127 en 143 der Grondwet noodzakelijk gebleken is, en dat deze wijziging behoort te geschieden in dien zin, dat invoering van het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen mogelijk wordt.

Indien en voor zooverre algemeen kiesrecht wordt ingevoerd, acht zij evenredige vertegenwoordiging door de rechtvaardigheid geboden.

Herziening van grondwettelijke bepalingen met betrekking tot de verkiezing der leden van de Eerste Kamer der Staten-Generaal acht zij een vereischte.

(paragraaf 1 van het Hervormingsprogramma der Liberale Unie, vastgesteld door de Algemeene Vergadering van 2 Juni 1900).

2. Algemeen Handelsblad, 26, 27 en 28 Januari 1901.

3. Algemeen Handelsblad 18 Maart 1901.
4. Algemeen Handelsblad 5 Mei 1901 en N.Oosterbaan, Politieke en Sociale Programma's, Derde deel, Utrecht 1901, Blz. 34 e.v.
5. Mr. S. van Houten, Nieuwe Staatskundige Brieven, 21 Maart 1901. Haarlem, Blz. 214.
6. K.E. van der Mandele, Het Liberalisme in Nederland, Arnhem 1933, Blz. 139.
7. Zie Bijlage XLIII.
8. Niet ten onrechte noemt Van der Mandele (Het Liberalisme in Nederland, Arnhem 1933, Blz. 212) de houding van de Liberale Unie ten opzichte van het kiesrecht eenigszins tweeslachtig: "principieel het algemeen kiesrecht aanvaardend, in de praktijk huiverig er reeds naar te streven."
9. Dr.H.J.A.M.Schaepman, Chronica over staatkunde en letteren, Utrecht, 20 Mei 1901, Blz. 27 en 28.
10. Het Volk, 26 Juni 1900.
11. N.Oosterbaan, Politieke en Sociale Programma's, Derde deel, Utrecht. 1901, Blz. 37 e.v.
12. Ibid, Tweede deel, Utrecht 1900, Blz. 17.
13. Het Volk, 24 Augustus 1900.
14. Gedurende haar kortstondig bestaan is het de Katholieke Democratische Volkspartij niet gelukt een partijgenoot in de Kamer te brengen. Bij de Kamerverkiezingen van 1901 werd de heer Brinkhuis gecandideerd in de districten Breda, Enschede en Tilburg, doch nergens bracht hij het tot herstemming.

15. De Tijd, 17 Maart 1901. zie ook: N. Oosterbaan, Politieke en Sociale Programma's, Derde deel, Utrecht 1901, Blz. 25 en 26.

Bijlage XLIII.

Manifest der Liberale Unie.

Aan de Kiezers!

Met spoed naderen de verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal en de Provinciale Staten, die, gelukt de toeleg der tegenstanders, voor vele jaren een einde zullen maken aan de politiek van sociale hervormingen, eerst sinds korten tijd met groote kracht ter hand genomen.

Het groote clericale verbond organiseert zich krachtiger dan ooit. De Calvinistisch-anti-revolutionaire partij onder leiding van dr. Kuyper drijft reeds grooten ruilhandel in zetels met Rome, ja verklaart zich bereid, waar zij dit noodzakelijk acht, reeds bij eerste stemming Katholieke kandidaten te steunen. En waar een goede kans zich aanbiedt door zulken ruilhandel vrij-anti-revolutionairen en Christelijk-Historischen met haar te doen optrekken, daar zijn de conservatieve neigingen der eersten, en de fel anti-papistische gevoelens der laatsten geen bezwaar om tot de zegepraal van het verbond van Dordt en Rome mede te werken.

Wordt die behaald, dan staat ons een tijdperk van stilstand in de wetgeving te wachten. De partijen, die stammen uit één wortel des geloofs, hebben geen staatkundig programma gemeen, en sterk in 't gezamenlijk afbreken, zullen zij onmachtig blijken samen naar vast beginsel de algemeene volksbelangen te bevorderen.

Wijt ons niet, dat wij het clericale spook oproepen; het is geen spook; het verbond staat dreigend in houding vóór ons, en dwingt allen, die de ontwikkeling van onze staatsinstellingen in vrijzinnigen geest voorstaan tot tegenweer.

Maar aan de andere zijde bedreigt ons een tweede vijand in de sociaal-democratie.

Op den voorgrond stellende allerlei vraagstukken en hervormingen, die ook voorkomen op de programma's der liberale groepen, is haar einddoel ommekeer der sociale orde, afschaffing van het particulier bezit der productiemiddelen, het dienstbaar maken van de staatsalmacht

aan de belangen van ééne klasse, doodend het particulier initiatief, in het leven roepend de tirannie van enkelen die heel het maatschappelijk leven in vaste kluisters zullen slaan.

Wilt gij daarheen?

Ge weet, dat de sociaal-democratie hare opkomst te danken heeft aan het helaas niet te ontkennen feit, dat de liberale partij tegenover de sociale nooden te lang onverschillig of althans werkeloos is gebleven. Maar ge weet ook, dat die tijden voorbij zijn, en dat de liberale partij zich in hare verschillende schakeeringen er ernstig op toelegt, door krachtig ingrijpen der gemeenschap, waar particuliere krachten te kort schieten, het peil der Volkswelvaart te verhoogen, en de maatschappelijk nooden te lenigen.

Heerscht geen volkomen eenstemmigheid omtrent de wijze, waarop verschillende vraagstukken moeten worden opgelost, openbaart zich verschil van gevoelen over de vraag, hoe ver de Staatsinmenging moet gaan, of op welk gebied het eerst moet worden ingegrepen, gij gevoelt dat zulks geen reden mag zijn om af te stooten hen, die in hoofdzaak ééns van zin zijn, overtuigd als ge zijt, dat geen grooter ramp ons land kan treffen, dan dat door verdeeldheid onzerzijds de zegepraal der tegenpartij en daarmee de staking van alle sociale hervormingen werd in de hand gewerkt.

En ge weet, dat er geen beter middel bestaat, om de uitbreiding der sociaal-democratie te stuiten dan een wel overlegde gestadige vooruitgang op den weg der hervormingen.

Het tegenwoordige Kabinet schonk u de wetten, die aan stuitende privileges op het gebied der landsverdediging een einde maken, die verwaarloozing van de kinderen des volks voorkomen, en aan reeds verwaarloosden de reddende hand reiken, die den door een bedrijfsongeval getroffen arbeider de zekerheid bieden eener volkomen vergoeding voor zijne verminderde arbeidskracht, die de zorg voor de openbare gezondheid op steviger grondslag bevestigen, en eene deugdelijke verbetering der volkshuisvesting bevorderen.

Op dien weg moet worden voortgegaan. Zoodra de mogelijkheid zich aanbiedt het Kiesrechtvraagstuk tot definitieve oplossing te brengen, zoodat het Kiesrecht niet langer zooals thans, hoofdzakelijk aan bezit verbonden blijft, daar zullen ook wij die aangrijpen en aan de daarvoor

noodige grondwetsherziening medewerken. De verzekering tegen ongevallen moet worden uitgebreid, zodat ook landbouwer en visscher hetzelfde recht als de arbeider in de nijverheid deelachtig worden. De oude dag van den arbeider moet worden verzekerd. Verbeterde armenzorg moet voorkomen, dat wie werken wil, maar niet werken kan, aan nijpende armoede te prooi is. Door regeling van het arbeidscontract moeten de wederzijdsche rechten en verplichtingen van werkgever en werknemer afgebakend worden. Maar tevens moeten de productieve krachten des volks worden versterkt en alzoo de welvaart bevorderd worden door eene verstandige handelspolitiek, door uitbreiding van vakonderwijs, door bevordering van verkeersmiddelen, door staatszorg en staatshulp, overal waar leiding en steun van het particulier initiatief noodig is.

Ziedaar het programma, dat de Liberale Unie U biedt, en dat ook bij andere Vereenigingen weerklink vond.

Daarvoor roepen wij U ten strijde.

Geene lauwheid, geene onverschilligheid, onze beginselen zijn 't waard, dat daarvoor met inspanning van alle krachten wordt geijverd.

De toekomst van Nederland ligt in uwe handen!

Het Bestuur der L.U.

Dr.W.P.Ruijsch, 's-Gravenhage, Voorzitter.

Mr.H.Ph. de Kanter, Haarlem, Vice-Voorzitter.

A. Roodhuijzen, Enkhuizen, Secretaris.

W.P.Kops, Hoorn, Penningmeester.

A. Bouman, 's-Gravenhage.

C.A. van Enschoot, Amersfoort.

D.J. van Houten, Weesp.

Jac. v.d. Laan, Sneek.

Mr. R.M. Macalester Loup, 's-Gravenhage.

J. van Ravenhorst, Apeldoorn.

C. Schillemans, Zutphen.

Huibert Veth, Dordrecht.

Algemeen Handelsblad, 15 Mei 1901.

BIJLAGE VI

I. Lipschits, L.P. Middel en W.H. van Schuur:

"HET MIDDENKADER VAN DE PARTIJ VAN DE ARBEID. Een voorlopig verslag van het onderzoek naar de afgevaardigden op het Raads- en Statencongres 1978"

Bij dit internationale onderzoek naar het middenkader wordt uitgegaan van de veronderstelling dat het organiseren en het houden van rechtstreekse Europese verkiezingen de politieke partijen en de partijstelsels in de negen lid-staten van de Europese Gemeenschap en het proces van Europese integratie zullen beïnvloeden. Vóór de aankondiging van de Europese verkiezingen speelden de politieke partijen op het Europese niveau een uiterst beperkte rol. Het Europees Parlement kon zich niet baseren op de legitimatie van een rechtstreeks gekozen volksvertegenwoordiging en bezat, wellicht mede daardoor, weinig invloed in het besluitvormend proces en vrijwel geen invloed op het proces van besluitneming. Binnen de politieke partijen bestond gewoonlijk alleen bij een kleine groep specialisten belangstelling voor "Europa". Het meeste werd nog bereikt op het Europese vlak: de vorming van transnationale fracties in het Europees Parlement en onderhandelingen over de vorming van transnationale federaties van nationale politieke partijen.

Voor zover de politieke partijen al actief waren op Europees niveau, werden deze activiteiten ontplooid door het topkader (parlementsleden, partijbestuurders en hun adviseurs). Nu er rechtstreekse verkiezingen voor het Europees Parlement zullen worden gehouden, kan men zich niet meer beperken tot dat topkader. Evenals bij nationale verkiezingen zal bij de Europese verkiezingen het electoraat moeten worden gemobiliseerd en voor dit mobiliseren heeft het topkader het middenkader nodig. Vanaf het moment dat de rechtstreekse Europese verkiezingen werden aangekondigd (aanvankelijk voor 1978, later voor 1979) was het duidelijk dat het middenkader van de politieke partijen moest worden ingeschakeld. Op deze ontwikkeling hebben de Europese onderzoekers met dit project willen "inspelen".

Een eerste probleem was het operationaliseren van de te onderzoeken groep: het middenkader. Het ging ons om de mensen die optreden als tussenpersoon tussen de "massa" van de partij (partijaanhang, partijleden, plaatselijke afdelingen) en de "top" van de partij (partijbestuur, parlementsleden). Voor dit project worden de afgevaardigden naar de nationale partijcongressen beschouwd als het middenkader. We zijn ons bewust dat het middenkader ook andere groepen dan die afgevaardigden omvat (bijvoorbeeld de zeer actieve partijleden), maar zeker in de Nederlandse situatie zullen zij hun vertegenwoordigers hebben onder de afgevaardigden naar de nationale partijcongressen.

Besloten werd niet te streven naar het zoeken van één centrale probleemstelling, maar eerst een vragenlijst voor het te onderzoeken middenkader op te stellen die de deelnemende onderzoekers zoveel mogelijk bevredigde, zonder echter die vragenlijst te lang te maken. Toen dit uitgangspunt eenmaal was aanvaard, konden de nationale vertegenwoordigers beginnen aan het opstellen van een vragenlijst. Hierbij kwamen de volgende groepen probleemstellingen naar voren:

1. Wat is de plaats en de positie van het nationale partijcongres binnen de organisatorische structuur van de politieke partij? Hierbij zal onder meer worden nagegaan wat de formele, reële en wenselijk geachte bevoegdheden zijn van het partijcongres.
2. Hoe is de samenstelling van het middenkader? Deze vraag zal in een zo ruim mogelijke zin worden beantwoord: regionale spreiding, persoonlijke kenmerken (leeftijd, geslacht, enz.), sociaal-economische kenmerken (opleiding, beroep, inkomen, godsdienst, enz.), de mate van partij-activiteiten, enz.
3. Hoe functioneert het middenkader als schakel tussen de basis en de top van de partij? In dit verband worden onder meer vragen gesteld naar de relaties van leden van het middenkader met de afdelingen, de partijleiding en de fractie in de Tweede Kamer.
4. Wat zijn de (al dan niet wenselijk geachte) betrekkingen tussen de afzonderlijke nationale partijen en de transnationale partijfederaties? Hierbij zal tevens aandacht worden besteed aan de mogelijkheid en/of wenselijkheid van het oprichten van Europese politieke partijen.
5. Welke invloed gaat er van het organiseren en het houden van Euro-

pese verkiezingen uit op de nationale partijstelsels? De verkiezingsstrijd en de verkiezingsuitslag zal óók gehanteerd worden als maatstaf voor de nationale politieke krachtsverhoudingen en kan daardoor invloed uitoefenen op de nationale partijstelsels (bijvoorbeeld problemen in regeringscoalities).

6. Welke standpunten worden door het middenkader ingenomen ten aanzien van de Europese integratie? Hierover is een reeks vragen in de vragenlijst opgenomen.

Voor dit Europese onderzoekproject is één coördinerende projectleider (K. Reif, Mannheim) en voor elk van de negen lid-staten een nationale projectleider aangewezen (voor Nederland: I. Lipschits, Groningen).

De vragenlijst is vastgesteld door de projectleiders gezamenlijk. De vastgestelde vragenlijst is bindend. Dank zij deze afspraak kunnen de verkregen gegevens op vijf niveaus worden geanalyseerd:

1. binnen de afzonderlijke partijen (bijvoorbeeld binnen de PvdA of binnen de VVD);
2. tussen twee of meer partijen binnen hetzelfde nationale partijstelsel (bijvoorbeeld tussen de PvdA en het CDA);
3. tussen twee of meer partijen binnen dezelfde transnationale partijfederatie (bijvoorbeeld tussen de PvdA, de Engelse Labour Party en de West-Duitse SPD);
4. tussen nationale partijstelsels (bijvoorbeeld tussen Nederland en België);
5. tussen transnationale partijfederaties (bijvoorbeeld tussen de Federatie van Socialistische Partijen van de Europese Gemeenschap en de Federatie van Liberale en Democratische Partijen in de Europese Gemeenschap).

In de organisatie van het onderzoek zijn de nationale projectleiders vrij. Voor Nederland is het project ondergebracht in het onderzoekprogramma van de Werkgroep Nederlandse Politieke Partijen. De uitvoering van het onderzoek wordt verricht door: R.A. Koole, I. Lipschits, L.P. Middel, W.H. van Schuur en F.N. Stokman. Deze groep wordt in haar werkzaamheden gesteund door de staf van het Documentatiecentrum Neder-

landse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen. Zoals reeds is opgemerkt is de op Europees niveau vastgestelde vragenlijst bindend, maar de nationale groepen mogen wel eigen vragen toevoegen. Van deze mogelijkheid hebben Middel en Van Schuur gebruik gemaakt om gegevens te verzamelen voor hun proefschriften.

De vragenlijst is in Nederland voorgelegd aan:

- de afgevaardigden op het Raads- en Statencongres van de Partij van de Arbeid (Den Haag, 11 februari 1978);
- de afgevaardigden op de Algemene Vergadering voor de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (Utrecht, 10-11 maart 1978);
- de stemgerechtigde leden op de Algemene Ledenvergadering van de Politieke Partij Democraten '66 (Zwolle, 22 april 1978).

Het bestuur van het CDA heeft in principe toestemming gegeven de vragenlijst voor te leggen aan de afgevaardigden op het CDA-congres in januari 1979.

Aan de besturen van de betrokken partijen is een voorlopig rapport van het onderzoek beloofd. Dit verslag vormt een onderdeel van het voorlopige rapport zoals dat aan het bestuur van de Partij van de Arbeid is uitgebracht. Het voorlopige karakter ervan wordt vooral bepaald door de volgende factoren:

- het is uitsluitend gebaseerd op de antwoorden op de gesloten vragen;
- er worden geen vergelijkingen gemaakt met de data die zijn verzameld op de congressen van andere partijen.

Het Raads- en Statencongres van de Partij van de Arbeid van 11 februari 1978 bezat - zoals overigens ieder partijcongres - specifieke kenmerken die bij de beoordeling van de daar verzamelde gegevens vermeld dienen te worden. Dit Raads- en Statencongres sloot aan op een buitengewoon Europa-congres dat een dag eerder in dezelfde zaal plaatsvond. Het is aannemelijk dat een aantal afgevaardigden op het Europa-congres óók afgevaardigde was op het Raads- en Statencongres. Op het Raads- en Statencongres waren in ieder geval aanzienlijk meer afgevaardigden aanwezig dan op het Europa-congres.

Iedere vier jaar, vóór de verkiezingen van de Provinciale Staten en van de gemeenteraden, wordt een Raads- en Statencongres gehouden. De bijzondere onderwerpen in 1978 waren de problemen van de lokale democratie en van de hervorming van het bestuur (collegevorming, verhouding

kiezer-partij-gekozene, democratisering en inspraak, benoemde politieke functionarissen) en van een democratisch lokaal en provinciaal bestuur (hervorming van het binnenlands bestuur). Aangezien juist deze onderwerpen werden behandeld, bevonden zich onder de afgevaardigden relatief veel leden van gemeenteraden en van Provinciale Staten.

Dit Raads- en Statencongres van februari 1978 vond plaats onder bijzondere politieke omstandigheden. Op 22 maart 1977 was het Kabinet-Den Uyl gevallen. Op 25 mei 1977 werden verkiezingen gehouden voor de Tweede Kamer. Mede door de uitslag van deze verkiezingen bestond bij velen de verwachting dat een tweede Kabinet-Den Uyl zou worden gevormd. Na een zeer langdurige kabinetsformatie werd het Kabinet-Van Agt gevormd, waaraan de PvdA niet deelnam. Het Kabinet-Van Agt werd op 16 januari 1978 geïnstalleerd. Nog geen vier weken later kwam het Raads- en Statencongres bijeen. Het was het eerste partijcongres van de PvdA na de formatie van het Kabinet-Van Agt en er ging zeer veel aandacht uit naar de redevoering die oppositie-leider Den Uyl aan het einde van het congres over de nationale politiek hield.

Tijdens het Raads- en Statencongres werden 603 vragenlijsten uitgereikt. De vragenlijsten konden ter plaatse worden ingeleverd of ze konden later in een gefrankeerde en geadresseerde enveloppe worden teruggezonden. Er werden 370 ingevulde vragenlijsten geretourneerd, waarvan acht afkomstig waren van leden van het partijbestuur. Daar ons onderzoek zich uitdrukkelijk beperkt tot het middenkader, zijn deze acht vragenlijsten niet verwerkt. De onderzoekpopulatie bestond derhalve uit 362 personen en de respons was 60%. Voor-onderzoekingen in West-Duitsland leverden de volgende respons-percentages op:

CDU (Mannheim, 1975): 63%

FDP (Mainz, 1975): 75%

SPD (Dortmund, 1976): 71%

CSU (München, 1977): 51%

De auteurs zijn het Dagelijks Bestuur van de Partij van de Ar-

beid en het presidium van het Raads- en Statencongres 1978 erkentelijk voor de verleende toestemming om het onderzoek uit te voeren. Bij die uitvoering hebben wij veel medewerking gekregen van het partijbureau van de PvdA, van de stafleden van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen en van het Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen. De heren R.A. Koole en F.N. Stokman hebben veel tijd besteed om met ons dit voorlopige verslag te bespreken.

de congresafgevaardigde

De spreiding van de congresafgevaardigden over de verschillende PvdA-gewesten, laat een relatieve 'randstedelijke overheersing' zien. Bijna de helft van de respondenten is afkomstig uit Utrecht en Noord- of Zuid-Holland.

De drie stedelijke partijgewesten leveren tezamen 15% van de afgevaardigden; het percentage dat uit de (corresponderende) stedelijke agglomeraties komt (Amsterdam, Rotterdam en Den Haag) is twee keer zo groot. Van alle respondenten werkt of studeert meer dan de helft niet in zijn eigen woonplaats. Dit gevoegd bij de constatering dat twee-derde van de respondenten in een plaats met minder dan 50.000 inwoners woont, doet veronderstellen dat het middenkader van de PvdA sterk suburbane kenmerken vertoont.

De leeftijd van de respondenten varieert tussen 71 (de oudste) en 17 jaar (de jongste). Meer dan de helft van de respondenten is ouder dan 30, maar nog geen 46 jaar. De gemiddelde leeftijd is 37 jaar. Van elke tien afgevaardigden is er één 26 of jonger: de leeftijd om lid te kunnen/mogen zijn van de 'Jonge Socialisten', voor 11 februari 1978 beter bekend onder de benaming 'Federatie van Jongerengroepen in de PvdA' (FJG).

In het vervolg zal bij de variabele leeftijd een driedeling worden gehanteerd en wel in de categorieën I (t/m 30 jaar: jongeren), II (31 t/m 45 jaar: middengroep) en III (46 jaar en ouder: ouderen); zie ook tabel 1.

Wat betreft de verhouding mannen/vrouwen onder de afgevaardigden, kan

van een kwantitatieve mannenoverheersing gesproken worden. Op het congres waren vier keer zoveel mannelijke afgevaardigden dan vrouwelijke (zie tabel 1).

Leeftijdsspreiding en geslacht geven gezamenlijk het in tabel 1 weergegeven beeld:

tabel 1: Leeftijdsspreiding onder de mannelijke en vrouwelijke congresafgevaardigden

leeftijdscategorie	mannen		vrouwen		totaal	
	absoluut/%		absoluut/%		absoluut/%	
I t/m 30 jaar	79	27	19	26	98	27
II 31 t/m 45 jaar	152	53	37	51	189	52
III ouder dan 45	58	20	17	23	75	21
I, II en III	289	100	73	100	362	100 ⁺

Een relatief groot deel van de afgevaardigden zegt werkzaam te zijn in (semi-)overheidsdienst (inclusief het onderwijs). Hieronder volgt in tabel 2 de percentuele verdeling van de mannelijke en vrouwelijke afgevaardigden over de sectoren van de economie waarin zij werkzaam zeggen te zijn.

Bijna alle afgevaardigden beschouwen hun (gezins-)inkomen als groot of redelijk. Slechts weinigen rekenen zichzelf tot de lagere sociale klasse (10% van de respondenten), terwijl de meesten zich tot de sociale middenklasse rekenen (69%). De subjectieve kwalificatie van de afgevaardigden ten aanzien van hun inkomen en sociale klasse houdt geen verband met leeftijd (wat men mogelijk zou verwachten) en geslacht. De gemiddelde leeftijd tot welke men dagonderwijs gevolgd heeft is 19 jaar. Van de respondenten stopte 12% met het volgen van dagonderwijs voor zijn zestiende verjaardag, terwijl meer dan een derde van de respondenten in hun 23e jaar nog volledig dagonderwijs volgde. Dit laatste houdt vanzelfsprekend ten dele verband met het type dagonderwijs, dat men het laatst volgde of nog volgt: in de loop van de tijd heeft men - gemiddeld genomen - een hogere vorm van onderwijs gevolgd.

tabel 2: Verdeling van de congresafgevaardigden over de sectoren van de economie

werkzaam in	% mannen	% vrouwen	% totaal
-primaire en secundaire sectoren	18	-	14
-tertiaire sector	13	11	13
-vrije beroepen	3	5	3
-(semi-)overheid	31	12	27
-onderwijsgevend	16	18	17
-onderwijsvolgend	5	4	4
-andere sectoren')	8	10	9
-geen antwoord'')	7	40	13
	+	+	+
	101	100	100

'): tot deze categorie behoren ook degenen die als beroep 'huisvrouw' of 'huisman' vermeld hebben.

''): tot deze categorie behoren ook de gepensioneerden, WAO'ers en andere 'anders-actieven'.

Meer dan de helft van de afgevaardigden bezocht (bezoekt), zoals tabel 3 laat zien, een instelling voor Hoger Beroeps Onderwijs (HBO) en/of een Universiteit of Hogeschool. Uit tabel 3 blijkt ook dat met name de jongere afgevaardigden een hoger gekwalificeerde opleiding genoten, terwijl verhoudingsgewijs meer mannen dan vrouwen een Universiteit bezochten (bezoeken).

Onder de academici zijn de sociale wetenschappers relatief het sterkst vertegenwoordigd (35%), op ruime afstand gevolgd door wis- en natuurkundigen, juristen en technische ingenieurs (elk 13%).

Het middenkader van de Partij van de Arbeid is over het geheel genomen niet bijster godsdienstig. Van de wel-godsdienstigen (19% van de respondenten) is precies de helft Nederlands-Hervormd en een kwart Rooms-Katholiek. Van elke vier afgevaardigden gaan drie nimmer naar de kerk, en degenen die dat wel doen gaan bijna allen hoogst zelden. De vrouwe-

lijke afgevaardigden zijn in vergelijking met de mannelijke relatief ietwat minder godsdienstig, maar de vrouwelijke kerkgangers zijn daarentegen weer wat frequenter in hun bezoeken dan de mannelijke kerkgangers. Zowel de jongere als de oudere afgevaardigden zijn verhoudingsgewijs minder godsdienstig dan degenen tussen 31 en 46 jaar.

tabel 3 Genoten dagonderwijs, bekeken naar leeftijd en sexe

soort onderwijs (tot en met:)	% mannen	% vrouwen	% totaal	% leeftijds- categorieën		
				I	II	III
-lagere(basis-) sch./VGLO/LAVO/ LEAO	7	10	8	1	6	20
-LBO/Huish.sch./ MULO/MAVO	19	18	19	12	16	32
-HAVO/MBO/MMS/ HBS/VHBO/VWO/ Gymn.	12	19	13	20	11	11
-HBO	26	29	26	21	32	19
-Universiteit/ Hogesch.	34	23	32	43	33	13
-geen antwoord	3	1	3	2	2	5
	+	+	+	+	+	+
	101	100	101	99	100	100

de congresafgevaardigde als PvdA-lid

Na de hierboven vermelde persoonsgegevens van het middenkader van de PvdA, volgt nu een overzicht van antwoorden die wij ontvingen op vragen betreffende het eigen functioneren in de partij. In tabel 4 wordt een overzicht gegeven van het lidmaatschap van de functionele groepen in de partij en van min of meer met de PvdA verbonden organisaties. In verband met dit laatste hebben wij ook gevraagd of men al dan niet VARA-lid is.

Een vergelijking van tabel 1 met tabel 4 leert dat van elke drie vrouwelijke afgevaardigden zich twee als lid van de Rooie Vrouwen beschouwen. Daarnaast is het opvallend dat in alle hierboven genoemde organisa-

ties het aandeel vrouwelijke afgevaardigden onder de ledentallen (en niet onder de functionarissen!) relatief groter is dan het aandeel mannelijke afgevaardigden.

tabel 4: Lidmaatschap van (met de partij verbonden) PvdA-organisaties

organisatie	percentage van de respondenten dat zichzelf beschouwt als:			
	gewoon lid	actief lid	functionaris	totaal
-FJG (Jonge Socialisten)	4	2	1	7
-Rooie Vrouwen	7	4	3	14
-Wiardi Beckmanstichting	18	6	2	26
-een landelijke werkgroep	4	5	1	10
-Evert Vermeerstichting	12	1	-	13
-NIVON	10	2	1	13
-VARA	71	4	-	75

Onder degenen die zich als FJG-lid beschouwen bevindt zich een aantal afgevaardigden dat formeel geen lid kan zijn, omdat zij de leeftijds-grens reeds overschreden hebben. Dit heeft tot gevolg dat van de 'wel-gerechtigde' potentiële FJG-leden in werkelijkheid iets meer dan de helft zich als lid beschouwt.

Binnen de Rooie Vrouwen is het opvallend dat het juist de jongere vrouwen onder de afgevaardigden zijn, die actief lid of functionaris zijn, terwijl juist in de oudere leeftijdscategorie meer (gewone) leden van de Rooie Vrouwen voorkomen.

Uit tabel 5 blijkt in hoeverre de periodieken van de beide functionele groepen en het WBS-maandblad Socialisme en Democratie door het middenkader gelezen wordt. Het Rooie Vrouwenorgaan Wegwijzer kent zijn lezers verhoudingsgewijs wat meer onder de oudere (Rooie) vrouwen, terwijl (begrijpelijkerwijs) het FJG-orgaan Linksaf onder de jongere afgevaardigden het meest gelezen wordt. Ter vergelijking geven wij in tabel 5 ook aan in hoeverre het PvdA-middenkader de meer algemene PvdA-periodieken leest, te weten het ledenblad de P.K. (dat ieder lid in zijn bus krijgt), het opinieblad Roos in de Vuist (waarop men zich kan abonneren en dat twee keer zo vaak verschijnt als de P.K., afdelings- en geweste-

lijke bladen (hierin bestaat weinig uniformiteit) en andere PvdA-publikaties (waarbij het kan gaan om uiteenlopende zaken als thema-advertenties, WBS-cahiers, uitgaven van De Trommel en/of PvdA-pers, brochures, etc.).

tabel 5: Mate waarin partijorganen (-periodieken) door het middenkader gelezen worden

percentage van de respondenten dat leest in:

	altijd/vaak/zelden/nooit/geen					/totaal aantal antwoord lezers
-P.K.	72	23	3	-	2	98
-afdelings/ gewestbladen	72	16	3	1	8	91
-Roos in de Vuist	62	20	6	4	7	92
-S & D	27	15	15	25	18	57
-andere PvdA- publikaties	18	49	20	2	11	87
-Linksaf	6	3	8	49	33	17
-Wegwijzer	6	4	9	50	31	19

Om te kijken of het opleidingsniveau eventueel verband houdt met de mate waarin de afgevaardigden de 'algemene' periodieken, te weten de P.K., Roos in de Vuist en S&D lezen, is in tabel 6 aangegeven in hoeverre binnen de verschillende opleidingscategorieën (zie tabel 3) deze periodieken altijd (volgens eigen opgave) gelezen worden.

Met opzet is hier alleen het antwoordalternatief 'altijd' in ogenschouw genomen, omdat bij onderzoeken als deze het antwoordalternatief 'vaak' dikwijls een sociaal aanvaardbare 'vluchtcategorie' blijkt te zijn.

In de twee laagste opleidingscategorieën worden de P.K. en Roos in de Vuist relatief goed gelezen, hetgeen te maken kan hebben met het algemene verschijnsel dat de beter opgeleiden meer toegang hebben tot de potentieel beschikbare informatiebronnen. In dit verband bezien hoeven de beter opgeleiden hun informatie betreffende (PvdA-)politiek dan ook niet vooral uit de partijorganen te halen. Anders ligt dit ten aanzien van het (semi-)wetenschappelijke tijdschrift S&D, dat dan ook vooral

door de wetenschappelijk-opgeleiden relatief goed gelezen wordt.

tabel 6 Lezers van de P.K., Roos in de Vuist en S&D en de verschillende opleidingscategorieën (uit elk der categorieën % van de respondenten dat altijd leest in:)

% van de afgevaardigden in de verschillende opleidingscategorieën dat zegt altijd te lezen in:	P.K.	Roos in de Vuist	S&D
-lagere(basis-)school/VGLO/LAVO/LEAO	77	70	26
-LBO/Huish.sch./MULO/MAVO	78	90	19
-HAVO/MBO/MMS/HBS/VHBO/VWO/Gymn.	77	52	29
-HBO	69	61	16
-Universiteit/Hogeschool	69	64	35

Gezien het buitengewone karakter van het onderzochte Congres (namelijk een Raads- en Statencongres, als voorbereiding op de Staten- en Raadsverkiezingen van 29 maart en 31 mei 1978), is het niet zo verwonderlijk onder de congresafgevaardigden een groot aantal volksvertegenwoordigers aan te treffen en wel voornamelijk raads- en statenleden (resp. 31% en 5% van de afgevaardigden). Gewest- en wijkgemeenteraadsleden, alsmede enige parlementsleden completeerden (als afgevaardigden van hun afdelingen) het aandeel volksvertegenwoordigers onder de congresafgevaardigden. Het beperkte aantal door de Kroon benoemde bestuurders, dat ook als afgevaardigde aanwezig was, is in deze buiten beschouwing gelaten. Van elke 5 PvdA-volksvertegenwoordigers was er 1 van het vrouwelijke geslacht (de partij streeft naar een verhouding van 1 op 4) en 1 op de 5 vertegenwoordigers was dagelijks bestuurder van een gemeente of provincie (wethouder, respectievelijk Gedeputeerde). Cumulatie van vertegenwoordigende functies kwam bij 13% van het totaal aantal volksvertegenwoordigers onder de afgevaardigden voor: een hoog percentage voor een partij met tal van anti-cumulatiebepalingen in de reglementen, ook als er rekening mee gehouden wordt, dat ten tijde van ons onderzoek de zittingsperioden voor de diverse openbare lichamen vrijwel verstreken waren, hetgeen kan betekenen dat in een aantal gevallen 'reserves' op de lijsten moesten worden aangesproken. Als groep onder de afgevaardigden wijken de vertegenwoordigers amper

af van de niet-vertegenwoordigers; het opleidingsniveau van de vertegenwoordigers ligt gemiddeld ietwat hoger en de leeftijd is duidelijk (gemiddeld) hoger.

Meer dan de helft van het middenkader zegt per maand meer dan (gemiddeld) 20 tot 30 uur voor de partij in touw te zijn. Ouderen zijn (qua tijd) niet actiever dan jongeren en alleen onder de 'alleractiefsten' (meer dan 80 uur per maand voor de partij in touw) is er sprake van een zowel absoluut als relatief overwicht van vrouwen.

radicaliteit

Om na te kunnen gaan in hoeverre de respondenten zichzelf als radicaal of vooruitstrevend bestempelen, is hen gevraagd zichzelf te klasseren op een zogenaamde 10-puntsschaal (1=uiterst links; 10=uiterst rechts). Verder werd de respondenten gevraagd of zij zich wens(t)en te beschouwen als aanhanger van de ideeën van de stroming Nieuw Links in de PvdA.

Om met dit laatste te beginnen: maar liefst twee-derde van de afgevaardigden beschouw(-t)(-de) zich als Nieuw Links-aanhanger. Onder de jongere en beter-opgeleide afgevaardigden is het aandeel Nieuw Links-sympathisanten nog hoger (in beide gevallen ongeveer drie-kwart).

Van de ideeën van Nieuw Links is, via de personen die deze ideeën onderschrijven, het één en ander doorgestroomd naar het pluche. Van de gemeenteraadsleden onder de afgevaardigden beschouwt 61% zich als Nieuw Links-aanhanger, terwijl voor de Statenleden (onder de afgevaardigden) dit percentage 59 bedraagt. Deze percentages liggen wel beneden dat van de met Nieuw Links(-ideeën) sympathiserende niet-volksvertegenwoordigers onder de congresafgevaardigden. Bij deze laatste categorie bedraagt het percentage Nieuw Links-sympathisanten namelijk 68. De doorstroming van Nieuw Links-ideeën naar het pluche der volksvertegenwoordigers lijkt dus iets achter te lopen bij de doorstroming van deze ideeën naar het middenkader als zodanig.

Het PvdA-middenkader beschouwt zich als tamelijk 'links'; de jon-

geren trouwens meer dan de ouderen en de niet-vertegenwoordigers onder de afgevaardigden meer dan de vertegenwoordigers. Het algemene middenkader-gemiddelde is 2,7, ofwel het midden tussen 'Midden' en 'Uiterst Links'.

Over het geheel genomen beschouwen vrouwelijke afgevaardigden zich (gemiddeld) als 'linkser' dan hun mannelijke partijgenoten. Afgevaardigden uit de drie agglomeraties Amsterdam, Rotterdam en Den Haag zijn globaal gezien niet 'linkser' dan afgevaardigden van elders. Wel is het opvallend dat, gemeten naar Nieuw Links-sympathieën én de scores op de 10-puntsschaal er scheidslijnen zijn aan te brengen in de radikaliteit van de afgevaardigden uit de respectievelijke partijgewesten. Met de nodige voorzichtigheid kan gesteld worden dat uit de gewesten Groningen en Rotterdam de 'meer linkse' en uit de gewesten Friesland en Noord-Brabant-Oost de 'minder linkse' afgevaardigden komen.

de afgevaardigde en zijn partij

Van de congresafgevaardigden werd 4% bij de oprichting lid van de PvdA; eenzelfde percentage was korter dan één jaar partijlid op het moment dat hun afdeling hen tot afgevaardigde verkoos. Twee-derde van de congresgangers is na het Nieuw Linksjaar (1966, ofwel 20 jaar na de oprichting van de PvdA) partijlid geworden. De helft van de respondenten is na 1 januari 1970 lid geworden: de tijd van "eerst jaren folders lopen en dan pas meepraten" lijkt voorbij. Vooral onder de jongere mannelijke middenkaderleden bevindt zich relatief een zeer groot deel dat pas sedert het optreden van het Kabinet-Den Uyl (1973) partijlid geworden is.

Eén op de acht afgevaardigden heeft het congrespresidium verzocht tijdens het congres het woord te mogen voeren. Deze sprekers waren over alle leeftijdsgroepen verdeeld; vergeleken met het totale middenkader hadden de vrouwelijke sprekers een lichte overhand.

Het beeld dat misschien in en vooral buiten de PvdA zou bestaan, alsof op partijcongressen voornamelijk het woord van jonge, radikale partijleden gehoord zou worden, is niet overeenkomstig de werkelijkheid.

Het is de afdelingen, waartoe de afgevaardigden behoren, en daarmee dus

ook de totale PvdA de laatste 5 jaar wat het ledental betreft nogal voor de wind gegaan. De in het verleden regelmatig geconstateerde vergrijzing van het ledenbestand in de afdelingen, lijkt stopgezet te zijn. Het percentage boven-60-jarigen is (volgens de afgevaardigden) in de (hun) afdelingen vrijwel altijd beneden de 25. Actieve afdelingsleden zijn vooral onder de jongere partijleden (naar de opgave van de afgevaardigden) te vinden. Algemene ledenvergaderingen vinden in vrijwel alle afdelingen regelmatig plaats, meestal eens per maand. In grote afdelingen vinden afdelingsvergaderingen vooral in het aldaar aanwezige partijpand plaats, in middelgrote vergadert de afdeling in een openbaar gebouw of horecabedrijf, terwijl de kleine en vooral de zeer kleine afdelingen veelal aan de huiskamer van één der leden de voorkeur geven. Op de ledenvergaderingen komen vooral gemeentepolitiek, landelijke politiek en huishoudelijke/organisatorische zaken aan de orde (in deze volgorde). Voor provinciale, internationale en Europese politieke vraagstukken (in deze volgorde) bestaat veel minder belangstelling. Een en ander sluit aan bij de persoonlijke voorkeur van de middenkaderleden. Landelijke politiek en vooral gemeentelijke politiek is bij hen veruit favoriet. Huishoudelijke zaken duidelijk minder, maar veelal moeten deze (om reglementaire redenen) op de agenda van de afdelingsvergaderingen geplaatst worden. In Europese politiek is bijna geen van de afgevaardigden sterk geïnteresseerd. Opvallend is dat er een lichte aanwijzing bestaat dat vooral huishoudelijke en organisatorische partijsaangelegenheden als agendapunten op ledenvergaderingen het erg goed 'doen' in de weinige afdelingen met een de laatste jaren gedaald ledental. Van landelijke politieke zaken kan hetzelfde gezegd worden in afdelingen met een recentelijk zeer gestegen ledental.

De Beschrijvingsbrief voor het Congres is minder goed in de afdelingen besproken dan de afgevaardigden wellicht gehoopt hadden. De helft van de afgevaardigden liet weten dat in hun afdeling de Beschrijvingsbrief besproken is; vrijwel nergens gaf de inhoud ervan aanleiding tot diepe meningsverschillen tussen de afdelingsleden.

de afgevaardigde en het congres

Er lijkt duidelijk sprake te zijn van enige doorstroming in het afgevaardigdenbestand dat achtereenvolgende congressen van de PvdA bezoekt. Voor vier van elke tien afgevaardigden was het door ons onderzochte congres hun eerste. Eén-derde van de afgevaardigden was ook afgevaardigde op het voorlaatste congres (het 'formatie'-congres van november 1977). Slechts 13% van de afgevaardigden was ook present op een aan dit sterk analoog congres: het Raads- en Statencongres van 1974 in Breda.

De voorbereiding op het congres werd op velerlei wijzen (soms samenvallend) door de afgevaardigden verricht: 60% nam deel aan een voorbereidende vergadering (meestal het gewestelijk voorcongres), 40% las de 'belangrijkste' voorstellen in de Beschrijvingsbrief van te voren en een derde van de afgevaardigden las de Beschrijvingsbrief helemaal. In het algemeen kan gesteld worden dat het PvdA-middenkader goed geïnformeerd is over zaken die de partij betreffen. De informatie hieromtrent komt vanuit de massamedia, partijperiodieken, maar voor een-derde van de afgevaardigden ook uit periodieken van andere partijen.

Als belangrijkste drie functies van een partijcongres worden genoemd: (a) het vaststellen van politieke, strategische en organisatorische richtlijnen van de partij, (b) het verkiezen van een Partijbestuur (tweejaarlijks) en (c) het doorgeven van hetgeen aan de basis leeft naar de partijtop. Als veel minder belangrijk zien de afgevaardigden het bevorderen van de contacten tussen de partijleden uit de verschillende delen van het land en van de contacten tussen partijkader en partijtop.

Een permanent actuele zaak is de positie van de afgevaardigde ten aanzien van zijn achterban: de afdeling. Formeel is er geen sprake van 'last en ruggespraak', maar ook niet helemaal van een vrij mandaat voor de congresafgevaardigde. Het middenkader zelf is van mening dat - bij conflicterende opvattingen ten tijde van het congres - de uitspraak van de afdelingsvergadering zwaarder weegt dan de eigen verantwoordelijkheid en zeker zwaarder dan het standpunt van de partijleiding, op het moment dat de afgevaardigde bij stemming zijn defini-

tieve standpunt moet bepalen.

De grote invloed die de afgevaardigden aan de mening van de afdelingsvergaderingen toekennen is opvallend, temeer daar slechts de helft van de afgevaardigden een afdeling vertegenwoordigt waarin de Beschrijvingsbrief onderwerp van discussie geweest is. Een voorzichtige conclusie kan zijn dat òf de afgevaardigden precies weten hoe binnen hun afdeling over zaken, die niet eens besproken zijn, gedacht wordt, òf dat tal van afdelingen (ledenvergaderingen) niet de potentiële invloed benutten die hun afgevaardigden hen toekennen.

Het middenkader is met betrekking tot de relatie Tweede Kamer-fractie-congres van mening dat het individuele fractielid zich, in geval van de aanwezigheid van een essentieel verschil tussen Congres en fractie, hard moet maken voor de uiteindelijke uitspraak van het Congres. Driekwart van de afgevaardigden meent in dit verband dat een fractielid binnen de fractie de congresuitspraak moet verdedigen (en daarnaar stemmen), terwijl de helft van de afgevaardigden tevens van mening is dat in de Tweede Kamer een fractielid, ongeacht de formele opstelling van de fractie, de congresuitspraak moet verdedigen en daarnaar stemmen.

De afgevaardigden vonden het over het algemeen legitiem dat een individuele afgevaardigde met specialistische kennis beslissingen van het partijcongres over deze speciale zaken beïnvloedt, mits deze beïnvloeding in een voorbereidende fase (dus voorafgaand aan het eigenlijke congres) plaatsvindt.

de afgevaardigde en de anderen

Hoe het middenkader van de PvdA denkt - van uiterst sympathiek tot en met uiterst antipathiek - over 'anderen', in dit geval politieke partijen en pressiegroepen, is gemeten met behulp van een '11-puntschaal' (0 = zeer sterke antipathie; 10 = zeer sterke sympathie). Wat betreft andere politieke partijen hebben de afgevaardigden zich niet al te uitbundig uitgelaten. In het negatieve, met name ten aan-

zien van de Boerenpartij, is men wel extreem, maar in het positieve zeker niet. Tabel 7 laat zien dat voor het middenkader (na de PvdA?) de PSP de meest sympathieke andere partij is. D'66 is een zeer goede tweede, de PPR is eervol derde. Van deze drie partijen liggen de 'rapportcijfers' niet hoog: voldoende tot ruim voldoende. Opmerkelijk, maar wellicht niet verwonderlijk, is de relatief sterke sympathie voor slechts één der confessionele partijen: de ARP. Het oordeel over het CDA verschilt weinig van dat over de VVD.

tabel 7 'Rapportcijfers', uitgedeeld door het PvdA-middenkader (gemiddelden), van andere - in het parlement vertegenwoordigde - partijen

partij/rangscore	cijfer
1. PSP	6,9
2. D'66	6,8 (4)
3. PPR	6,8 (0)
4. ARP	5,6
5. CPN	4,3
6. CDA	3,1
7. VVD	2,9
8. KVP	2,5
9. DS'70	2,4
10. CHU	2,3
11. GPV	1,9
12. SGP	1,7
13. Boerenpartij	0,5

Uit nieuwsgierigheid zijn wij nagegaan in hoeverre het oordeel van de Nieuw Links-sympathisanten onder de afgevaardigden ten aanzien van andere 'linksachtige' partijen afwijkt van het oordeel van het totale middenkader. Bij de Nieuw Links-sympathisanten komt ook de PSP op de eerste plaats (7,4), maar is de PPR tweede (7,1) en D'66 derde (6,9). De CPN 'scoort' 4,5.

Ook in zijn oordeel jegens confessionele pressiegroepen is het PvdA-middenkader weinig mild. Of het nou gaat om verbanden van werkgevers, werknemers, ondernemers of boeren en tuinders, de niet-confessionele organisaties komen er telkenmale beter af. Pressiegroepen worden trouwens door het PvdA-middenkader positiever gewaardeerd dan politieke partijen. De FNV met name wordt hogelijk gewaardeerd (8,2), maar het enthousiasme voor het aloude NVV is nog groter (8,4). Het CNV komt tot 4,9 en dat is nog altijd meer dan (onder de werkgeversorganisaties) het VNO (3,1), dat weer meer sympathie geniet dan het NCW (2,6). De cijfers voor enige nog niet genoemde organisaties zijn: NKV 7,1; KNOV (ondernemers) 2,9; NCOV (confessionele ondernemers) 2,6; ANBTB (boeren en tuinders) en CBTB (hun christelijke collega's) respectievelijk 4,1 en 3,3 en ten slotte de Bond van Hoger en Leidinggevend Personeel 3,0.

rekkelijken versus preciezen

"De Partij van de Arbeid moet altijd voor haar doeleinden en principes blijven staan, ook als dit tot stemmenverlies zou leiden." Deze stelling wordt door geen van de afgevaardigden in sterke mate bestreden. Integendeel, één-derde van de afgevaardigden onderschrijft deze opvatting zelfs in zeer sterke mate.

Ondanks (?) het aanhangen van dit standpunt meent 61% (waarvan een kwart in zeer sterke mate) dat de PvdA moet proberen "(...) zoveel mogelijk groepen van kiezers te winnen en de belangen van deze groepen naar buiten toe vertegenwoordigen". Dit laatste wordt door slechts 4% van de afgevaardigden sterk afgewezen.

Dat "(...) politiek meer een kwestie is van het haalbare dan van het blijven vasthouden aan uitgangspunten", wordt door de helft van de respondenten (waaryan een tiende deel in zeer sterke mate) bestreden. Dat de afgevaardigden hun partij als een beginselpartij beschouwen blijkt uit het feit dat slechts 3% van hen het niet per se nodig vindt dat de PvdA "(...) een ideologische grondslag heeft voor haar doeleinden en beleid".

De reacties van de afgevaardigden op de stellingen betreffende (a) het altijd blijven staan voor doeleinden en principes, (b) proberen

zoveel mogelijk groepen van kiezers te winnen en (c) politiek is meer een kwestie van het haalbare dan van het blijven vasthouden aan uitgangspunten, zijn samengebald tot één score, omdat de antwoorden op deze 'items' duidelijk blijken samen te hangen. De stelling rond de ideologische grondslag van de PvdA wordt door vrijwel een ieder onderschreven en is daarom in dit verband terzijde gelaten.

'Preciezen' zijn degenen die 'positief' reageerden op (a) en 'negatief' op (b) en (c). Dit zijn de afgevaardigden die duidelijk ideologisch denken. 'Rekkelijken' zijn degenen die het tegenovergestelde deden. Dit zijn de afgevaardigden die minder ideologisch en meer pragmatisch denken (zie tabellen 8a en 8b). De middenkaderleden die niet duidelijk in een der beide kampen zijn onder te brengen, staan vermeld als 'flexibelen'. Wij hebben ons afgevraagd of die middenkaderleden die relatief lang PvdA-lid zijn meer of minder precies of rekkelijk denken dan de middenkaderleden die nog niet zo lang partijlid zijn (tabel 8a). Ook vragen wij ons af of de mate van 'progressiviteit' (gemeten via het Nieuw Links-item) verband houdt met (een flexibiliteit in) het vasthouden aan ideologische uitgangspunten. Het antwoord is uit de onderstaande tabellen af te leiden.

tabel 8a Percentages preciezen, flexibelen en rekkelijken in het PvdA-middenkader, gekoppeld aan de duur van het partijlidmaatschap

	LID SEDERT: 1946-65	66-72	73-77')	totaal
-PRECIEZEN	31	23	19	24
-FLEXIBELEN	32	42	37	38
-REKKELIJKEN	37	35	44	38
	<u> </u> +	<u> </u> +	<u> </u> +	<u> </u> +
	100	100	100	100 (n=359)

')

criteria voor deze indeling:

1946-oprichting PvdA
 1966-oprichting Nieuw Links, Nacht van Schmelzer
 1973-aantreden van het Kabinet-Den Uyl
 1977-jaar waarin afgevaardigden door hun afdeling voor dit congres aangewezen zijn.

Uit tabel 8a is duidelijk af te leiden dat de 'oudere' (in anciënniteit uitgedrukt) partijleden 'bijbelvaster in de leer' zijn dan degenen die nog niet zo lang partijlid zijn.

tabel 8b: Percentages preciezen, flexibelen en rekkelijken in het PvdA-middenkader, gekoppeld aan het al dan niet aanhangen van de Nieuw Links-ideeën

	aanhangers	niet-aanhangers	totaal
-PRECIEZEN	26	21	24
-FLEXIBELEN	40	29	37
-REKKELIJKEN	34 +	50 +	39 +
	<hr/> 100	<hr/> 100	<hr/> 100 (n=333)

Terwijl uit tabel 8a blijkt dat de middenkaderleden met een beperkter aantal dienstjaren in de PvdA niet bepaald hebben bijgedragen tot een dogmatische stellingname (in) (van) de PvdA, blijkt uit tabel 8b dat de Nieuw Links-sympathisanten onder het middenkader globaal gezien ietwat preciezer zijn dan degenen die zich uitdrukkelijk niet als Nieuw Links-sympathisant beschouwen.

de afgevaardigde en belangrijke politieke onderwerpen

Wij hebben nagegaan of er verschillen onder de afgevaardigden aan te wijzen zijn wat betreft hun opvattingen over bepaalde politieke problemen. Daarbij hebben wij twee aspecten onderscheiden:

- bestaat er onder de afgevaardigden verschil van mening over maatregelen ter oplossing van problemen en over het bestuurlijk niveau waarop deze maatregelen genomen moeten worden?
- bestaat er onder de afgevaardigden verschil van mening over de aard en belangrijkheid van de problemen zelf?

Wat het eerste aspect betreft bestaat over de volgende elf (van de in totaal 15) voorgelegde maatregelen onder de afgevaardigden grote eenstemmigheid:

- inflatie moet worden bestreden;

- de overheidscontrole op particuliere ondernemingen moet niet worden beperkt;
- vrouwen moeten zelf over zaken betreffende abortus kunnen beslissen;
- de werkloosheid moet worden bestreden;
- de controle op multinationals moet beter geschieden;
- het milieu moet beschermd worden;
- de militaire uitgaven moeten niet stijgen;
- de economische verschillen tussen de verschillende regio's moeten opgeheven worden;
- mannen en vrouwen moeten gelijke mogelijkheden kunnen benutten;
- inkomensverschillen moeten kleiner worden;
- bij hulp aan de Derde Wereld moet niet "meer rekening" gehouden worden met onze eigen belangen.

De meest uitgesproken gezamenlijk gedeelde opvattingen zijn onder het middenkader aanwezig ten aanzien van de beslissingsvrijheid inzake de abortus en de controle op de activiteiten van de multinationals.

Ongeveer een vijfde van de afgevaardigden heeft geen mening over de Europese integratie en het zich verdedigen tegen supermachten. Overigens is er wel een meerderheid onder de afgevaardigden te vinden, die deze twee laatste maatregelen voorstaat. Daarentegen worden de invoering van de zwaarste straffen voor terreurdaden en de ontwikkeling van kernenergie door de meerderheid van de afgevaardigden afgewezen.

Minder eenstemmigheid bestaat er omtrent het bestuurlijk niveau (provinciaal, nationaal dan wel Europees) waarop de voorgestelde maatregelen tot uitvoering gebracht moeten worden.

Volgens een meerderheid der afgevaardigden moeten de volgende problemen allereerst op nationaal niveau aangepakt worden: de overheidscontrole op particuliere ondernemingen, vrijheid betreffende abortus, het opheffen van regionale economische verschillen, het effectueren van het principe van gelijke kansen voor mannen en vrouwen, het verkleinen van de inkomensverschillen, de ontwikkelingshulp en de militaire uitgaven. Op Europees niveau moeten aangepakt worden: de inflatie, de Europese integratie, defensie, ontwikkelingshulp, kernenergie, controle

op multinationale ondernemingen en de milieubescherming. De overgebleven problemen, werkloosheid en terrorisme-bestrijding, kennen niet een duidelijk 'favoriet' niveau van aanpak: een nationale aanpak wordt door ongeveer evenveel afgevaardigden uitverkoren als een Europese aanpak. Het provinciale niveau verdwijnt in deze nagenoeg geheel uit het gezichtsveld der afgevaardigden.

Voor vijftien (deels andere) problemen werd gevraagd naar de beoordeling van de huidige situatie, de verwachting voor de toekomst, de onderlinge gelijkenis en een gedeeltelijke rangordening naar belangrijkheid. Inzake terrorisme, werkloosheid, grondspeculatie, energiebehoefte, milieuvervuiling en de welvaart van de Derde Wereld is de meerderheid van de afgevaardigden van mening dat de feitelijke situatie verslechterd is. Zij is tevens van mening dat ten aanzien van de overige voorgelegde problemen de situatie nagenoeg gelijk gebleven is.

De toekomstverwachtingen ten aanzien van de gestelde problemen zijn volgens de afgevaardigden doorgaans niet erg rooskleurig. Een derde van de afgevaardigden rekent wel op een duidelijke vooruitgang met betrekking tot de politieke apathie, de woningnood, de bedrijfsdemocratisering, de vrijheid betreffende abortus, de milieuvervuiling en de inflatie.

Ook blijkt er een duidelijke rangordening (van meer naar minder belangrijk) in de voorgelegde problemen te kunnen worden onderscheiden: (1) welvaart Derde Wereld, mensenrechten, werkloosheid, milieuvervuiling, vrijheid van meningsuiting, energiebehoefte, woningnood, bedrijfsdemocratisering, grondspeculatie, vrijheid van abortus, politieke apathie, inflatie, terrorisme, vermogensaanwasdeling en (15) eigen welvaart.

gelijkenis tussen problemen

De vele problemen die in de politiek aan de orde komen zijn vaak niet los van elkaar te zien. Problemen kunnen op basis van verschillende aspecten met elkaar worden vergeleken. Hoeveel aspecten

ten, en welke dat zijn, moet op basis van empirisch onderzoek worden vastgesteld.

Hiertoe hebben we gegevens nodig over de mate waarin elk paar problemen op elkaar lijkt. In ons onderzoek hebben we de mate van gelijkenis afgeleid uit een vraag om de vijftien problemen in groepjes te verdelen, zodanig dat de problemen binnen elk groepje zoveel mogelijk op elkaar lijken, en tussen de groepjes zoveel mogelijk van elkaar verschillen. Als maat van gelijkenis tussen de problemen hebben we gekozen voor het percentage antwoorden waarin afgevaardigden een paar problemen in eenzelfde groepje plaatsen. Hoewel niet alle afgevaardigden deze vraag hebben beantwoord, bleef een voldoende groot aantal antwoorden over om verder te analyseren ($N = 208$).

Er zijn wiskundige modellen bekend waarbij, uitgaande van de mate van gelijkenis tussen alle paren problemen, de problemen worden geordend op basis van een aantal aspecten tegelijkertijd. Uit de ordening van de problemen per aspect moet dan de betekenis, de interpretatie van dat aspect worden afgeleid. In deze modellen wordt er dan van uitgegaan dat de aspecten op basis van alle aspecten vergeleken worden en dat die aspecten onderling onafhankelijk zijn.

Omdat dit nogal sterke veronderstellingen zijn, 'draaien we het model om' en zoeken wij naar een zo groot mogelijke deelverzameling van problemen die volgens één aspect te vergelijken zijn.

We kunnen ons model nu het gemakkelijkst aan de hand van een voorbeeld uitleggen. Wanneer van drie problemen bekend is hoeveel ze per paar op elkaar lijken, dan kunnen we die drie problemen op een rijtje zetten zodanig dat het paar problemen dat het minst op elkaar lijkt ook het verst van elkaar afstaat.

De drie groepen zijn:

Dus: als de problemen A en C minder op elkaar lijken dan de problemen A en B en dan de problemen B en C, kunnen we de problemen ordenen als: A-B-C.

Bijvoorbeeld:

	A	B	C
A	-		
B	100	-	
C	80	90	-

(percentage respondenten dat twee problemen in eenzelfde groepje plaatst).

Voor vier of meer problemen is het niet altijd mogelijk deze problemen op een rijtje te zetten, zodanig dat twee problemen minder op elkaar lijken naarmate ze verder van elkaar afstaan in dat rijtje.

Bijvoorbeeld: A B C D

A -

B 100 -

C 80 90 -

D 70 60 90 -

(percentage respondenten dat twee problemen in eenzelfde groepje plaatst).

De problemen A en D lijken nu meer op elkaar dan de problemen B en D. Er is nu geen mogelijkheid om de vier problemen foutloos te ordenen.

Wanneer een aantal problemen zich wel laat ordenen, zodanig dat de gelijkenis tussen de problemen afneemt naarmate de problemen verder van elkaar in dat rijtje staan, kunnen wij dat interpreteren als een ordening van die problemen volgens één aspect.

Uit tabel 9 blijkt dat wij de problemen zodanig kunnen ordenen, dat er drie groepen van problemen ontstaan, die elk volgens één aspect te interpreteren zijn.

De drie groepen zijn:

1. energiebehoefte - milieuvervuiling - welvaart Derde Wereld - eigen welvaart - inflatie - werkloosheid - vermogensaanwassing - bedrijfsdemocratisering;
2. grondspeculatie - woningnood;
3. politieke apathie - terrorisme - vrijheid van meningsuiting - mensenrechten - abortus.

Voor de interpretatie van deze resultaten zullen we ons beperken tot de eerste en de derde groep. Groep twee is te klein voor een meer algemene interpretatie. We interpreteren de eerste groep als bestaande uit sociaal-economische problemen, en de derde groep als bestaande uit humanitaire problemen.

Over de volgorde van problemen in de eerste groep valt op te merken dat het verband tussen naast elkaar liggende problemen causaal te interpreteren lijkt te zijn, zoals veel afgevaardigden trouwens zelf al hadden aangegeven. Energiebehoefte leidt tot milieuvervuiling in deze interpretatie.

De problemen, gekoppeld aan de vier hervormingsvoorstellen van

tabel 9: Percentage respondentent dat twee problemen in dezelfde klasse plaatst

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	- energiebehoefte														
2	88	- milieuvervuiling													
3	22	26	- welvaart Derde Wereld												
4	18	23	53	- eigen welvaart											
5	15	20	36	54	- inflatie										
6	16	18	29	45	69	- werkloosheid									
7	7	12	21	36	55	47	- vermogensaanwasdeling								
8	4	5	12	17	26	32	61	- bedrijfsdemocratisering							
9	12	12	7	19	29	22	33	17	- grondspectatie						
10	10	9	9	25	21	33	15	9	68	- woningnood					
11	5	3	10	20	6	16	8	29	6	14	- politieke apathie				
12	8	3	13	8	3	10	3	12	5	4	45	- terrorisme			
13	5	3	18	6	1	3	5	25	2	34	34	43	- vrijheid van meningsuiting		
14	4	4	18	4	1	3	2	22	1	2	28	43	83	- mensenrechten	
15	5	2	10	7	1	2	5	24	5	5	7	23	27	63	- abortus

het Kabinet-Den Uyl, liggen bij elkaar, waarbij moet worden opgemerkt dat 'grondspectatie' niet eenduidig in het rijtje sociaal-economische problemen kan worden ingepast. Werkloosheid ligt als probleem meteen naast deze 'hervormingsproblemen', wat betekent dat deze laatste vooral als concrete 'issues' in het debat om de bestrijding van de werkloosheid kunnen worden gezien. Opvallend is dat de problemen 'bedrijfsdemocratisering' en 'welvaart Derde Wereld' wel perfect passen in een groep sociaal-economische problemen, maar niet in een groep humanitaire problemen. Het is overigens wel mogelijk de groep humanitaire problemen aan één kant uit te breiden met 'welvaart Derde Wereld' en 'bedrijfsdemocrati-

sering'. Deze problemen komen dan vooraan in het rijtje te staan, voor 'politieke apathie' en 'terrorisme'. Deze uitbreiding is **niet** geheel foutloos, alhoewel het aantal fouten met deze uitbreiding gering is.

Duidelijk is wel, dat sommige problemen zich met veel minder fouten in een tweede groep laten representeren dan andere en ook dat de volgorde waarin die problemen in een tweede groep ten opzichte van elkaar komen te staat geheel anders kan zijn dan de volgorde uit de eerste groep.

In de derde groep is de volgorde van de problemen gekenmerkt door een verandering van strikt politieke naar meer algemeen menselijke problemen. De problemen worden belangrijker voor grotere groepen mensen.

de afgevaardigde en Europa

Over de Europese eenwording lopen de denkbeelden van de verschillende afgevaardigden nogal uiteen. Een derde van de afgevaardigden vindt samenwerking en geformaliseerd overleg tussen de verschillende nationale regeringen voldoende, terwijl 42% één (eventueel federale) Westeuropese staat als de meest ideale vorm van Europese samenwerking verkiest. 4% van de afgevaardigden wenst geen enkele vorm van eenwording, terwijl 12% als uiterste vorm een confederatie onderschrijft.

Iets meer dan de helft van de afgevaardigden is (tamelijk) bereid persoonlijke (financiële) offers te brengen om de eenwording van Europa te realiseren. De helft van de afgevaardigden beschouwt directe verkiezingen voor het Europese parlement als niet zo belangrijk, maar toch is 84% van mening dat deze verkiezingen wel plaats moeten vinden. Eenzelfde percentage is voorstander van een directe verkiezing van de voorzitter van de Europese Commissie, maar ook hier vindt slechts de helft van de afgevaardigden dat dit een zaak van enig gewicht is. Voor wat betreft de huidige Europese Gemeenschap is het overgrote deel van de afgevaardigden (85%) van mening dat deze zich onafhankelijker moet opstellen tegenover zowel de Verenigde Staten als de Sovjet Unie; 6% wenst juist in de toekomst

meer coördinatie met de Sovjet-Unie en 4% meer coördinatie met de Verenigde Staten.

Eén-derde van de respondenten is tegen uitbreiding van de Gemeenschap met andere landen. Onder de voorstanders van uitbreiding bevinden zich nogal wat partijleden, die het schier onmogelijke bepleiten: een Europese Gemeenschap met alle landen van de wereld, met alle 'vrije' landen, met alle Oosteuropese landen, etc.

De kennis over Europa lijkt niet gering: slecht 10% van de afgevaardigden, die de betreffende vraag beantwoorden, noemt verkeerde landen bij de opsomming van de negen lidstaten (vooral Spanje, Portugal, Griekenland en Zweden worden nogal eens tot de Gemeenschap gerekend). Daar tegenover staat dat lidstaten wel eens vergeten worden, als de afgevaardigden hun rangorde van machtige en minder machtige lidstaten aangeven (zie tabel 10).

tabel 10: Gemiddelde rangordening van de leden der Europese Gemeenschap (1 = meest machtig; 9 = minst machtig) door het middenkader van de PvdA, alsmede de percentages respondenten die betreffende lidstaten niet noemden.

rangordening lidstaten	gemiddelde score	% dat land 'vergat'
1) BONDSREPUBLIEK	1,1	6
2) FRANKRIJK	2,1	8
3) VERENIGD KONINKRIJK	3,2	10
4) ITALIË	4,4	18
5) NEDERLAND	4,7	20')
6) DENEMARKEN	5,1	33
7) BELGIË	5,7	26')
8) IERLAND	8,0	48
9) LUXEMBURG	8,1	25')

')

indien 'Benelux' als lidstaat wordt genoemd, telt dit land niet mee, omdat uitdrukkelijk in de vraagstelling over lidstaten wordt gesproken.

Ruim twee-derde van de afgevaardigden is voorstander van een gemeenschappelijk program van alle democratisch-socialistische partijen in de lidstaten van de Gemeenschap voor de eerste rechtstreekse verkiezingen voor het Europese parlement in 1979. Bijna de helft van de afgevaardigden meent dat landelijke partijbureaux de verkiezingscampagne voor de Europese verkiezingen moeten voeren, terwijl een derde deel vindt dat de partijgewesten dit beter kunnen doen.

Wat betreft de huidige partijfracties in het Europese parlement, gaat de sterkste voorkeur van het middenkader - begrijpelijkerwijs - uit naar de Unie van Socialistische Partijen (volgens de methode van tabel 7 scoort deze unie een gemiddelde van 7,8). Rapportcijfers voor de andere Europese fracties zijn: 4,8 voor de Democraten; 4,5 voor de Communisten; 3,2 voor de Christen-Democraten; 3,0 voor de Liberalen en 2,4 voor de Conservatieven.

96% van de afgevaardigden is potentieel geen kandidaat voor het Europese parlement en 82% is ook niet van plan dit in de toekomst te worden. Het aantal respondenten dat het in de toekomst eventueel als kandidaat zou willen proberen is nu al vier keer zo groot als het aantal respondenten dat (in eerste aanleg) reeds kandidaat is; hoop voor de toekomst dus.

BIJLAGE VII

*S. Singelsma: "Provinciale Statenverkiezingen 1978.
Kandidatenlijsten"*

De door het Centrum uitgevoerde documentatie-arbeid over de verkiezingen in 1978 voor Provinciale Staten heeft naast het verzamelen van de verkiezingsprogramma's ook bestaan uit het verzamelen van de kandidatenlijsten. Het zijn immers de kandidaten die het programma waar moeten maken als zij gekozen zijn. Zij bepalen in de praktijk het gezicht van de partij. Vandaar dat onderzoek op dit gebied nuttig lijkt.

Uit alle provincies zijn kandidatenlijsten binnengekomen. De lijsten zijn echter niet gelijk, in die zin, dat de extra informatie die de lijsten bevatten nogal eens verschilt. De formulieren met de meeste informatie zijn de zgn. 'H 10' formulieren (de codes corresponderen met de betreffende artikelen in de kieswet). Hierop staan per partij de namen van de kandidaten met hun geboortedatum en adres. Dergelijke formulieren heeft het Centrum van de provincies Noord-Brabant, Limburg, Overijssel, Noord-Holland en Drenthe. Van de provincie Gelderland beschikt het Centrum over kandidatenlijsten volgens het model 'M 5'. Deze formulieren vermelden de naam, soms de woonplaats van de kandidaat, en altijd het aantal stemmen dat op hem is uitgebracht. De formulieren van de provincie Zuid-Holland zijn volgens het model 'H 23' en geven de naam van de kandidaat en diens woonplaats. De provincies Zeeland, Utrecht, Friesland en Groningen hebben het Centrum de kandidatenlijsten gestuurd zoals die enige tijd voor de verkiezingen ter kennisgeving huis aan huis worden verspreid. Op deze formulieren staan weer per partij de namen van de kandidaten met hun woonplaatsen.

Om een beeld te geven van de mogelijkheden die deze

formulieren bieden heb ik voor de provincie Drenthe een vergelijking gemaakt van de kandidaten per partij. Op basis van een gemeente-classificatie van het CBS ben ik nagegaan waar de gemiddelde kandidaat woont. Op basis van de op de formulieren vermeldde geboortedata heb ik de gemiddelde leeftijd uitgerekend. Per partij komen voor de provincie Drenthe dan voor de kandidaten de gegevens er als volgt uit te zien:

De PvdA-kandidaat voor de verkiezingen van 1978 is op dat moment 46 jaar oud. Wat betreft het type woonplaats is er niet één dominerend, maar twee. Van de PvdA-kandidaten woont 50% in een kleine tot middelgrote stad (10.000 tot 30.000 en 30.000 tot 50.000 inwoners) en 38% in een plattelandsgemeente met een sterk agrarische beroepsbevolking. Iets meer dan de helft van deze plattelandskandidaten woont in een gemeente met 20 - 30% agrarische beroepsbevolking, iets minder dan de helft in een met 30 - 40% agrarische beroepsbevolking. Weinig kandidaten komen uit de verstedelijkte plattelands- of forensengemeente: slechts 12%.

De leeftijd van de CDA-kandidaat is gemiddeld 47 jaar. Van de kandidaten is 45% afkomstig uit een kleine tot middelgrote stad. Een iets kleiner percentage, 35%, komt uit een typische plattelandsgemeente. De kandidaten zijn gelijk verdeeld over de gemeenten met een 20 - 30% en een 30 - 40% agrarische beroepsbevolking. De middengroep van de verstedelijkte plattelands- en forensengemeente is iets sterker dan bij de PvdA met 20%, waarvan de grootste helft in een verstedelijkte plattelandsgemeente woont.

Bij de VVD is de plattelandsgemeente met een 20 - 30% en een 30 - 40% agrarische beroepsbevolking met 60% duidelijk het sterkst vertegenwoordigd. De forensengemeente scoort 18%, de kleine tot middelgrote stad 22%. De gemiddelde leeftijd van de VVD-kandidaat is 46 jaar.

Het plaatje van D'66 voldoet geheel aan de verwachtingen. De gemiddelde leeftijd is wat lager dan bij de grote partijen: 41 jaar. De D'66-kandidaat woont in 55% van de gevallen

in een specifieke forensengemeente d.w.z. met meer dan 30% overwegend allochtone woonforensen onder de mannelijke beroepsbevolking. Van de overigen komt 30% uit een typische plattelandsgemeente met een 20 - 30% of een 30 - 40% agrarische beroepsbevolking. Slechts 15% komt uit een kleine tot middelgrote stad.

De CPN-kandidaat is 46 jaar oud en komt in 70% van de gevallen uit een kleine tot middelgrote stad. In 20% van de gevallen woont hij in een typische plattelandsgemeente met 20 - 30% agrarische beroepsbevolking. Het type van de verstedelijkte plattelands- en forensengemeente is zwak vertegenwoordigd met 10%.

De PSP-kandidaat is weer wat jonger dan de andere: 43 jaar. Hij woont voor 60% in een kleine tot middelgrote stad. De middengroep, waarin de forensengemeenten, komt met 10% zwak uit de bus. De resterende 30% woont in een plattelandsgemeente met een overwegend 20 - 30% agrarische beroepsbevolking.

De PPR heeft in Drenthe de jongste kandidaten in huis. De gemiddelde leeftijd is 40 jaar. Deze kandidaat woont in 45% van de gevallen in een kleine tot middelgrote stad. Een iets kleiner percentage, 35%, woont in een plattelandsgemeente met een 20 - 30% agrarische beroepsbevolking. Een 20% woont ten slotte in de forensen- en verstedelijkte plattelandsgemeente.

De RPF heeft in Drenthe een duidelijk stedelijk karakter wat haar kandidaten betreft. Van hen komt 60% uit een kleine tot middelgrote stad, 20% uit een forensengemeente, en nog eens 20% van de kandidaten is afkomstig van een typische plattelandsgemeente met een 20 - 30% agrarische beroepsbevolking. De RPF heeft de oudste kandidaten in de provincie Drenthe. De RPF-kandidaat is hier gemiddeld 53 jaar oud.

De GPV-kandidaat in de provincie Drenthe is gemiddeld 47 jaar oud. Ook deze kandidaat woont in veel gevallen, 50%, in een kleine tot middelgrote stad. De overigen wonen voor

15% in een typische forensengemeente en voor 35% in een plattelandsgemeente, waarvan het type met een 20 - 30% agrarische beroepsbevolking dominerend is.

De laatste lijst, de lijst-De Boer, draagt op de formulieren geen naam maar is de verkiezingen ingegaan onder de naam 'Gemeentebelangen'. Als we de woonplaatsen van de kandidaten bekijken, spreekt daar een sterk plattelands/agrarisch karakter uit. De kandidaat komt nl. in 70% van de gevallen uit een plattelandsgemeente met een agrarische beroepsbevolking variërend van een 20 - 50%. De typische forensengemeente is vertegenwoordigd met 20% en de middelgrote stad met 10%. De gemiddelde leeftijd van de kandidaat, die het belang van de plattelandsgemeente moet behartigen, is 48 jaar.

Uit deze vergelijking blijkt dat grote partijen als PvdA en CDA hun kandidaten in Drenthe recruterend uit zowel stads- als plattelandsgemeenten, maar betrekkelijk minder uit forensengemeenten waar D'66 bijvoorbeeld toch weer erg sterk is vertegenwoordigd. Veel VVD-kandidaten (60%) komen in Drenthe uit een plattelandsgemeente, en betrekkelijk weinig (22%) uit de kleine tot middelgrote stadsgemeente. De CPN haalt daar wel 70% van haar kandidaten vandaan. De PSP is daar met 60% eveneens sterk vertegenwoordigd. Bij de PPR is het weer aardig gespreid. Opvallend is ook dat het GPV 50% en de RPF 60% van haar kandidaten uit de kleine tot middelgrote stad haalt. Bij deze verwacht men veeleer een typisch agrarisch/plattelandse inslag, maar dat blijkt niet uit de woonplaatsen van de kandidaten. Zoals we hebben gezien is dat plattelands/agrarische karakter er wel bij de laatste lijst, de lijst-Gemeentebelangen.

De leeftijden van de kandidaten lopen over het algemeen vrij weinig uiteen. Wel zijn de kandidaten van de PPR (40), D'66 (41) en de PSP (43) de jongste, en die van de RPF (53) de oudste. De overigen variëren van 46 tot 48 jaar.

Dit uitgewerkte voorbeeld voor de provincie Drenthe geeft een indruk wat er met dit materiaal mogelijk is.

Het wordt natuurlijk een stuk interessanter wanneer een dergelijke vergelijking op nationale schaal wordt gedaan, zodat een vergelijking van partijen en provincies onderling mogelijk wordt. Het is dan wel noodzakelijk gelijk materiaal te verzamelen.

BIJLAGE VIII

*Provinciale Statenverkiezingen 1978. Verkiezingsprogramma's,
door S. Singelsma*

Inleiding

Voorjaar 1978 heeft in het teken gestaan van de lokale verkiezingen. De verkiezingen voor de gemeenteraad genieten door de herkenbaarheid en directheid van de strijdpunten een duidelijke populariteit bij de kiezers. Dat is, helaas, anders gesteld wat betreft de verkiezingen voor de Provinciale Staten. Op het gebied van bijvoorbeeld ruimtelijke ordening, planologie en milieubeheer is het Provinciale Bestuur de laatste jaren een steeds belangrijker rol gaan spelen. Alleen het feit al dat de Provincie het gemeentelijke budget moet goedkeuren, en daarmee eigenlijk alle gemeentelijke beslissingen, pleit voor een in ieder geval gelijke belangstelling.

In de praktijk kiest de burger waarschijnlijk niet voor een bepaald provinciaal beleid. Politici en media kunnen tot nu toe moeilijk de verleiding weerstaan om de verkiezingen voor Provinciale Staten te gebruiken als herkansing voor de verkiezingen voor de Tweede Kamer, die veelal een jaar ervoor gehouden worden.

Het belang van de Provincie wordt hierdoor echter niet verminderd. De met het Provinciaal Bestuur samenhangende provinciale politiek is ook zeer zeker een serieuze zaak. Vandaar ook dat de staf van het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, verder het Centrum te noemen, heeft besloten deze verkiezingen te documenteren om onderzoek op dit gebied mogelijk te maken en aan te moedigen. Het belangrijkste onderdeel van dit documentatiewerk is het verzamelen van de door de diverse partijen in de verschillende provincies uitgebrachte programma's geweest.

In dit artikel zal ik proberen enig inzicht te geven in aard en omvang van het verzamelde materiaal. Per provincie is het volgende materiaal binnengekomen:

Groningen:	PvdA, CDA, VVD, PPR, PSP, D'66, CPN, GPV, GB
Friesland:	PvdA, CDA, VVD, PPR, PSP, D'66 FNP
Drenthe:	PvdA, CDA, VVD, PPR, PSP, CPN
Overijssel:	PvdA, CDA, VVD, PSP, D'66, GPV
Gelderland:	PvdA, CDA, VVD, PPR
Utrecht:	PvdA, CDA, PPR, PSP, D'66, CPN, GPV
N. Holland:	PvdA, CDA, VVD, PPR, PSP, CPN, IKB
Z. Holland:	PvdA, CDA, VVD, PPR, GPV
Zeeland:	PvdA, CDA, VVD, PPR, PSP, D'66
N. Brabant:	PvdA, CDA, VVD
Limburg:	PvdA, CDA, VVD, PPR

De SGP heeft een landelijke, per provincie aangepaste, verkiezingsfolder gemaakt. Verkiezingsprogramma's in de eigenlijke zin van het woord zijn het dus niet.

In de nu volgende inventarisatie heb ik de verschillende pagina-formaten ter wille van de vergelijkbaarheid omgerekend naar een standaardformaat, òf A4, òf A5.

De PvdA

Alle PvdA-gewesten hebben het Centrum hun programma's gestuurd. Het merendeel daarvan draagt als titel 'Programma Provinciale Staten 1978 - 1982'. In Drenthe, Gelderland en Overijssel is men afgegaan op de titel van het landelijke programma: 'Voorwaarts in Drenthe', 'Voorwaarts in Gelderland' en 'Voorwaarts in Overijssel' is het resultaat. Het zelfbewuste motto van het Limburgse programma luidt 'PvdA thuis in Limburg'.

Door het verschil in omvang, verzorging en inhoud is het duidelijk dat de verschillende provinciale programma's ook per provincie gemaakt zijn. Zo varieert de omvang van negen pagina's A5 voor het gewest Drenthe tot 88 pagina's A5 voor dat van het gewest Gelderland.

Het programma van het gewest Friesland bestaat uit een Nederlands en een Fries gedeelte, die qua inhoud gelijk aan elkaar zijn.

Het gewest Utrecht heeft haar programma opgesteld in nauwe

samenwerking met de PPR. Het 38 pagina's A4 tellende stuk is vrij gedetailleerd van opzet en behalve als verkiezingsprogramma ook bedoeld als beleidsprogramma voor het te vormen college van Gedeputeerde Staten.

Naast de bekende paragrafen over Democratisering en Bestuur, Ruimtelijke Ordening, Welzijn, Financiën, Sociaal-Economische Zaken, Milieu, Verkeer en Waterstaat etc. wordt veelal ook een paragraaf gewijdt aan Personeel en Organisatie. In 'Voorwaarts' vinden we geen apart hoofdstuk over de ambtenaren.¹ Als zo'n paragraaf wordt opgevoerd is het de bedoeling dat de provincie als grote werkgever een 'voorbeeldig' personeelsbeleid voert.

Het CDA

Van het CDA zijn ook alle elf provinciale programma's binnengekomen. Die van Limburg, Friesland en Drenthe openen met een voorwoord van CDA-voorzitter Piet Steenkamp, in Limburg mede ondertekend door de voorzitter van het CDA-Limburg, Constant de Waal

Het landelijke CDA heeft een model Gemeente en Provincie program 1978-1982 opgesteld.² Behalve in het programma van het CDA-Zeeland is dit landelijke model in de andere provinciale programma's in meer of mindere mate terug te vinden. Het sterkst geldt dit voor het programma voor de provincie Gelderland, dat bijna letterlijk gelijk is aan het model. Bij de andere programma's vinden we de parallellen in de indeling of in tekstfragmenten. Behalve voor Gelderland lijken de programma's echter wel per provincie te zijn opgesteld. De uiterlijke verzorging en uitvoering is, behalve bij het programma voor Zeeland, identiek. De omvang van de programma's varieert van acht pagina's A4 voor het Drentse tot 50 pagina's A4 voor het Overijsselse programma. Over het algemeen schommelt het tussen de vijftien en twintig pagina's.

Het CDA-Friesland heeft haar programma zowel in het Fries als in het Nederlands afgedrukt. Het Friese programma is het enige met de titel 'Niet Bij Brood Alleen'. 'Net Fan Brea Allinne'.

Dat van Groningen en Utrecht heten 'Samen Verantwoordelijk'. De variant van Drenthe luidt 'Welzijn in gezamenlijke verantwoordelijkheid'. De andere programma's heten eenvoudigweg 'CDA-verkiezingsprogramma (provincie) 1978-1982'. Meer motto dan titel is het Brabantse 'Want Brabant is ons dierbaar'. Zuid-Holland ten slotte heeft als ondertitel nog toegevoegd 'Politiek werkprogram 1978-1982 voor de provincie Zuid-Holland'.

De VVD

De verzameling VVD-programma's is op dat van Utrecht na compleet. Hoewel de uitvoering van de programma's zeer verschillend is, zijn er inhoudelijk duidelijke overeenkomsten. Veel verkiezingsprogramma's lijken sterk gebaseerd te zijn op het VVD-beginselprogramma,³ en verkiezingsprogramma.⁴ In de programma's voor Drenthe en Gelderland wordt dit ook zo vermeld. Een kleine steekproef bij de andere programma's leert, dat behalve die van Groningen en Gelderland, ook deze gebaseerd zijn op het beginselprogramma en het verkiezingsprogramma.

De VVD-Groningen heeft de essentie van haar programma samengevat in de ondertitel van het programma, 'Vrijheid - Werk - Samenwerking juist in Groningen'. Met de toevoeging van het woord 'juist' wil de VVD-Groningen waarschijnlijk zeggen dat de in de ondertitel genoemde begrippen onder het linkse programcollege niet goed tot hun recht zijn gekomen. Het programma voor Zuid-Holland heet: 'De burger in Zuid-Holland'. De VVD-Brabant heeft als titel gekozen: 'VVD, juist NU....ook in Brabant'. Net als dat voor de PvdA in Limburg het geval is, spreekt hier duidelijk de wens en verwachting van een niet-confessionele partij uit vaste voet in het Zuiden te krijgen.

De omvang van de programma's varieert van vijftien pagina's A5 voor dat van Brabant tot 68 voor dat van Zuid-Holland. Het gemiddelde ligt tussen de twintig en dertig.

Wat betreft de collegevorming is men bijna altijd voor een afspiegelingscollege met een beleidsprogramma. Alleen de VVD-Limburg is niet expliciet voor zulk een programma.

D'66

D'66-afdelingen van vijf provincies hebben hun programma naar het Centrum gestuurd. De programma's dragen de titel 'Provinciaal' (Overijssel) of 'Beleidsprogramma' (Friesland) en natuurlijk 'Het Redelijk Alternatief' (Zeeland, Utrecht en Groningen).

De omvang varieert van 10 (Overijssel) tot 25 pagina's A4 (Groningen). De programma's lijken autonoom per provincie tot stand te zijn gekomen; er zijn geen frappante onderlinge overeenkomsten qua tekst en indeling, noch is dit het geval met het nationale D'66 Beleidsprogramma 1977 - 1981.⁵ Bij het programma van Utrecht is het heel duidelijk dat het provinciegericht is samengesteld daar de indeling van het programma overeenkomt met de portefeuillevverdeling van Gedeputeerde Staten.

Het D'66-programma voor de provincie Friesland bevat een in het Fries geschreven paragraaf over het Fries.

De PPR

De negen PPR-programma's zijn afkomstig uit de provincies Limburg, Zeeland, Noord- en Zuid-Holland, Utrecht, Gelderland, Drenthe, Friesland en Groningen. Het programma van de PPR Utrecht is een combinatie met dat van de PvdA; een zelfstandig PPR programma is niet als zodanig te herkennen.

De omvang van de overige programma's varieert van zes pagina's A4 voor de provincie Limburg tot 26 pagina's A4 voor Zuid-Holland.

Vier programma's dragen een titel of motto, te weten: 'Vrede, wij maken er werk van' (Zeeland), 'Houdt Gelderland groen, het kan ook anders' (Gelderland), 'Hou't levend' (Noord-Holland), en 'Klein is machtig - Lyts is machtich' (Friesland). Een kleine inhoudelijke vergelijking duidt erop dat de programma's per provincie tot stand zijn gekomen.

De PSP

De zeven PSP-programma's zijn afkomstig uit de provincies Zeeland, Noord-Holland, Utrecht, Overijssel, Drenthe, Friesland en Groningen. Het gewest-Gelderland kent geen eigen programma maar werkt op basis van het landelijke actieprogramma. Het programma van het gewest Overijssel draagt de titel 'Grenzen uit het werkprogramma 1978-1982 PSP Overijssel'; het betreft hier dan ook het uittreksel van een groter programma. De andere zijn getiteld 'werkprogramma', 'actieprogramma', of gewoon 'programma 1978-1982'. Het programma van het gewest Groningen heeft de voor tweeërlei uitleg mogelijke titel 'Nieuw, links in de provincie'.

De onderlinge overeenkomsten zijn niet opvallend. Ook een vergelijking met het landelijke PSP-actieprogramma 1977-1981 levert weinig opvallende overeenkomsten op.⁶ De programma's lijken dan ook per provincie tot stand te zijn gekomen.

De omvang van de PSP programma's varieert van negen tot 24 pagina's A4 voor resp. de programma's van de gewesten Overijssel en Friesland.

De CPN

Een van de weinige partijen die in het provinciaal programma uitdrukkelijk zegt dat deze verkiezingen ook van nationaal belang zijn, is de CPN. De vier programma's, Noord-Holland, Utrecht, Drenthe en Groningen, openen alle met een oproep tot strijd tegen het Kabinet-Van Agt/Wiegel.

De vier programma's, in omvang variërend van 12 (Drenthe) tot 24 (Groningen) pagina's A5, zijn erg verschillend. Ze heten 'verkiezingsprogram', 'program', en 'actieprogram'.

Het GPV

Het GPV kent geen echte provincieprogramma's. In de provincies wordt gewerkt vanuit de 'Leidraad voor een Nationaal

Gereformeerd Provincieprogram'.⁷ Dit centraal opgestelde stuk wordt soms uitgebreid met een urgentieprogram (Utrecht) of foldermateriaal (Groningen).

De SGP

De SGP heeft een nationale folder uitgegeven die per provincie is uitgebreid met een paragraaf over die provincie met daarbij een kandidatenlijst. In Friesland is de SGP samen met de RPF de verkiezingen ingegaan. Dit komt in de provinciale paragraaf tot uiting.

De FNP

De Fryske Nasjonale Partij probeert vanuit een maatschappijvisie waarin de begrippen federalisme en decentralisatie centraal staan, op te komen voor de rechten en belangen van Friesland. De partij denkt dat de democratie het best functioneert in een federatief staatsbestel op Europees en Wereldniveau. Het gedetailleerde programma waarin dit staat vermeld telt 23 pagina's (13 bij 27 cm) en is vanzelfsprekend geheel in het Fries gesteld.

De GB

De Grönneger Bond gaat uit van dezelfde principes als de FNP. Van deze partij is een algemeen programma van acht pagina's A5 binnengekomen. Het is geheel in het Gronings geschreven.

De IKB

De Internationale Kommunisten Bond (Vierde Internationale), is een partij die in Noord-Holland aan de verkiezingen heeft meegedaan. Ze heeft niet in alle kieskringen meegedaan. Het is de mensen van de IKB dan ook niet te doen om zetels in het Provinciaal Bestuur. Want, zoals men op pagina veertien van het pro-

gramma zegt: "Het socialisme komt niet uit het provinciehuis! alleen de strijd loont." Doel is volgens het programma de vorming van een eenheid links van het reformisme. Dit moet d.m.v. actie worden bereikt.

Het programma bestaat uit veertien pagina's A5 en bevat enige provinciale aktiepunten.

Noten

1. Voorwaarts en niet vergeten..... Het verkiezingsprogramma van de Partij van de Arbeid voor de Tweede Kamerverkiezingen op 25 mei 1977. Amsterdam, 1977
2. Model Gemeente- en Provincieprogram 1978-1982. Den Haag, Wetenschappelijke Instituten CDA, 1978
3. Beginselprogram van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie. (Vastgesteld door de Algemene Vergadering op 22 januari 1966 en nader geredigeerd door de Partijraad op 25 juni 1966)
In: Handboek VVD Aflevering 1. s.l., s.a.
4. Vrijheid Werk Samenwerking Verkiezingsprogramma VVD. Volkspartij voor Vrijheid en Democratie, Den Haag, 1977
5. Politieke Partij Democraten '66 Beleidsprogram 1977-1981. Den Haag, 1977
6. Aktieprogramma PSP. PSP, Amsterdam, 1977
7. Leidraad voor een Nationaal-Gereformeerd Provincieprogram. Groen van Prinsterer Stichting, Amersfoort, 1977

BIJLAGE IX

DE FINANCIËLE EN PERSONELE SITUATIE VAN NEDERLANDSE POLITIEKE PARTIJEN - ENKELE DATA

door R.A. Koole

1. inleiding

Het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit te Groningen krijgt nogal eens verzoeken om informatie te leveren omtrent de financiële situatie van politieke partijen en wat daar mee samenhangt. Teneinde hiervan een zo overzichtelijk mogelijk beeld te kunnen geven is, mede op verzoek van prof. dr. H. Daalder van het Europees Universitair Instituut in Florence, in het najaar van 1978 een onderzoek ingesteld naar de voor dit beeld noodzakelijke gegevens. De resultaten van dit onderzoek worden hieronder vermeld.

2. werkwijze

Eind september 1978 werd aan alle in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen het verzoek gericht medewerking te verlenen aan bovenvermeld onderzoek. Aan dit verzoek werd door vrijwel alle partijen gehoor gegeven.

Met vertegenwoordigers van de grotere partijen werden gesprekken gevoerd, terwijl van de meeste kleinere partijen per brief antwoord werd verkregen op een aan hen schriftelijk gestelde serie vragen.

De volgende gesprekken vonden plaats: op 17 oktober 1978 met de heer Krajenbrink, secretaris van het CDA; op 18 oktober 1978 met de heer Heyne den Bak, secretaris van de PvdA; op 1 november 1978 met de heer Van Glansbeek, adjunct-directeur van het KVP-bureau; op 6 november 1978 met de heer Jehee, chef de bureau op het ARP-secretariaat; op 10 november 1978 met de heer Kort-hals Altes, voorzitter van de VVD; op 16 november 1978 met verschillende leden van het Hoofdbestuur van D'66, te weten: de

scheidende penningmeester de heer Maas, de nieuwe penningmeester de heer Prevoo en de secretaris politiek de heer Van Oorschot; op 24 november 1978 met de heer Kiers, penningmeester van de CHU. Bovendien vond op 31 oktober 1978 een telefonisch gesprek plaats met de heer Hallee, ambtelijk secretaris van de CDA-fractie in de Tweede Kamer.

De volgende brieven werden ontvangen: d.d. 9 oktober 1978 van de heer Esseling, secretaris van DS'70; d.d. 8 november 1978 van de heer Pijp, adjunct-secretaris van het GPV; d.d. 29 november 1978 van de heer Pijl, penningmeester van de SGP; d.d. 6 december 1978 van de heer Steinbuch, algemeen penningmeester van de PSP; d.d. 17 december 1978 van de heer Van Dongen, penningmeester van de PPR.

Van de kant van de CPN en van de Boerenpartij werd geen antwoord ontvangen.

De in de hierna volgende paragrafen vermelde informatie is gebaseerd op de gegevens via deze gesprekken en brieven verkregen en is niet in alle gevallen volledig.

Deze gegevens zijn als volgt gerangschikt: in paragraaf 3 de ledentallen en de verschillende organisatiegraden, in paragraaf 4 de personele gegevens, in paragraaf 5 de inkomsten van politieke partijen en in paragraaf 6 de standpunten van partijen ten aanzien van directe overheidssteun aan, en aparte wettelijke regeling voor politieke partijen.

Ten overvloede zij vermeld dat de gegevens niet alle mogelijke informatie inzake het onder 1 genoemde beeld kunnen bevatten.

3. ledenaantal en organisatiegraad

Voor een juist inzicht in de financiële en personele situatie van politieke partijen is het noodzakelijk te weten hoeveel leden deze partijen tellen. In tabel 1 wordt daarom een overzicht gegeven van de ledentallen per partij met daarachter vermeld de respectievelijke peildata. Onder deze peildata verstaan we de door de partijen opgegeven peildata dan wel de dateringen

van de gevoerde gesprekken of van de ontvangen schriftelijke beantwoordingen (zie paragraaf 2).

In tabel 1 is tevens opgenomen het aantal stemmen, dat een partij verwierf bij de laatst gehouden Tweede Kamer-verkiezingen van 25 mei 1977.

tabel 1: ledenaantal en organisatiegraad

partij	leden-aantal	peildatum	aantal stemmen TK-verkiezingen 25 mei 1977	organisatie- graad
PvdA	121.000	1-9-1978	2.810.636	4,3%
CDA	164.500'	najaar 1978	2.653.416	6,2%
KVP	58.500	najaar 1978		
ARP	58.000	najaar 1978		
CHU	27.000	najaar 1978		
VVD	101.000	najaar 1978	1.492.188	6,8%
D'66	12.000	1-11-1978	451.739	2,7%
PPR	12.500	7-12-1978	140.662	8,9%
SGP	18.000	20-11-1978	177.038	10,1%
CPN	27.500''	aug. 1978''	143.420	19,2%
GPV	12.143	8-11-1978	79.455	15,3%
DS'70	2.780	1-8-1978	59.508	4,7%
PSP	8.500	6-12-1978	77.790	10,9%

' de som van de ledentallen van KVP, ARP en CHU plus 23.000 'directe' CDA-leden.

'' volgens o.a. berichten in Trouw van 25-8-1978 en in NRC/Handelsblad van 24-8-1978.

Dit aantal is weer gebruikt in de berekening van de organisatiegraad van een partij, die eveneens in tabel 1 is opgenomen. Onder de organisatiegraad van een politieke partij verstaan we het percentage kiezers dat zijn stem uitbrengt op een bepaalde partij en tevens lid is van die partij. Om deze organisatiegraad te bepalen hebben we het genoemde aantal leden van een partij gedeeld door het aantal kiezers,

dat zijn stem op 25 mei 1977 op deze partij uitbracht. Hieraan kleven enkele bezwaren. Zowel het electoraat als het ledenbestand van politieke partijen is steeds meer aan fluctuaties onderhevig. Voor de meest exacte bepaling van de organisatiegraad is alleen het ledenbestand van een politieke partij op de dag van de verkiezingen valabel. Een tweede bezwaar is dat het ledenbestand van een partij ook (aspirant-) leden kan bevatten, die de stemgerechtigde leeftijd nog niet bereikt hebben. Bovendien is het mogelijk van meerdere politieke partijen lid te zijn, terwijl de kiezer slechts op één partij zijn stem kan uitbrengen. En tenslotte kan een partijlid blanco stemmen of niet stemmen, waardoor de bepaling van de organisatiegraad eveneens beïnvloed wordt.

We hebben de op genoemde wijze tot stand gekomen organisatiegraad toch vermeld, daar dit o.i. enigszins een indruk kan geven van de mate waarin het Nederlandse electoraat zich in het partijstelsel organiseert.

4. personele gegevens

4.1 betaalde partijbestuurders

Aan de partijen werd gevraagd hoeveel bezoldigde partijbestuurders zij in dienst hadden en welk bedrag daar ongeveer mee gemoeid was.

PvdA: In 1978 had de PvdA 3 betaalde partijbestuurders in dienst, te weten: de voorzitter, de secretaris en de landelijke contactvrouw van de Rooie Vrouwen. Aan salariskosten (incl. lasten) was hiermee een bedrag gemoeid van ca. fl. 276.000. Besloten is inmiddels dat ook de functie van internationaal secretaris voortaan een betaalde functie zal zijn. Dit betekent dat aan genoemd bedrag nog eens een bedrag van fl. 92.000 zal worden toegevoegd. De hoogte van het salaris van een partijbestuurder is vastgesteld op 80 procent van de schadeloosstelling van een kamerlid.

CDA: In 1978 had het CDA één betaalde partijbestuurder: de secre-

taris. De kosten van deze post (salaris, sociale lasten, administratiekosten etc.) waren in 1978 ca. fl. 110.000.

KVP: De KVP heeft sinds 1975 geen betaald bestuurslid meer; dit als gevolg van de zgn. "affaire-De Zeeuw".

ARP: De ARP heeft één betaalde partijbestuurder in dienst: de secretaris, die echter slechts adviserend lid is van het partijbestuur. In 1978 was hiermee aan salariskosten etc. een bedrag van fl. 125.000 gemoeid.

CHU: De CHU kent geen betaalde partijbestuurders.

VVD: De VVD heeft geen betaalde partijbestuurders. Sinds 1965 is dit ook statutair onmogelijk.

D'66: D'66 heeft, vnl. om financiële redenen, geen betaalde partijbestuurders. De onkosten, die door de partijbestuurders gemaakt worden, worden niet vergoed.

PPR: De PPR heeft één betaalde partijbestuurder: de voorzitter. Hij ontvangt fl. 12.000 per jaar uit de partijkas.

SGP: De SGP, het GPV, DS'70 en de PSP hebben geen betaalde partijbestuurders.

4.2 partijsecretariaat

De vraag werd gesteld hoeveel mensen werkzaam zijn op het partijsecretariaat en welk bedrag hier ongeveer mee gemoeid is.

PvdA: Op het partijsecretariaat zijn 45 mensen in vaste dienst. De salariskosten (inclusief lasten) werden voor 1978/1979 begroot op fl. 1.890.000. In drukke tijden (verkiezingscampagnes) worden, indien noodzakelijk, extra (uitzend-)krachten in dienst genomen.

CDA: Op het secretariaat zijn 4 mensen full-time en 2 mensen part-time werkzaam. De salariskosten van deze mensen waren in 1978 ca. fl. 107.000.

KVP: Op het KVP-bureau zijn 12 mensen werkzaam. De salariskosten (incl. lasten) bedroegen in 1978 ca. fl. 550.000. Tijdens de

campagne voor de nationale verkiezingen werd in 1977 één extra kracht aangetrokken, terwijl ook werk uitbesteed werd.

ARP: Op het partijsecretariaat zijn 18 mensen werkzaam. Daarmee was in 1978 een bedrag van bruto fl. 550.000 gemoeid.

CHU: Op het partijsecretariaat zijn 2 mensen full-time en enkele mensen part-time werkzaam. Aan salariskosten (inclusief lasten) is voor 1979 een bedrag van fl. 130.000 begroot.

VVD: Op het partijsecretariaat zijn 20 mensen (waaronder de algemeen secretaris) werkzaam. Hiermee was in 1978 een bedrag van fl. 870.000 mee gemoeid. In drukke tijden (zoals vóór de verkiezingen) zijn naast enkele uitzendkrachten voornamelijk vrijwilligers als extra krachten werkzaam.

D'66: Op het partijsecretariaat zijn drie mensen full-time en drie mensen part-time werkzaam. Aan salariskosten (inclusief lasten) is voor hen voor 1979 een bedrag van fl. 231.500 begroot.

PPR: Op het partijsecretariaat zijn voor de tijd van 3,6 arbeidskracht verschillende mensen betaald werkzaam. Circa 0,75 arbeidskracht is onbezoldigd werkzaam. Met de 3,6 arbeidskracht was voor 1978 een bedrag van fl. 160.000 gemoeid.

SGP: Op het partijsecretariaat zijn slechts enkele part-timers in dienst. Deze krachten ontvangen een uurvergoeding.

GPV: Op het partijsecretariaat zijn twee betaalde functionarissen werkzaam. Voor 1978 was voor salarissen en sociale lasten een bedrag van fl. 103.500 in de begroting opgenomen.

DS'70: Er zijn 2 personen part-time aan het secretariaat verbonden. In 1978 bedroegen de globale kosten hiervan fl. 28.000.

PSP: Op het 'partijburo' van de PSP zijn drie mensen full-time en enkele mensen part-time werkzaam. In 1978 bedroegen de kosten hiervan fl. 190.000

Wanneer nu de onder 4.1 en 4.2 genoemde bedragen bij elkaar worden opgeteld en de respectievelijke sommen worden afgezet tegen het in tabel 1 genoemde ledental, dan krijgt men een in-

druk van het bedrag dat uit de partijkas per partijlid wordt besteed aan de salariskosten van beroepskrachten, aangetrokken om de partij draaiende te houden (zie tabel 2).

tabel 2: verhouding salariskosten beroepskrachten tot het aantal leden

partij	totaal salariskosten	bedrag per lid (globaal)
PvdA	f1. 2.166.000	f1. 17,90
CDA (totaal)	f1. 1.572.000	f1. 9,55
CDA (direct)	f1. 217.000	f1. 9,45
KVP	f1. 550.000	f1. 9,40
ARP	f1. 675.000	f1. 11,65
CHU	f1. 130.000	f1. 4,80
VVD	f1. 870.000	f1. 8,60
D'66	f1. 231.500	f1. 19,30
PPR	f1. 172.000	f1. 13,75
SGP	?	?
GPV	f1. 103.500	f1. 8,50
DS'70	f1. 28.000	f1. 10,10
PSP	f1. 190.000	f1. 20,00

Natuurlijk kleven ook hieraan enkele bezwaren (fluctuerend ledental, anachronie van peildatum ledental en opstelling begroting, verschillende taakomschrijving, etc), daarom moeten de in de derde kolom van tabel 2 genoemde bedragen slechts globaal geïnterpreteerd worden.

4.3 personeel bij verwante instellingen of organisaties

Aan de verschillende partijen werd gevraagd hoeveel betaald personeel er bij verwante instellingen of organisaties werkt.

PvdA: Totaal zijn er 21 mensen werkzaam bij de aan de PvdA verwante instellingen. De verdeling is globaal als volgt:
10 personen bij de Wiardi Beckman Stichting, 3 personen bij de Evert Vermeer Stichting, 5 personen bij de Stichting Vor-

mingswerk PvdA en 3 personen bij de Jonge Socialisten. De salariskosten zijn voor 1978/1979 begroot op fl. 1.115.000. De salariskosten van de voor de Rooie Vrouwen werkende personen vallen binnen het budget van het secretariaat.

CDA: Er bestaat een Stichting Studiecentrum CDA, waarin in federatief verband de wetenschappelijke stichtingen van de KVP, de ARP en de CHU samenwerken. Deze CDA-stichting heeft (nog) geen eigen personeel.

Bij de nog niet zo lang geleden opgerichte bestuurdersvereniging van het CDA, die zichzelf bedruipt, zijn 2 mensen werkzaam. Hun salariskosten zijn voor 1979 begroot op fl. 111.000.

KVP: Bij het wetenschappelijk bureau van de KVP, het Centrum voor Staatkundige Vorming, zijn momenteel 2 personen werkzaam. Aan salariskosten is hiervoor voor 1979 ca. fl. 150.000 begroot. Tot 1977 waren er 7 personen werkzaam. Vier van hen zijn in 1977, toen in de Tweede Kamer een CDA-fractie ontstond, tot het fractiepersoneel gaan behoren, terwijl een vijfde nu werkzaam is bij de onlangs opgerichte bestuurdersvereniging van het CDA.

Bij de Stichting Vormingswerk KVP zijn 2 mensen werkzaam. Hun salariskosten zijn voor 1979 begroot op fl. 119.000.

Voor het jongerenwerk in de KVP is ten behoeve van één medewerker voor 1979 een post van ca. fl. 50.000 begroot.

ARP: Op het wetenschappelijk bureau van de ARP, de Abraham Kuiperstichting, zijn acht mensen werkzaam. In 1978 was hiermee een bedrag van ca. fl. 500.000 gemoeid.

Ten behoeve van het vormingswerk en het jongerenwerk van de ARP zijn geen aparte medewerkers aangetrokken. De werkzaamheden worden op het partijsecretariaat verricht.

CHU: Bij de wetenschappelijke stichting van de CHU, de Savornin

Lohman-stichting, zijn twee personen in dienst. Voor 1978 werd hiervoor aan salariskosten fl. 99.000 begroot.

Ten behoeve van de jongerenorganisatie, de CHJO, is één part-timer in dienst. Aan salariskosten is voor 1979 een bedrag van ca. fl. 33.000 begroot.

VVD: Bij de wetenschappelijke stichting, de Teldersstichting, waren in 1977 twee personen werkzaam. Daarmee was een bedrag van fl. 63.594 gemoeid.

Ten behoeve van het partijorgaan Vrijheid en Democratie zijn part-time krachten aangetrokken. De salarissen bedroegen in 1978 ca. fl. 75.000.

De werkzaamheden t.b.v. de Stichting Organisatie Vrouwen in de VVD, waartoe alle vrouwelijke leden van de VVD behoren, worden door het partijsecretariaat en door vrijwilligsters uitgevoerd.

De Vereniging van Staten- en Raadsleden der VVD heeft een directeur en een secretaresse in dienst.

D'66: Vanaf 1 januari 1979 zijn bij de Stichting Wetenschappelijk Buro (SWB) 2 personen full-time in dienst. Voor 1979 is aan salariskosten (incl. lasten) een bedrag van ca. fl. 75.000 begroot. Een pensioenregeling valt daar niet onder; deze is nog in studie.

PPR: Bij de Studiestichting van de PPR zijn twee personen in dienst. Hiervoor is een bedrag van fl. 90.000 begroot.

Bij de Stichting Radikalen Vorming is één medewerker voor halve dagen in dienst. Hiervoor is fl. 38.000 begroot.

Voor de Stichting Jongeren Werk geldt hetzelfde als voor de Stichting Radikalen Vorming.

SGP: Op het Studiecentrum van de SGP is gedurende enkele dagen per week een studiesecretaris werkzaam. Zijn bezoldiging (incl.

lasten) bedroeg in 1978 ca. fl. 40.000.

Op het Voorlichtings- en vormingscentrum is eveneens een part-timer werkzaam. Zijn bezoldiging bedroeg in 1978 ca. fl.

20.000. Tevens is hier een part-timer op uurbasis werkzaam.

GPV: Bij het wetenschappelijk instituut van het GPV, de Groen van Prinsterer Stichting, zijn drie betaalde functionarissen werkzaam. De salariskosten (incl. lasten) waren voor 1978 geraamd op fl. 155.000.

PSP: Het wetenschappelijk bureau van de PSP functioneerde in 1978 niet. In 1979 zal geprobeerd worden dit bureau te reactiveren. Hiervoor wordt één kracht aangetrokken. De kosten worden op fl. 40.000 begroot.

Bij de Stichting Vorming en Scholing zijn twee part-time krachten werkzaam. Hiervoor is een bedrag van fl. 40.000 begroot.

Ten behoeve van het jongerenwerk zijn eveneens twee part-timers aangetrokken. Ook hier is een bedrag van fl. 40.000 begroot.

Aan de partijdrukkerij, die kostendekkend draait, zijn tien medewerkers verbonden. De salariskosten bedragen ca. fl. 400.000.

4.4 personeel werkzaam bij de fracties in de kamers

4.4.1 bewerktuiging individuele kamerleden (BIK)

In 1978 ontving ieder kamerlid fl. 25.936 ten einde zich van een assistent(e) (de zgn. BIK-kracht) te voorzien. Dit bedrag drukt op de begroting van de overheid en komt dus niet voor rekening van de partijen.

4.4.2 fractieassistentie

Naast de bewerktuiging van individuele kamerleden geeft de overheid ook steun aan Tweede Kamer-fracties als eenheden. De

lasten daarvan drukken op de begroting van de overheid (Stichting Fractiebijstand).

De hoogte van het bedrag, dat aan de verschillende fracties wordt uitgekeerd, wordt bepaald volgens een voor alle partijen geldende regeling. Deze regeling is als volgt: men gaat uit van de toelage van een fractievoorzitter op zijn 'schadeloosstelling' als kamerlid. In geval van een éénmansfractie wordt het kamerlid in deze regeling als fractievoorzitter behandeld. In 1977 werd deze toelage als volgt samengesteld: fl. 1.179 voor het eerste lid en fl. 354 voor ieder verder lid van de fractie, tot een maximum van fl. 11.789. Deze toelage van de fractievoorzitter wordt nu met een factor vermenigvuldigd, die in 1977 ruim 70 was. Het product van deze vermenigvuldiging nu is de hoogte van de overheidssteun aan fracties in de Tweede Kamer t.b.v. het aantrekken van personeel. Daarnaast worden nog bedragen beschikbaar gesteld voor kantoorbenodigdheden, kopieerkosten, etc. Deze bedragen komen op soortgelijke wijze tot stand, zij het dan dat de vermenigvuldigingsfactor veel geringer is.

Omdat deze bedragen via de toelage van de fractievoorzitter afhankelijk zijn van het aantal zetels in de Tweede Kamer, dat een fractie in totaal bezet, is er na verkiezingen een speciale regeling van kracht. De fracties, die in zeteltal omhoog zijn gegaan, krijgen direkt een bedrag uitgekeerd met dat hogere zeteltal in overeenstemming. De fracties echter, die in zeteltal omlaag gegaan zijn, krijgen nog gedurende drie maanden na de verkiezingen geldelijke steun op basis van hun vorige zeteltal.

Formeel zijn de bewerktuiging van individuele kamerleden en de fractieassistentie financieel gescheiden zaken. In de praktijk echter worden deze gelden soms bijeen gevoegd ter verhoging van de kwaliteit van de personele steun in zijn totaliteit.

Een overzicht nu per fractie:

PvdA: Ter assistentie van de fractie van de Tweede Kamer zijn 28 mensen werkzaam. In 1978 werd hiervoor een bedrag van fl. 1.385.000 uitgetrokken, hetgeen waarschijnlijk de som van alle (maximaal) toegekende bedragen was. De partij verleent geen extra personele steun aan de kamerleden. Wel wordt de salarisadministratie van de fractieassistentie door het partijsecretariaat verzorgd.

CDA: Ook het CDA ontvangt de maximale steunbedragen. Daarvan worden 22 mensen betaald. De fractie ontvangt financiële noch personele steun van het CDA.

Doordat zowel de toelage van de fractievoorzitter als het totale bedrag dat aan een fractie uitgekeerd kan worden aan een maximum gebonden is, werkte de 'fusering' van de drie oorspronkelijke fracties tot één CDA-fractie financieel nadelig (zie ook 5.2.1).

VVD: Bij de Tweede Kamer-fractie van de VVD zijn 12 mensen werkzaam. Hiermee was in 1978 een bedrag van fl. 650.000 gemoeid.

D'66: De Tweede Kamer-fractie van D'66 heeft vijf medewerkers in dienst. De salariskosten van deze fractieassistentie zijn begroot op ca. fl. 225.000.

PPR: Bij de fractie van de PPR in de Tweede Kamer zijn twee mensen full-time en twee mensen part-time werkzaam. In 1978 was hiermee een bedrag van fl. 180.000 gemoeid.

SGP: Bij de fracties in de Eerste en Tweede Kamer van de SGP zijn vier personen gedurende enkele dagen per week werkzaam. Hiermee is een bedrag van ca. fl. 100.000 gemoeid.

GPV: De GPV-fractie in de Tweede Kamer heeft drie mensen ter assistentie. Deze worden gedeeltelijk betaald door de overheid. Na de halvering van de GPV-fractie in de Tweede Kamer op grond van de verkiezingsuitslag van mei 1977 (van twee zetels naar één) zou door de vermindering van de overheidssteun slechts

één van de in dienst zijnde fractiemedewerkers hebben kunnen aanblijven. Door een geslaagde financiële actie onder de GPV-leden kon voorkomen worden dat een fractiemedewerker moest worden ontslagen.

DS'70: Ter assistentie van het enige Tweede Kamerlid van DS'70 is aan het fractiebureau één medewerker verbonden.

PSP: Ter assistentie van het enige Tweede Kamerlid van de PSP zijn vier part-time krachten werkzaam. Hiermee is een bedrag van fl. 80.000 gemoeid. Dit bedrag wordt deels door de overheid, deels uit particuliere giften gefinancierd.

Met ingang van 1 januari 1979 is er een part-time kracht werkzaam ter assistentie van de fractie in de Eerste Kamer. Hiermee is een bedrag van fl. 5000 gemoeid, dat uit de partijkas gefinancierd wordt.

5 inkomsten

Niet alleen de onder 4 genoemde bedragen vormen de uitgaven van politieke partijen. Naast deze salariskosten zijn er nog vele andere posten die op de begroting van een politieke partij drukken, zoals huisvesting organisatiekosten, bijdragen aan verwante instellingen, verkiezingscampagnes, voorlichting en propaganda, etc. Bij de ARP bijvoorbeeld vormden in 1977 de personeelslasten ruim 32% van de totale lasten (fl. 640.000 van de fl. 2.040.000).

Onder de punten 4.4.1 en 4.4.2 zagen we al dat de bewerktuiging van de individuele kamerleden geheel en de fractieassistentie vrijwel altijd geheel door de overheid gefinancierd worden. Deze financiering van de overheid geschiedt direct aan de belanghebbenden, zonder bemiddeling van de partij. De parlementsleden nemen immers formeel plaats in de Staten-Generaal 'zonder last- of ruggespraak'.

De financiering van (financiële) steun aan parlementsleden mag

dan niet op de begroting van een partij rusten, er blijven nog genoeg lasten over, die in vele gevallen geheel en in andere gevallen gedeeltelijk (vnl. bij de verwante stichtingen) uit de partijkas gefinancierd moeten worden. Daartoe beschikken de partijen over verschillende bronnen van inkomsten die hieronder behandeld worden.

5.1 contributies

De voornaamste bron van inkomen is voor de politieke partij ongetwijfeld de contributieopbrengst.

De hoogte van de individuele contributies wordt in vrijwel alle gevallen bepaald door toepassing van het draagkrachtbeginsel, waarbij de ene partij iets meer dan de andere de hoogte van de contributie 'progressief' laat toenemen bij een stijging van het inkomen.

De VVD kent een contributieregeling, waarin het draagkrachtbeginsel slechts in geringe mate is toegepast. Niet het inkomen, maar de leeftijd is hier het voornaamste criterium. Binnen deze indeling naar leeftijd wordt dan weer uitgegaan van de inkomsten, die men geacht wordt te ontvangen bij een bepaalde leeftijd. Zo betalen in 1979 leden van 18 tot 27 jaar fl. 32,50 per jaar, leden van 27 tot 65 jaar fl. 65,00 per jaar en leden van 65 jaar en ouder fl. 35,00 per jaar. Als argument voor een dergelijke indeling wordt o.a. genoemd het feit, dat elk lid uiteindelijk dezelfde 'prestaties' ontvangt.

Het is ondoenlijk hier de contributiestaffels van alle partijen volledig af te drukken. Wel wordt (voor zover dit mogelijk is), in tabel 3 een overzicht gegeven van de totaal-opbrengsten en de gemiddelden van de contributies.

tabel 3: totaal opbrengsten en gemiddelden van contributies

partij	totaal opbrengst	gemiddelde
PvdA	fl. 5.000.000 (begroting 78/79)	fl. 54,00 (eind 1977)
CDA	fl. 6.000.000 (begroting 1978)	fl. 40,00 (najaar 1978)
KVP	?	fl. 40,50 (najaar 1978)
ARP	fl. 1.341.000 (rekening 1977)	fl. 37,70 (najaar 1978)
CHU	fl. 450.000 (begroting 1979)	fl. 35,00 (1978)
VVD	fl. 1.496.000 (rekening 1977)	fl. 40,26 (1977)
D'66	fl. 653.000 (schatting 1978)	fl. 70,00 (najaar 1978)
PPR	fl. 650.000 (begroting 1978)	?
SGP'	?	?
GPV	fl. 413.000 (schatting 1978)	fl. 35,00 (landelijke contributie)
DS'70	fl. 60.000 (per 1-1-1978)	?
PSP	fl. 600.000 (schatting 1978)	fl. 70,00 (najaar 1978)

' Bij de SGP wordt de contributie per kiesvereniging vastgesteld en bedroeg in 1978 fl. 10,00 tot fl. 15,00. Dit bedrag bevat niet het abonnement op het partijorgaan (in 1978: fl. 36,00 per jaar).

5.2 subsidies

Een tweede voorname bron van inkomsten zijn de door de overheid ter beschikking gestelde subsidies. Deze subsidies worden niet à fonds perdu aan de politieke partijen geschonken, maar zijn doelsubsidies. Deze doelsubsidies worden veelal in ontvangst genomen door de daartoe gecreëerde stichtingen, zoals

de wetenschappelijke stichtingen, de stichtingen t.b.v. het vormingswerk en de stichtingen, die zich inzetten voor het jongerenwerk.

5.2.1 de wetenschappelijke stichtingen

Sinds 1970 worden de wetenschappelijke stichtingen door de overheid (Ministerie van Binnenlandse Zaken) gesubsidieerd. De wettelijke regeling bepaalt dat per partij aan één rechtspersoon, die krachtens zijn doelstelling of in hoofdzaak wetenschappelijke arbeid verricht ten behoeve van enige politieke groepering of van een politieke denkwijze en gelieerd is met een in de Tweede Kamer vertegenwoordigde politieke groepering, subsidie kan worden verleend. De subsidie wordt verleend tot een bedrag, gelijk aan de overige inkomsten van de wetenschappelijke stichtingen, met dien verstande, dat deze subsidie nooit het nadelig verschil tussen de overige inkomsten (hoofdzakelijk uit de partijkas) en het bedrag van de uitgaven te boven zal gaan. Bovendien is de hoogte van de subsidie afhankelijk van het aantal Tweede Kamer-leden, dat een zetel voor een bepaalde partij inneemt.

In tabel 4 wordt een overzicht gegeven van de maximaal door partijen te claimen subsidiebedragen t.b.v. de wetenschappelijke instituten. Het verschil tussen de bedragen in de derde kolom (regeling d.d. 16-12-1977) en de vierde kolom (voorstel minister Wiegel d.d. 5-7-1978, dat inmiddels de geldende regeling is geworden) komt doordat er, vooral van de kant van het CDA, op een herziening van de bestaande regeling was aangedrongen. De belangrijkste reden hiertoe was het feit dat door de 'fusering' van de drie oorspronkelijke fracties tot één CDA-fractie de subsidie nu ook aan één wetenschappelijke stichting van het CDA moest worden verstrekt. Doordat in de subsidies met bodembedragen wordt gewerkt, verloor het CDA door 'fusering' van de wetenschappelijke stichtingen twee bodembedragen. In plaats van de som van de drie afzonderlijke subsidiebedragen, fl. 540.000, zou de ene CDA-stichting slechts

tabel 4: maximaal te claimen subsidiebedragen

instituut van:	zetels TK	regeling d.d. 16/12/77	voorstel min. Wiegel d.d. 5/7/78	I	II	WBS- voorstel	ontvangen of begrootte sub- sidiebedragen
PvdA	53	253.000	341.000	446.000	387.000	384.000	358.000 ('79)
CDA	49	249.000	333.000	418.000	371.000	371.000	349.000 ('79)
VVD	28	214.000	265.000	271.000	273.000	273.000	151.646 ('76)
D'66	8	140.000	139.000	131.000	139.000	139.000	50.000 ('79)
PPR	3	115.000	99.000	96.000	99.000	99.000	90.000 ('78)
SGP	3	115.000	99.000	96.000	99.000	99.000	51.000 ('78)
CPN	2	110.000	91.000	89.000	91.000	91.000	?
GPV	1	105.000	83.000	82.000	83.000	83.000	105.000 ('78)
DS'70	1	105.000	83.000	82.000	83.000	83.000	?
PSP'	1						40.000 ('79)
BP'	1						
TOTAAL	150	1.406.000	1.533.000	1.711.000	1.625.000	1.622.000	
Begroting Binn. Zaken (1978)		1.725.000	1.725.000	1.725.000	1.725.000	1.725.000	

' De PSP en de Boerenpartij hadden in 1978 geen functionerend wetenschappelijk bureau. De PSP probeert dit in 1979 weer te reactiveren. Het voorstel van minister Wiegel is inmiddels de geldende regeling.

I en II staan voor voorstellen van het CDA.

f1. 249.000 gaan ontvangen.

Bovendien werd het verschil tussen de subsidiebedragen aan de grotere partijen en die aan de kleinere partijen te gering bevonden.

Daarom werd een discussie met de minister aangegaan, waarbij van verschillende kanten voorstellen werden gedaan. Deze discussie is nog niet afgerond. Het voorstel van minister Wiegel is inmiddels wel de (voorlopig) geldende regeling geworden.

In tabel 4 zijn in de laatste kolom eveneens de reëel ontvangen of de begrootte subsidiebedragen vermeld. Het verschil tussen de te claimen bedragen en deze bedragen kan verklaard worden uit het feit dat de stichtingen zelf een bedrag gelijk aan dat van de subsidie op tafel moeten leggen.

Opmerkelijk is tevens dat bij alle in tabel 4 vermelde regelingen of voorstellen tot regeling het totaal van de maximaal te claimen subsidiebedragen geringer is dan de post, die hiervoor op de begroting van het Ministerie van Binnenlandse Zaken is vermeld.

5.2.2 vormings- en jongerenwerk

Op een met de subsidiëring van de wetenschappelijke stichtingen te vergelijken wijze wordt subsidie verstrekt aan politieke partijen met het doel het vormingswerk en het jongerenwerk in de partij te ondersteunen.

Ook bij deze subsidies (door het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk verstrekt) geldt een koppeling van de hoogte van het uit te keren bedrag met het eigen inkomen dat, via de partijkas, kan worden opgebracht. Voor het vormingswerk geldt dat 70% van de kosten ten laste mag komen van de overheid, mits de stichting, waarin het vormingswerk is ondergebracht, de overige 30% kan financieren.

Voor het jongerenwerk geldt dat 90% van de personeelslasten en 70% van de overige lasten door de overheid gedragen worden, mits de stichting, waarin het jongerenwerk is ondergebracht, de complementerende percentages voor haar rekening kan nemen.

In alle gevallen is subsidie aan een maximum gebonden en bovendien gerelateerd aan het aantal zetels, dat een bepaalde fractie in de Tweede Kamer inneemt.

We geven nu een overzicht (voor zover we over gegevens beschikken) van de bedragen die in het kader van deze subsidies worden ontvangen:

PvdA: De Stichting Vormingswerk PvdA ontving in 1978 een maximale subsidie van fl. 377.000. De Jonge Socialisten ontvingen in 1978 een bedrag van ca. fl. 100.000.

CDA: De beide CDA-stichtingen, die deze subsidies ontvangen, fungeren vooral als doorgeefluiken naar de desbetreffende instellingen van de oorspronkelijke partijen.

CHU: Via het CDA werd in 1978 ten behoeve van het kader- en vormingswerk fl. 74.000 ontvangen. Voor het jongerenwerk wordt fl. 42.000 aan subsidies ontvangen.

VVD: In 1976 werd fl. 280.895 aan subsidie ten behoeve van het vormingswerk ontvangen; een bedrag dat te laag werd bevonden. De JOVD ontving in 1976 in totaal fl. 63.400 aan subsidie.

D'66: In 1978 was het bedrag dat aan subsidie t.b.v. de stichting Politiek Scholings en Vormingsinstituut (PSVI) ontvangen werd, ca. fl. 70.000. Omdat D'66 geen jongerenorganisatie heeft, ontvangt de partij ten behoeve van het jongerenwerk geen subsidie. Momenteel onderzoekt een speciale commissie de wenselijkheid van een jongerenorganisatie.

PPR: Aan subsidie voor de Stichting Radikalen Vorming werd in 1978 ca. fl. 80.000 ontvangen.

SGP: Aan subsidie voor het Voorlichtingscentrum werd in 1978 fl. 22.000 ontvangen.

GPV: Aan de stichting voor vormingswerk, Mandaat, werd voor 1978 een subsidie verleend van fl. 44.000.

PSP: Ten behoeve van het vormingswerk binnen de PSP werd in 1978 een subsidie ontvangen van ca. fl. 50.000.

5.2.3 radio en T.V.

Via de regeringscommissaris ontvangen de partijen vaste bedragen ter ondersteuning van radio- en T.V.-uitzendingen.

In 1978 was dat maximaal fl. 3.460 voor een T.V.-uitzending en maximaal fl. 260 per radio-uitzending. Per seizoen waren er 3 à 4 T.V.-uitzendingen. Iedere veertien dagen was er een radio-uitzending. De partijen ontvingen in 1978 in totaal een bedrag in de orde van grootte van fl. 13.000.

Vrijwel alle partijen vinden de genoemde vaste bedragen (veel) te laag.

5.2.4 overige subsidies (vnl. Europese verkiezingen)

Naast de in de paragrafen 5.2.1 t/m 5.2.3 genoemde subsidies, die door vrijwel alle partijen of aanverwante instellingen werden ontvangen, noemden enkele partijfunctionarissen nog verschillende andere subsidies. Zo ontving de PvdA in 1978 van de Nationale Commissie Ontwikkelingssamenwerking ten behoeve van de Evert Vermeer Stichting subsidie. Deze subsidie was voor 1978 begroot op fl. 150.000 à fl. 200.000.

Daarnaast melden de grotere partijen (de PvdA, het CDA, de VVD en D'66) dat zij subsidies ontvangen of nog zullen ontvangen voor activiteiten, die in het licht staan van de Europese verkiezingen (juni 1979). Deze subsidies worden per project uitgekeerd en worden door de nationale en Europese overheden gefinancierd.

De PvdA verwacht dat ten behoeve van de Europese verkiezingen fl. 300.000 à fl. 500.000 aan subsidies kan worden ontvangen. Ten behoeve van de campagne voor de Europese verkiezingen van het CDA wordt op een begroting van ca. één miljoen gulden fl. 450.000 aan subsidies verwacht, zodat fl. 550.000 door middel

van akties verkregen moet worden.

D'66 was door het comité-Vondeling voor 1978 een bedrag van fl. 31.500 toegezegd. Voor 1979 is door D'66 in ieder geval eens fl. 4.500 aangevraagd.

5.3 akties en fondsen

De meeste partijen proberen op gezette tijden via akties (vaak in de tijd voor verkiezingen) de partijkas gezond te houden. De partijleden worden dan gevraagd om naast de jaarlijkse contributie een extra bedrag in de partijkas te storten, dat gericht is op de verwezenlijking van een bepaald doel (de verkiezingscampagne, een extra medewerker, het partijpand etc.). Een andere manier van fondsenwerving is de partijleden, die voor een bepaalde partij in een vertegenwoordigend lichaam zitten, te vragen een bepaald percentage van de inkomsten uit deze vertegenwoordigende functie verkregen, af te dragen aan de partij. Hieronder volgt een overzicht per partij van de verschillende akties en/of fondsen.

PvdA: De PvdA kent een Fonds voor Bijzondere Aktiviteiten, gevormd door bijdragen van leden, die voor de PvdA in vertegenwoordigende lichamen functies bekleden. Deze bijdragen zijn verplicht en gesteld op twee procent van het politieke inkomen. Over het verplichtende karakter van deze bijdragen bestaan binnen de PvdA grote meningsverschillen. Dit fonds werd voor 1978/1979 begroot op ca. fl. 750.000.

Ten behoeve van verkiezingscampagnes worden speciale akties georganiseerd om de partijkas te spekken. Zo kon bij de verkiezingsaktie in 1977 fl. 989.000 worden vergaard. De totale campagne kostte fl. 1.600.000.

CDA: Door middel van akties en bijdragen uit de verschillende partijkassen kon voor de Kamerverkiezingen van 1977 een verkiezingsfonds van fl. 1.200.000 worden gecreëerd.

Voor een CDA-huis probeert men een fonds van fl. 2.000.000 te scheppen.

KVP: Ook de KVP houdt ten behoeve van verkiezingen speciale akties om fondsen te verwerven.

ARP: De ARP kent geen speciale akties om een verkiezingsfonds te creëren. Een dergelijk fonds is er wel, maar wordt gevormd door voortdurende reserveringen op de begroting (fl. 2,00 per geïnde contributie).

CHU: De CHU bezit een steunfonds, de Stichting Uniewerkfonds, dat gevoed wordt door donaties en speciale akties. In 1977 werd door een gelijke aktie in verband met de Kamerverkiezingen fl. 141.000 bijeengebracht.

VVD: Via de zng. "tientjesakties", die de laatste jaren vrijwel jaarlijks gehouden worden, creëert de VVD een fonds, van waaruit verschillende zaken (vnl. verkiezingscampagnes) kunnen worden gefinancierd. Een dergelijke "tientjesaktie" brengt momenteel ca. fl. 600.000 op.

D'66: D'66 bezit een verkiezingsfonds. Dit fonds wordt gedeeltelijk gevormd uit de contributieopbrengsten (in 1978 gemiddeld fl. 3,60 per betalend lid) en gedeeltelijk uit speciale akties. In 1977 bracht een dergelijke aktie ca. fl. 280.000 op.

PPR: Door verkoop van documentatiemateriaal wordt ca. fl. 10.000 aan extra fondsen verkregen. Tevens kent de PPR een verkiezingsfonds.

SGP: zie paragraaf 5.4.

GPV: Via de "Actie Fractiemedewerker" kon bewerkstelligd worden dat de fractieassistentie na de Kamerverkiezingen van 1977 op hetzelfde peil kon blijven als daarvoor. Het streefbedrag van deze aktie was fl. 150.000.

DS'70: zie paragraaf 5.4.

PSP: Regelmatig worden er inzamelingsakties gehouden voor het Propaganda- en Verkiezingsfonds (ca. fl. 100.000 per jaar) en voor het Aktiefonds (ca. fl. 30.000 per jaar).

5.4 giften

Vele giften, schenkingen, donaties of hoe ze ook maar genoemd worden, worden door de partijen ontvangen ten behoeve van de verkiezingscampagnes. Wanneer deze giften in een speciaal (verkiezings-)fonds gestort worden, zijn zij reeds in paragraaf 5.3 behandeld. In deze paragraaf worden de overige giften behandeld en tevens zullen, voor zover bekend en aanwezig, de richtlijnen voor het accepteren van giften worden vermeld. Misschien ten overvloede zij nog eens gezegd dat de hieronder vermelde gegevens berusten op informatie, door de verschillende partijfunctionarissen verschaft.

PvdA: De PvdA ontvangt en ontving geen giften uit het bedrijfsleven en zou deze ook niet aanvaarden.

CDA: Het CDA, als "overkoepelende" organisatie van de KVP, de ARP en de CHU, heeft een eigen begroting, die slechts ten dele uit eigen middelen wordt gefinancierd. Bij tekorten op de begroting ontvangt het CDA aanvullende bedragen van de KVP, de ARP en de CHU volgens een bepaalde verdeelsleutel (KVP:8 - ARP:8 - CHU:5). Deze "giften" zijn natuurlijk van geheel andere aard dan die van 'derden' (leden, niet-leden, instellingen etc.). Op de jaarrekening van 1977 stond voor deze laatste giften een bedrag van fl. 3.185 (excl. verkiezingsfonds) vermeld.

In het verleden werden vooral door de KVP en de CHU nogal wat giften uit het bedrijfsleven ontvangen. Om discussie te voorkomen werden bij de Kamerverkiezingen van 1977 alle giften openbaar gemaakt. Het Dagelijks Bestuur van het CDA heeft ten aanzien van het ontvangen van giften een standpunt ingenomen, waarin vooral de AR-visie doorklinkt. Dit standpunt luidt als volgt:

"1. Aanvaardbaar zijn:

- a) giften van natuurlijke personen;
- b) giften van niet-natuurlijke personen, zijnde non profit organisaties, die noch direct nog indirect met het bedrijfsleven zijn verbonden.

2. Een actief beleid ter verkrijging van giften als sub 1a en 1b bedoeld is mogelijk.

3. Gevers dienen ervan de op hoogte te worden gebracht dat publikatie van hun gift tot de reële mogelijkheden behoort."

KVP: De giften vanuit het bedrijfsleven ontvangen in de periode voor de Kamerverkiezingen van 1977 bedroegen totaal ca. fl. 30.000. Sinds 1978 wordt voor het ontvangen van giften de CDA-richtlijn aangehouden.

ARP: In 1977 ontving de ARP ca. fl. 40.000 aan giften van natuurlijke personen. Bij de aanvaarding van giften wordt momenteel de CDA-richtlijn aangehouden.

CHU: Giften, die ontvangen worden gaan als donatie in het Uniewerksfonds (zie paragraaf 5.3). In het verleden werden ook donaties uit het bedrijfsleven ontvangen. Voortaan wordt de CDA-richtlijn gevolgd.

VVD: In 1977 werden geen giften uit het bedrijfsleven ontvangen. Er bestaat geen formele regeling voor het ontvangen van giften. Wel bestaat de afspraak dat giften (vnl. van natuurlijke personen) niet bekend worden gemaakt.

D'66: Giften van leden worden altijd aanvaard, tenzij het bedrag hoger is dan fl. 2500. In dat geval is de goedkeuring van het Hoofdbestuur vereist. Dat is eveneens het geval bij schenkingen via notariële acte. De bedragen van de schenkingen worden altijd verantwoord, echter zonder naam en toenaam van de schenker.

D'66 kent ook de schenkingen via niet te betalen declaraties. Het gaat hierbij om schenkingen van partijfunctionarissen. Zoals onder paragraaf 4.1 werd vermeld ontvangen deze mensen geen vergoedingen voor de gemaakte kosten. Officieel nu worden deze kosten wel gedeclareerd. Direct daarna wordt het gedeclareerde bedrag weer aan de partij geschonken, zodat het aftrekbaar voor de belastingen is. In 1978 ging het totaal om een bedrag van fl. 65.000.

PPR: Aan giften is voor 1979 ca. fl. 10.000 begroot.

SGP: Ook de SGP ontvangt giften, vnl. in de periode voorafgaand aan verkiezingen.

GPV: Naast de contributie, de subsidies en het resultaat van de "Actie Fractiemedewerker" (zie paragraaf 5.3) heeft het GPV geen andere bronnen van inkomsten.

DS'70: In oktober 1978 had DS'70, naast de contributies, nog fl. 12.000 aan donaties ontvangen.

PSP: Aan afdrachten van Raads- en Statenleden wordt ca. fl. 40.000 ontvangen. De PSP heeft ongeveer 50 van deze leden, waarvan er 20 vrijgesteld zijn van de reglementaire afdrachtverplichting. Aan afdrachten van de Kamerfracties wordt ca. fl. 14.000 ontvangen.

6. directe overheidssteun aan en aparte wettelijke regeling voor politieke partijen

Terwijl in de grondwetten van verschillende Europese landen het begrip 'politieke partij' voorkomt en in de Bondsrepubliek Duitsland daarnaast zelfs een aparte partijwet bestaat (sinds 1967), wordt in de Nederlandse wetgeving de politieke partij als zodanig niet genoemd. Wel zijn er wettelijke regelingen inzake subsidiëring van aan politieke partijen verwante instellingen.

Hoewel een aparte wettelijke regeling voor politieke partijen in Nederland niet bestaat, is hierover in de loop der tijd zeker van gedachten gewisseld. Zonder over te gaan tot het opsommen van literatuur betreffende deze discussie, noemen we hier een aantal elementen uit deze discussie, die het denken over een wettelijke regeling van politieke partijen hebben bepaald.

Men kan stellen dat de Nederlandse wetgeving in deze materie voornamelijk gebaseerd is op het model van de representatieve parlementaire democratie van de vorige eeuw, terwijl tegenwoordig eerder van een partijenstaat-democratie zou kunnen worden gesproken. Men kan zich daarom afvragen of men de politieke

partij meer een publiekrechtelijk dan een privaatrechtelijk karakter moet toekennen.

Hoe dit zij, bij de discussie over een wettelijke regeling, moet men zich afvragen welke zaken binnen een dergelijke regeling zouden kunnen of moeten vallen.

Een algemene eis kan zijn: volledige openbaarheid van alle reglementen, die het intern functioneren van een partij bepalen en van de financiën. Men kan verder gaan en kwalitatieve eisen stellen betreffende zaken als de interne organisatie van een partij, de kandidaatstellingsprocedures en de wijze van financiering. Hierbij kunnen respectievelijk problemen voorkomen als de democratisering binnen de partij, de 'screening' van kandidaten en directe overheidssteun aan politieke partijen. Vooral betreffende het laatst genoemde punt, de directe overheidssteun, is bij de behandelingen in de Staten-Generaal van de wetsvoorstellen inzake de subsidiëring van wetenschappelijke stichtingen (1971) en inzake subsidiëring van het jongeren- en vormingswerk (1975), uitgebreid gediscussieerd.

Tegenstanders van deze subsidiëringen wezen vooral op het feit dat er tussen subsidiëring van een aan een politieke partij verwante instelling en rechtstreekse overheidssteun aan deze politieke partij geen "waterdichte schotten" zijn aan te brengen. Deze afwezigheid van "waterdichte schotten" hoeft op zichzelf geen probleem te zijn, als men geen overwegende bezwaren heeft tegen rechtstreekse overheidssteun. Bij verschillende fracties waren deze bezwaren er wel. Door de directe overheidssteun aan politieke partijen zou deze overheid een te grote invloed kunnen krijgen op het functioneren van de politieke partijen. Ook buiten de Kamer zijn wel bezwaren ingebracht tegen overheidssteun aan politieke partijen. Naast het al genoemde bezwaar werd dan o.a. gewezen op het status quo bevestigende karakter van overheidssteun en op het gevaar van meer intern ondemocratisch functioneren van politieke partijen door financiering uit onpersoonlijke bron.

Voorstanders van subsidies aan verwante instellingen waren ofwel van mening dat deze regelingen, mits goed geformuleerd, wel degelijk een werkbaar onderscheid kunnen maken tussen subsidiëring van verwante instellingen en directe overheidssteun. Ofwel waren zij van mening dat directe overheidssteun aan politieke partijen geen slechte zaak behoeft te zijn. Integendeel, de politieke partijen nemen een belangrijke plaats in bij de politieke wilsvorming en vervullen een schakelfunctie tussen overheid en burgers. Voor het functioneren van deze partijen is geld nodig en waarom zal de overheid hierin niet een handje helpen. Deze directe overheidssteun moet dan wel aan stringente regels gebonden worden.

De voorgestelde wetsvoorstellen tot subsidiëring van verwante instellingen hebben inmiddels - in geamendeerde vorm - wetkracht gekregen. Ook tegenstanders van deze subsidies maken er nu gebruik van met als argument dat deze subsidies nu de geldende regel zijn geworden.

Uit het bovenstaande blijkt al dat de discussie over een aparte wettelijke regeling voor en directe overheidssteun aan politieke partijen niet is afgesloten.

In het kader van dit onderzoek is aan de verschillende partijen gevraagd hoe zij denken over beide zaken.

Eén ding bleek duidelijk: het probleem van een aparte wettelijke regeling voor politieke partijen speelt eigenlijk binnen geen enkele partij. Standpunten van de partijen daaromtrent zijn dan ook niet te geven. Bij de VVD bestaat er ook geen behoefte aan een dergelijke regeling. De nieuwe wet op de verenigingsstatuten (Burgerlijk Wetboek, boek II), die vanaf 1976 geldt, zij het met een overgangsperiode van zes jaar, biedt volgens de VVD voldoende waarborgen voor het goed functioneren van een politieke partij.

Betreffende directe overheidssteun aan politieke partijen, die een onderdeel van een wettelijke regeling zou kunnen zijn, be-

staan wat duidelijker opinies. Hieronder volgt een overzicht:

PvdA: De PvdA is niet tegen directe overheidssteun aan politieke partijen. De tijd wordt echter niet geschikt geacht om actief naar deze steun te streven (economische crisis!), maar men verwacht dat deze uiteindelijk niet tegen te houden is. De subsidie t.b.v. Europese verkiezingen is in feite een stap in die richting (zie paragraaf 5.2.4).

CDA: Het CDA is uit principe tegen directe financiële steun van de overheid aan politieke partijen. Op de vraag of de subsidie voor de Europese verkiezingen (zie paragraaf 5.2.4) niet de deur openzet naar directe overheidssteun aan politieke partijen, werd geantwoord dat dit niet het geval is, omdat het doel van deze subsidie een vormend karakter heeft: de Europese zaak dichterbij de mensen brengen.

KVP: Het standpunt van de KVP inzake directe overheidssteun aan politieke partijen is niet geheel duidelijk.

ARP: De ARP is tegenstander van directe overheidssteun aan politieke partijen.

CHU: Binnen de CHU zou er geen bezwaar bestaan tegen directe overheidssteun aan politieke partijen, mits deze steun niet aan voorwaarden gebonden is.

VVD: De VVD is tegen directe overheidssteun aan politieke partijen. De subsidies t.b.v. de Europese verkiezingen zetten de deur naar directe overheidssteun nog verder open. Hiermee wordt nogmaals aangetoond dat de scheiding tussen overheidssteun direct aan politieke partijen en overheidssteun via subsidies aan verschillende "projecten" een fictieve is, aldus de VVD.

D'66: D'66 stelt zich op een "dualistisch standpunt", een strikte scheiding van partij en staat. D'66 is dan ook beslist tegen directe financiële overheidssteun aan politieke partijen.

PPR: De PPR is voorstander van directe overheidssteun aan partijen.

SGP: De SGP is tegen directe overheidssteun aan politieke partijen.

GPV: Ook het GPV is tegen directe overheidssteun aan politieke partijen.

DS'70: DS'70 is van mening dat financiële steun aan politieke partijen, respectievelijk directe overheidssteun aan politieke partijen, niet juist is.

PSP: Over directe overheidssteun aan politieke partijen bestaat binnen de PSP geen duidelijk standpunt. Vermoed wordt dat de PSP positief staat tegenover doel-uitkeringen, maar dat er reserves zijn tegen uitkeringen à fonds perdu.

Bovenstaand overzicht geeft blijk van gepolariseerde standpunten. Maar wellicht is ook hier de politiek een zaak van compromissen.

BIJLAGE X

*Greep uit de politieke gebeurtenissen in Nederland gedurende
het jaar 1978*

door Christy de Beer

Kabinetsformatie ten einde; ministerscrisis

In januari kwam er een eind aan de langdurige kabinetsformatie, die na de Tweede Kamerverkiezingen van mei 1977 was begonnen. Er kwam geen tweede Kabinet-Den Uyl, maar een eerste Kabinet-Van Agt. De regeringsverklaring werd door premier Van Agt afgelegd op 16 januari. Hij legde veel nadruk op de eigen verantwoordelijkheid van de burgers en de ontplooiing van het particulier initiatief.

In maart kreeg het kabinet met een ministerscrisis te maken. De minister van defensie, R.J.H. Kruisinga (CDA), deelde op 3 maart aan de minister-president mee ontslag te willen nemen. Wegens ernstige meningsverschillen binnen het kabinet over het in productie nemen van de neutronenbom zei Kruisinga niet langer deel te willen blijven uitmaken van het kabinet. In zijn brief lichtte hij zijn standpunt toe. Het standpunt dat het kabinet heeft ingenomen t.a.v. de neutronenbom, aldus Kruisinga, is zowel in strijd met het Beginselprogramma van het CDA, met het Verkiezingsprogramma van het CDA, met het door de CDA-fractie ingenomen standpunt, als met het standpunt van de kerken. Het parlement reageerde op de manier waarop Kruisinga door het kabinet aan de kant werd geschoven in niet al te vriendelijke bewoordingen. CDA-fractie leider Aantjes ontkende overigens dat er tussen Kruisinga en de rest van het kabinet een meningsverschil bestond met betrekking tot de neutronenbom. Volgens hem handelde het alleen om een procedureel en tactisch verschil van mening. Mr. W. Scholten werd als opvolger van Kruisinga benoemd.

Verkiezingen Provinciale Staten en vorming colleges Gedeputeerde Staten

Op 29 maart werden verkiezingen voor de Provinciale Staten gehouden. In vergelijking met de Kamerverkiezingen van mei '77 behaalde het CDA de grootste winst: toen 31,90% van de stemmen, in '78 35,10%. De PvdA maakte een kleine winst: in 1977 33,83%, in 1978 33,93%. De VVD verloor: in 1977 17,94%, in 1978 16,95%, D'66 ging van 5,44 naar 5,17%. PPR en CPN verloren licht, terwijl de PSP zich een beetje herstelde: 0,94% van de stemmen in 1977 tegen 1,32 in 1978. Het GPV bleef constant, terwijl de SGP een kleine winst boekte. De Friese Nationale Partij verloor, in vergelijking met de Statenverkiezingen van 1974, 2 van haar 4 zetels. De Grönninger Bond behaalde opnieuw geen zetel.

In de meeste provincies werden op 7 juni de colleges van Gedeputeerde Staten gekozen uit en door de nieuwe Provinciale Staten. In enkele provincies (Zuid-Holland, Friesland, Gelderland, Noord-Holland en Limburg o.a.) werd het college met één zetel uitgebreid. In Groningen leverde de verkiezing van het college grote problemen op. Binnen de fractie van de PvdA ontstond verzet tegen de vorming van een links meerderheidscollege, zoals vier jaar geleden ook gebeurde. Dit leidde uiteindelijk tot de vorming van een dissidente-fractie, bestaande uit mevr. I. Martens (tevens Gedeputeerde), en de heren R. Tamminga en B. Brouwer. Het meerderheidscollege was met de aanvaarding door mevr. Martens van haar portefeuille van de baan. Tegen de onder de naam "Verontruste PvdA Socialisten" optredende groep is de royementsprocedure aangespannen door het landelijk partijbestuur, op verzoek van de gewestelijke vergadering van de PvdA.

Verkiezingen gemeenteraden en collegevorming

Op 31 mei werden verkiezingen voor de gemeenteraden gehouden. In de meeste grote steden was de PvdA de grote verliezer in vergelijking met de uitslag van de Statenverkiezingen van twee

maanden eerder. In Amsterdam werd bijv. een verlies geleden van 7,4%, in Rotterdam van 5,9% en in Groningen van 4,6%. Het CDA boekte wederom winst: in de meeste gevallen werd zowel ten opzichte van de Statenverkiezingen als ten opzichte van de gemeenteraadsverkiezingen van 1974 winst geboekt. Ook de VVD verloor, D'66 boekte zowel winst als verlies.

Terwijl in 1974 in vele gemeenten 'meerderheidscolleges' werden gevormd, was dat na de verkiezingen van '78 maar in twee gemeenten weer het geval: Rotterdam en Groningen. In Rotterdam neemt D'66 de plaats van de PPR in in de gemeenteraad, alle 8 wethouders worden door de PvdA geleverd. In Groningen verdwijnt de PPR uit het college van B. en W. De PvdA levert hier 4 wethouders, D'66 en CPN ieder 1. In Amsterdam werd, na goedkeuring door Gedeputeerde Staten van Noord-Holland, het college van B. en W. met één persoon uitgebreid. Kritiek op de gang van zaken tijdens de collegevorming in de hoofdstad, uitte minister Wiegel (Binnenlandse Zaken) in een brief aan de Amsterdamse gemeenteraad. Gezien de problemen waar Amsterdam voor staat zou het, aldus Wiegel, nu meer dan ooit aan te bevelen zijn geweest een college van zo breed mogelijke samenstelling te krijgen. (Het college bestaat uit 5 PvdA, 2 CDA, D'66 1 en CPN 1; de VVD valt evenals in 1974 uit de boot.) B. en W. van Amsterdam reageerden verbaasd op de bemoeienis van Wiegel met de gang van zaken. Men zei sterk de indruk te hebben dat de brief geschreven is door iemand die spreekt als politiek leider in plaats van minister. De gemeenteraad nam op 27 september een motie aan waarin werd gesteld dat Wiegel met zijn brief 'zijn bevoegdheden te buiten is gegaan'.

Verkiezing Rijnmondraad

In het Rijnmondgebied kozen de inwoners op 31 mei behalve de leden van hun gemeenteraad eveneens de nieuwe leden van de Rijnmondraad. De raad is een overkoepelend orgaan voor 23 gemeentes en omvat 81 zetels. De verkiezingen leverden voor D'66

de grootste winst op: 5 zetels (was 0). De PvdA blijft de grootste partij met 38 zetels (was ook 38), het CDA heeft 20 (was 19), de VVD 12 (was 13). CPN en PPR hebben ieder één zetel, de combinatie SGP/RPF 3, de PSP 1 en het GPV verloor haar ene zetel.

De vorming van het Dagelijks Bestuur van de Rijnmondraad ging niet van een leiendakje. Zowel een akkoord tussen PvdA -

D'66 als tussen PvdA - CDA liep stuk. Het met de VVD afgesloten akkoord, vrijwel geheel gebaseerd op de vorige akkoorden, leverde uiteindelijk 5 PvdA-zetels op en één voor de VVD.

Kritiek op deze gang van zaken was er wel: 'misselijk makende politiek', aldus de raadsfractie van de PPR.

De benoeming van A.P. Oele tot voorzitter van de Rijnmondraad wekte kritiek op van de D'66-fractie in de Tweede Kamer. Fractievoorzitter Terlouw was van mening dat, gezien de onderbedeling van D'66 wat betreft ministersposten, Zeevalking hiervoor de aangewezen man was geweest. Zeevalking werd overigens in december tot burgemeester van Rijswijk benoemd.

Koopsompolissen

Uit een intern onderzoek binnen het CDA is gebleken dat vijf politici of hun familieleden uit het huidige en vorige kabinet koopsompolissen in hun bezit hebben (gehad). Nadat al eerder de namen van oud-Kamerlid Van Elsen en mevr. Lückers-Bergmans bekend waren geworden, kwamen hierbij die van de voormalige minister van Verkeer en Waterstaat, Westerterp, de echtgenoot van Kamerlid mevr. Korte-Van Hemel en de echtgenote van ex-minister Kruisinga.

Ook de voorzitter van de CHU, Van Leeuwen, vertelde in het bezit van een koopsompolis te zijn. Na intern beraad kwam het CDA-bestuur tot de conclusie dat hij als voorzitter van de CHU kon aanblijven.

Begin februari werd door de Kamer een commissie-van-drie, onder voorzitterschap van mevrouw Klompé, ingesteld voor een onderzoek inzake de kwestie van de koopsompolissen. Het eerste deel

van het rapport bracht de commissie uit in juni. Hiermee werd het onderzoek onder (ex) Tweede Kamerleden afgesloten. De commissie constateerde dat vier politici in het bezit zijn (geweest) van de polissen: oud-minister Westerterp, mevr. Lückers-Bergmans, Van Elsen (allen KVP) en De Koster (VVD). Niet alle Kamerleden hadden hun medewerking verleend aan het onderzoek. Zo weigerden Koekoek (BP) en Nooteboom (ex-D'66) mee te werken.

Oud-staatssecretaris Van Rooijen (CDA), die ervan was beschuldigd zijn partijgenoten te hebben getipt over mogelijke belastingvoordelen door de tijdige aanschaf van een polis, bleek brandschoon te zijn. Parool-journalist Harry van Wijnen, die met de bewering dat 38 Kamerleden en 8 oud-ministers in het bezit waren van een polis de zaak aan het rollen had gebracht, heeft zijn excuses aangeboden.

Op 20 november verscheen het tweede deel van het rapport. De conclusie van dit deel luidde dat niet gebleken is dat (oud) leden van de Eerste Kamer ooit koopsompolissen in hun bezit hebben gehad. Vijf (ex) Eerste Kamerleden hebben geweigerd aan het onderzoek mee te werken. De commissie die de zaak heeft onderzocht wenste geen oordeel uit te spreken over het juist of onjuist zijn van het kopen door politici van de omstreden polis. Over de journalist Van Wijnen werd gezegd dat hij 'meer gezegd (heeft) dan hij kon verantwoorden'.

ARP

Op 20 mei hield de ARP in Hoogeveen een partijraadsvergadering. De partijraad sprak zich in een motie uit tegen het in productie nemen van de neutronenbom en tegen het opnemen van dit wapen in het verdedigingssysteem van de NAVO, ongeacht de rol die het wapen zou kunnen spelen in het ontwapeningsoverleg met het Oostblok. Op 1 november gaven drie radicale ARP-ers een verklaring

uit, waarin gesteld werd dat de loyalisten binnen de CDA-fractie meer druk zouden moeten uitoefenen opdat een progressievere opstelling tegenover het kabinet wordt ingenomen. Eén van de ondertekenaars was Hans Feddema, tevens oprichter van de Evangelische Progressieve Volkspartij. In december deden 35 verontruste ARP-ers van zich spreken. In een verklaring riepen ze de partijraad van 9 december op het CDA-rapport over 'Grondslag en politiek handelen' af te wijzen. Zij wensten het statutair vastleggen van de persoonlijke aanspreekbaarheid van CDA-vertegenwoordigers op de evangelische grondslag. Tot de ondertekenaars behoorden Feddema en Herstel (EPV), H.J. van Zuthem, de oud-Kamerleden Schouten en Kieft en de theologen Nauta en Plomp.

De meest dramatische gebeurtenis voor de ARP in 1978 vormde wel het vertrek uit de CDA-Kamerfractie van Wim Aantjes, voorafgegaan door het vertrek van Boersma. Boersma kondigde in een vraaggesprek met Ischa Meijer in het weekblad de Haagse Post van 21 oktober aan de actieve politiek te gaan verlaten. Hij zei het gevoel te hebben dat velen binnen het CDA hem liever kwijt dan rijk waren, maar de voornaamste reden om te vertrekken vormde het feit dat het CDA naar zijn mening bezig was af te zakken naar "het grauwe midden". Van het gepraat over 'bloedgroepen' binnen het CDA werd hij 'misselijk'. Commentaar van fractievoorzitter Aantjes op het vertrek van Boersma: 'niet verrast, wel teleurgesteld'. Per 1 november verliet Boersma de fractie en per 1 december aanvaardde hij een functie in de raad van bestuur van het Ogem-concern, waarheen ook zijn oud-fractiegenote Hannie van Leeuwen was vertrokken. De heer B. de Vries volgde Boersma in de fractie op.

De bekendmaking in het Nieuwsblad van het Noorden van 6 november vormde de eerste stoot tot het vertrek van Aantjes uit de politiek.

In deze publicatie werd bekend dat Aantjes zich op 12 oktober 1944 vrijwillig heeft gemeld voor de Waffen SS. Hierna volgden

de gebeurtenissen elkaar snel op: nog diezelfde avond gaven de heren De Jong en Van der Leeuw van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie een persconferentie, waarop uiteen werd gezet hoe de zaak aan het rollen was gebracht. In politiek Den Haag twijfelde men ten eerste aan de 'toeval-
ligheid' waardoor deze zaak, aldus prof. De Jong, aan het rollen was gekomen. Het merendeel van de top van de ARP bleek wel op de hoogte te zijn geweest van een gedeelte van het oorlogsverleden, maar wat er precies aan de hand was geweest bleek zelfs oud-voorzitter Berghuis niet te weten. Hij verklaarde zich een week later bereid zijn archief te openen met betrekking tot de stukken die handelen over het oorlogsverleden van Aantjes.

Aantjes zelf gaf op 7 november een persconferentie. Hij be-
streed de in het rapport van De Jong 'Enkele gedragingen van mr. Willem Aantjes gedurende de periode van de Duitse bezetting' genoemde feiten niet, maar zei van mening te zijn dat het belangrijk is in welk kader en tegen welke achtergrond ze worden geplaatst. 'Ik heb fouten gemaakt, maar ik ben niet fout geweest', aldus Aantjes. Hij deelde mee voor het aanzien van de politiek af te treden als fractievoorzitter van het CDA en zich geheel uit de politiek te zullen terugtrekken.

De Tweede Kamer besloot een openbaar debat over de zaak-Aantjes te gaan houden. Vanuit de Kamer werd felle kritiek geuit op de manier waarop de regering de zaak heeft aangepakt. Minister-president Van Agt zei op zijn persconferentie van 10 november dat de regering niet verantwoordelijk is voor de inhoud van het rapport, wel voor de publicatie. In dit kader zei hij ook dat het kabinet niet tevreden was over de manier waarop De Jong en Van der Leeuw de resultaten van hun onderzoek bekend gemaakt hebben.

Tijdens het Kamerdebat op 16 november bleek de meerderheid van mening dat de zaak-Aantjes met de manier waarop tot nu toe te werk was gegaan, niet kon worden afgedaan. Men wenste een nader onderzoek door bijvoorbeeld een onafhankelijke commissie.

Het voorstel tot het houden van een parlementaire enquête werd afgestemd. De Jong kreeg een voorlopig spreekverbod opgelegd. Op 6 december besloot de Kamer tot de instelling van twee commissies die zich met de zaak-Aantjes zouden moeten gaan bezighouden. Een commissie van wijze mannen zou opdracht krijgen een onderzoek te gaan doen naar de gedragingen van Aantjes in de periode van 1940 tot aan zijn toelating aan de Universiteit van Utrecht in 1945. Tevens moest worden nagegaan waarom de zaak-Aantjes in '49 werd geseponeerd door de procureur-fiscaal van het bijzondere gerechtshof in Den Haag. Tot leden van deze commissie werden benoemd prof. Ch.J. Enschedé, prof. mr. P.J. Boukema en drs. J.Th.M. Bank. Een uit vijf personen bestaande Bijzondere Kamercommissie kreeg tot taak te gaan onderzoeken welke politici en derden sinds de oorlog kennis hebben gehad van het oorlogsverleden van Aantjes en wat met die kennis is gedaan. Voorzitter van die commissie is PvdA-Kamerlid Patijn.

BP

Eerste Kamerlid B.W. Maris bedankte in februari voor de Boerenpartij. Hij was één van de oprichters van de in oktober 1977 opgerichte Conservatieve Volkspartij, een nieuwe partij van verontruste boeren.

Onenigheid met partijleider Koekoek leidde er toe dat in Hollandscheveld een scheuring in de partij ontstond, waarna lijsttrekker Stroefzand met een eigen lijst de gemeenteraadsverkiezingen inging.

Koekoek werd door het Arnhemse gerechtshof vrijgesproken van strafvervolging wegens (vermeende) frauduleuze handelingen. Het Utrechtse BP-lid Van Muyden had Koekoek er vorig jaar van beschuldigd partijgeld te hebben verduisterd en stembriefjes bij de Tweede Kamerverkiezingen te hebben vervalst.

CDA

Op 7 maart gaf ex-minister R.F.M. Lubbers een verklaring uit, waarin hij bevestigde hetgeen De Volkskrant in samenwerking met de Haagse Post op het spoor was gekomen: tijdens zijn ministerschap had hij als deelgenoot van een familiebedrijf een belastingvoordeel van enkele tonnen genoten middels een door zijn toenmalig departement (Economische Zaken) ontworpen investeringsregeling. Met zijn twee broers had Lubbers een vennootschap onder firma "De Bouwbeleggings- en Exploitatieonderneming R3" te Capelle aan de IJssel. Lubbers zei in de verklaring het achteraf beter te hebben gevonden als hij als minister had afgezien van het belastingvoordeel, maar dat hij er niet aan dacht zich uit de politiek terug te trekken. De belastinginspecteur verzocht hij alsnog het genoten voordeel ongedaan te maken.

Op 30 november maakte Lubbers in verband met zijn kandidatuur voor het fractievoorzitterschap (vacature - Aantjes) zijn bezittingen in bedrijven en onroerend goed bekend in een brief aan Tweede Kamervoorzitter Vondeling.

Vanuit het CDA werd besloten géén actie te gaan voeren voor terugkeer van de bede in de troonrede. Tegenover groepen die zich daarvoor beijerden werd gesteld dat in deze kwestie 'grote terughoudendheid' moet worden betracht. De eerste verantwoordelijkheid ligt in deze zaak bij het kabinet.

De jongerenorganisatie van het CDA, het CDJA, congresseerde voor de tweede maal op 27 mei in Utrecht. Voorzitter Borgman pleitte in zijn afscheidsrede voor een herkenbare stellingname van het CDA.

De fractie van het CDA sprak zich op 3 februari uit tegen de neutronenbom. De N-bom mag, aldus de fractie, niet worden toe-

gevoegd aan het wapenarsenaal van de NAVO en Nederland moet zich er voor inzetten dat dit standpunt door de NAVO wordt overgenomen. Op 29 mei zei fractievoorzitter Aantjes op een verkiezingsbijeenkomst in Amsterdam dat het fractie-standpunt t.a.v. de Urenco-zaak nog steeds dezelfde is: nadere eisen t.a.v. de levering van verrijkt uranium aan Brazilië blijven bepleiten bij de partners Duitsland en Engeland.

In het weekend van 10 en 11 juni stuurden een aantal prominente CDA-ers een brief aan de Kamerfractie van het CDA inzake de uitbreiding van de UCN-fabriek in Almelo en de levering van verrijkt uranium aan Brazilië. De brief was ondertekend door o.a. prof. Verkuyll, prof. Christiaanse en prof. Goudzwaard, alsmede door de jongerenorganisaties van het CDA. In de brief werd er op aangedrongen de motie-Van Houwelingen (eerst sluitende afspraken met Brazilië over opslag van plutonium alvorens te leveren) te blijven hanteleren als leidraad bij de standpuntbepalingen in de Urenco-zaak.

In het Kamerdebat van 27 juni ging de CDA-fractie na druk nachtelijk top-beraad uiteindelijk toch akkoord met de levering aan Brazilië.

Het Algemeen Bestuur van het CDA vergaderde op 3 juni in Utrecht. Fractievoorzitter Aantjes zei in zijn rede van mening te zijn dat het Kabinet Van Agt - Wiegel nooit inzet van de verkiezingen mag worden. Eén van de eerste taken van de CDA-fractie is het benadrukken van de eigen identiteit, maar tegelijkertijd zei Aantjes dat er afgerekend diende te worden met de mythe van de loyalisten binnen de fractie.

Als er, aldus Aantjes, al sprake is van blokvorming binnen de fractie, dan verloopt die langs andere scheidslijnen.

Vanuit het CDA kwam er kritiek los op het beleid van haar staatssecretaris van Justitie, mevr. Haars. Zowel de Arjos als de

redactie van het AR-blad Nederlandse Gedachten, als de afdeling-Amsterdam van het CDA zetten hun vraagtekens bij het door haar gevoerde beleid, dit vooral naar aanleiding van de 182 'Kerk-Marokkanen'. Het DB van de CHU deelde mee achter het beleid van de staatssecretaris te staan.

Met de West-Duitse zusterpartij, de CDU, werd gesproken over de contacten van de laatste partij met de Europese Democratische Unie. Omdat zowel CDA als CDU lid zijn van de Europese Volkspartij, is het CDA van mening dat de CDU haar contacten met de conservatieve EDU moet verbreken. Vooralsnog bleek de CDU daar nog niet toe bereid.

Naar aanleiding van het vertrek van Boersma uit de fractie en de kritische opmerkingen die dat vertrek vergezelden, hebben ook andere leden van de fractie kritiek laten horen. Van Houwelingen, J.N. Scholten en S. Faber lieten zich eind oktober in De Tijd, Hervormd Nederland en NRC Handelsblad kritisch uit over de koers van het CDA. Voor fractieleider Aantjes was dat reden hen 'de-loyaal' gedrag te verwijten. Begin november werd aan de moeilijkheden binnen de fractie een speciale vergadering gewijd. De moeilijkheden rond de persoon van Aantjes die toen al speelden doorkruisten echter de aanvankelijke opzet van de bijeenkomst. Op een vergadering van 24 november werd uiteindelijk gesproken over de houding van de fractie tegenover het kabinet. De benadering zal 'positief kritisch' blijven, zo werd besloten. Aan het adres van oud-fractievoorzitter Aantjes werden lovende woorden geuit. De kwestie-Aantjes werd verder als afgedaan beschouwd.

Eind oktober werd het rapport 'Grondslag en politiek handelen' door de speciaal daartoe ingestelde commissie van het CDA, onder voorzitterschap van de vroegere CHU-voorzitter Van Verschuer, gepubliceerd. De commissie bleek de gedachte dat CDA-vertegenwoordigers persoonlijk de grondslag van het CDA moeten aanvaarden, te verwerpen. Het behoort, aldus de commissie, tot de verantwoordelijkheid van alle leden mee te denken over de politieke koers en de relatie daarvan tot de grondslag van de

partij. Met name in AR-kring was tegen deze gedachte verzet gerezen: toen de kwestie in 1975 speelde was het de ARP als enige van de drie partijen die van mening was dat iedere CDA-vertegenwoordiger het evangelie als richtsnoer voor het politiek handelen moet aanvaarden. De commissie stelt daarentegen de 'politieke overtuiging' centraal.

Op 9 december spraken de afzonderlijke partijraden c.q. unieraad hun mening uit over het rapport. De Unieraad van de CHU en de KVP-Partijraad namen de op het rapport gebaseerde resolutie met algemene stemmen aan. Binnen de ARP-Partijraad leidde het tot heftige discussies. Uiteindelijk werd de resolutie aangenomen met 127 stemmen voor en 50 tegen.

Het vertrek van Aantjes als fractievoorzitter leidde tot nieuwe problemen. Lubbers was tot waarnemend fractievoorzitter benoemd, de definitieve keuze van de nieuwe voorzitter zou begin december plaats vinden. Het probleem was dat de ARP, die als eerste in aanmerking kwam om de nieuwe voorzitter te leveren, geen geschikte kandidaat naar voren wist te brengen. Op de valreep stelde ARP-partijvoorzitter Hans de Boer zich toch nog beschikbaar. Goudzwaard had zich beschikbaar gesteld om hem eventueel op te volgen als partijvoorzitter. Onder druk van het AR-bestuur moest De Boer zijn bereidheid om eventueel ook genoeg te nemen met de functie van vice-fractievoorzitter terugtrekken.

In de nacht van 7 op 8 december werd Lubbers uiteindelijk toch tot fractievoorzitter gekozen. Hiervoor waren wel drie stemrondes nodig geweest. Hij behaalde 34 van de 45 aanwezige stemmen.

Ook de verkiezing van de eerste vice-fractievoorzitter leverde moeilijkheden op. Lubbers had te kennen gegeven graag 'loyalist' naast zich te hebben, maar degene die daarvoor in aanmerking kwam, Van Houwelingen, kon niet op voldoende steun rekenen. Schakel, behorend tot de rechtervleugel van het CDA/ARP werd op 13 december tot eerste vice-fractievoorzitter

gekozen. Tweede vice-fractievoorzitter werd Van Leijenhorst (CH) en Kleisterlee (KVP) werd fractiesecretaris.

CHU

Op de Unieraadsvergadering van 15 april in Zwolle spraken voorzitter Van Leeuwen, Van Leijenhorst en Van Hulst woorden van dank aan het adres van ex-minister Kruisinga! Kruisinga zelf sprak hiervoor zijn dank uit.

Op 20 mei vierde de CHU in Arnhem haar 70-jarig bestaan. In de redevoeringen werd ingegaan op uitspraken van oppositieleider Den Uyl eerder die maand gedaan over de machtsconcentraties van christen-democraten in tal van maatschappelijke organisaties. Tijdens de Unieraadsbijeenkomst op 7 oktober in Utrecht sprak Van Leeuwen over het Nederlands lidmaatschap van de NAVO. Nederland heeft, aldus Van Leeuwen, zoveel goede waarden in haar samenleving te verdedigen, dat ik niet bereid gevonden kan worden te koketteren met de gedachte de NAVO te verlaten. Van Leeuwen zei dit naar aanleiding van uitspraken van CDA-fractievoorzitter Aantjes dat Nederland, indien de neutronenbom zou worden ingevoerd, het lidmaatschap van de NAVO ter discussie zou moeten stellen.

Ex-minister Kruisinga keerde in oktober terug in de politiek door een benoeming tot lid van de Nederlandse afvaardiging naar de Europese Unie van Christen-Democraten. Wanneer partijgenoot Tolman in 1979 tot afgevaardigde naar het Europees Parlement zal worden gekozen, doet zich het probleem van zijn opvolging binnen de CDA-fractie voor. Kruisinga staat als eerste op de nominatie Tolman op te volgen. Het aanvankelijke besluit van de CHU dat Tolman lid kon blijven van beide parlementen, met als enige doel Kruisinga te weren, bleek niet houdbaar toen zowel de AR- als de KVP-kandidaten geen dubbelmandaat bleken te krijgen.

CPN

Op het 26ste partijcongres van de CPN, gehouden van 20 tot 22 januari in Amsterdam, werd oud-voorzitter en secretaris Paul de Groot van zijn voetstuk gestoten. Het congres ontnam De Groot het ere-lidmaatschap van de partij en het directeurschap van het IPSO. Henk Hoekstra werd tot partijvoorzitter gekozen. Op het congres werd de discussie afgesloten die sinds de verkiezingsnederlaag van mei 1977 werd gevoerd. In april besloot de Algemene Bond van Ambtenaren (ABVA) 'het streven van leden die partijpolitieke standpunten tot algemene bondsstandpunten trachten te verheffen tegen te gaan'. Aanvankelijk had het hoofdbestuur de vergadering een motie willen voorleggen waardoor het mogelijk zou worden CPN-ers die in de bond partijpolitiek bedrijven als leden van de bond te royeren.

In Tilburg werd een 27-jarige onderwijzer, B. Hartstra geschorst door zijn werkgever, de Stichting RK-Scholen Tilburg-Noord, in afwachting van zijn ontslag. Reden hiervoor was het feit dat hij weigerde zich terug te trekken als lijsttrekker van de CPN bij de gemeenteraadsverkiezingen, en te bedanken voor het lidmaatschap van de partij.

Op 24 augustus maakte de CPN via een publikatie in De Waarheid voor het eerst in haar bestaan haar ledenaantal bekend: 27.500.

Als vervolg op het besluit van augustus deel te nemen aan de Europese verkiezingen, werd in oktober Rinus Haks als lijsttrekker voor die verkiezingen aangewezen.

De Nederlandse communistische vertegenwoordiger in het Europees Parlement dient als uitgangspunt te hanteren dat de EG geen prooi mag worden van de multinationals en het West-Duitse grootkapitaal. De verdediging van de democratie en de nationale

onafhankelijkheid moeten eveneens hoog in het vaandel worden geschreven.

Per 1 november heeft Fré Meis zijn functies in de Groninger gemeenteraad en in de Provinciale Staten van Groningen neergelegd. Zijn functies in het Dagelijks Bestuur van de partij en als voorzitter van het district Groningen blijft hij uitoefenen.

Op 24 november werd tijdens een jubileumbijeenkomst in Amsterdam het zestigjarig bestaan van de partij gevierd. Partijvoorzitter Hoekstra hield bij die gelegenheid een pleidooi voor het samengaan van de linkse partijen in Nederland. Hij noemde geen namen van partijen die hij in dit verband voor ogen had.

D'66

De Adviesraad van D'66 noemde op 25 februari de opstelling van de regering inzake de neutronenbom onaanvaardbaar. Terwijl de meerderheid van de Tweede Kamer een afwijzende houding inneemt, negeert de regering dit feit gewoon.

Op 22 april hield D'66 haar Voorjaarscongres in Zwolle. Partijvoorzitter Glastra van Loon benadrukte in zijn rede het belang van zijn partij als zelfstandige vierde stroming in het Nederlandse politieke bestel. Het congres besloot deel te nemen aan de Europese verkiezingen. In een later stadium zou worden besloten of dit samen met andere partijen diende te gebeuren of zelfstandig.

In september werd een discussienota van het partijbestuur besproken over de opstelling van de partij in het Europees Parlement. De voorkeur van het partijbestuur voor aansluiting bij de liberale federatie bleek te berusten op verwantschap met een aantal partijen die deel uitmaken van die fractie. Volgens de nota moet met een definitief oordeel worden gewacht tot na de verkiezingen, terwijl de afgevaardigden zelf

ook een belangrijke stem in het kapittel dienen te hebben.

In een alternatief bezuinigingsplan werd voorgesteld tot een nieuw soort werkgelegenheidsprogramma's te komen, die veel meer gericht moeten zijn op de bestaande behoefte van de maatschappij.

Op 4 en 5 november werd het najaarscongres gehouden in Breda. Uit de toespraak van partijvoorzitter Glastra van Loon viel op te maken dat de strijd binnen de partij over aansluiting in Europees verband bij een bepaalde stroming nog niet is beslist. Bekendgemaakt werd de kandidatuur van Van Mierlo (oud-fractievoorzitter), De Goede en Brinkhorst (beide oud-staatssecretaris) voor het Europees Parlement. Alle drie onderschrijven ze de zelfstandige opstelling van de partij, hoewel Van Mierlo hierbij aantekende persoonlijk meer voor samenwerking met de socialisten dan met de liberalen te zijn. Met één stem tegen keurde de vergadering het bestuursvoorstel zelfstandig de Europese verkiezingen in te gaan goed. Meegedeeld werd dat het ledental is gestegen van 300 in 1974 tot 12.000 nu.

Enige tijd later werd bekend dat zowel Brinkhorst als Van Mierlo zich terugtrokken als kandidaat voor het Europees Parlement. Brinkhorst geeft voorrang aan zijn huidige lidmaatschap van de Tweede Kamer.

DS'70

Op 15 april besloot het congres van DS'70 de partij voorlopig nog niet op te heffen. Voorzitter Hartog kondigde de noodzaak van een nieuw gezicht voor de partij aan, en misschien een andere naam. Er werd besloten tot instelling van een commissie Identiteit en Strategie.

Op de partijraadsvergadering van 21 oktober in Amsterdam werd meegedeeld dat de partij een uitnodiging heeft ontvangen voor een bezoek aan Zuid-Afrika. Een kritische dialoog is, aldus Hartog, vruchtbaarder dan het polariseren door middel van har-

de maatregelen. De uitnodiging werd later afgeslagen omdat niet de garantie werd verkregen dat men zich vrijwillig zou kunnen oriënteren. Ook over de grootte van de delegatie kon geen overeenstemming worden bereikt.

EPV

Op 28 januari vond in Utrecht het oprichtingscongres plaats van de Evangelische Progressieve Volkspartij. Uit onvrede met de totstandkoming van het Kabinet-Van Agt had een aantal CDA-ers hiertoe het initiatief genomen. De partij komt voort uit de Evangelische Solidariteitspartij, in '70 opgericht en in '75 na de 'Bergrede' van Aantjes weer opgeheven. Oprichters van de EPV waren o.a. ds. K. van der Sluijs, M.J. Tas en J.W.E. Riemens.

Een week voor de Provinciale Statenverkiezingen bracht de EPV het advies uit niet op het CDA te stemmen. De partij nam zelf niet aan de verkiezingen deel. Een stem op een provinciale CDA-lijst, zal, aldus de EPV, worden uitgelegd als steun aan dit kabinet.

Ds. Van der Sluijs werd op 4 maart tot voorzitter van de EPV benoemd.

In haar partijraad van 27 mei sprak de partij zich uit tegen terugkeer van de bede in de troonrede.

Op 11 november werd een Beziinningscongres gehouden in Utrecht; het thema van het congres was toegespitst op de relatie evangelie - economische orde, in welk kader het CDA-rapport 'Gespreide verantwoordelijkheid' werd besproken. Aan het eind van de vergadering werd besloten de ARP, de Arjos en de 'loyalisten' binnen de CDA-fractie uit te nodigen voor een gesprek. De eerlijkheid gebiedt, aldus Van der Sluijs, te zeggen dat het evangelie blijkbaar twee politieke stromingen kan inspireren en dat deze nu eenmaal niet binnen één partij te verenigen zijn.

GPV

Op de vergadering van 8 april in Amstersfoort sprak GPV-Kamerlid Verbrugh zich uit tegen de houding van Aantjes inzake kernenergie, neutronenbom, bede in de troonrede en voor het officiële beleid van de Zuid-Afrikaanse regering.

Op 27 mei sprak de Centrale Verbondsraad van de partij zich uit tegen het streven naar gelijkberechtiging van andere samenlevingsvormen dan het huwelijk. De overheid is, aldus de CVR, gehouden het huwelijk als een voor het leven bindende samenlevingsvorm te erkennen en te beschermen.

KVP

De KVP-Partijraad van 20 mei in Breda stelde met tevredenheid vast dat CDA-fractieleider Aantjes het Kabinet-Van Agt onlangs nadrukkelijk als een parlementair kabinet had bestempeld. Dit in tegenstelling tot hetgeen hij vlak na de formatie had gezegd. Partijvoorzitter Vergeer deelde in antwoord op vragen mee dat het 'een wonder Gods' zou zijn als de fusie tussen de drie CDA-partijen voor 1980 rond zou zijn.

Op een bijeenkomst van de kring-Gelderland van zijn partij waarschuwde voorzitter Vergeer voor een leegloop van de partij. Hij drukte zijn partijgenoten op het hart lid te blijven van de KVP tot het moment dat het CDA werkelijk één partij is geworden. Als de KVP nu leegloopt nemen de katholieken in 1980 een volstrekt ondergeschikte positie in binnen het CDA.

NVU

Op 8 maart heeft de Amsterdamse rechtbank de vordering van de officier van justitie tot ontbinding van de Nederlandse Volks-

unie op formele gronden van de hand gewezen, hoewel zij 'niet aarzelt de NVU als een verboden vereniging te kwalificeren'.

De officier van justitie had in december '77 een verzoekschrift tot ontbinding ingediend. Reden hiertoe zag hij in het feit dat de NVU in strijd met de openbare orde en goede zeden handelt door discriminerend optreden in pamfletten en toespraken. De rechtbank ontkende dit niet. Direct na de uitspraak van de rechtbank kondigde de voorzitter van de NVU, Glimmerveen, aan onder eigen naam aan de gemeenteraadsverkiezingen in enkele grote steden te zullen meedoen, hetgeen echter werd geweigerd. In Amsterdam, Rotterdam en Den Haag diende hij naamloze lijsten in, die echter eveneens door de hoofdstembureaus geweigerd werden.

PSP

Bram van der Lek nam met ingang van 16 januari ontslag als lid van de Tweede Kamer. Van der Spek, zijn opvolger in de Tweede Kamer, en het Eerste Kamerlid voor de PSP, Vogt, waren niet aanwezig bij de opening van de Staten-Generaal op de derde dinsdag van september. Ze zeiden dit besluit als republikeinen genomen te hebben wegens de verheerlijking van de koninklijke familie die rondom de opening hangt en wegens feitelijke misdragingen van bepaalde leden van de familie.

Op 23 september werd samen met de PPR een landelijke manifestatie gehouden tegen Bestek '81, de bezuinigingsplannen van het Kabinet-Van Agt.

Tijdens het op 25 november in Leiden gehouden congres werd besloten tot zelfstandige deelname aan de Europese verkiezingen. Zowel de PPR als de CPN hadden afgezien van samenwerking. Bouwe Kalma werd tot lijstaanvoerder van de PSP voor de Europese verkiezingen gekozen. Overigens is de belangstelling binnen de partij voor deelname aan deze verkiezingen zeer gering.

PvdA

In januari werd Den Uyl met algemene stemmen tot fractievoorzitter in de Tweede Kamer gekozen. Van Thijn, tot nu toe fractievoorzitter, werd eerste ondervoorzitter. Van de oud-ministers keerden (al dan niet voor langere tijd) behalve Den Uyl terug in de fractie: Van der Stoel, Stermdink, Pronk, Duisenberg en Van Kemenade.

Hoewel in eerste instantie anders was besloten is ex-staatssecretaris Jan Schaefer na overleg tussen Kamerfractie, partijbestuur en bestuur van het gewest-Amsterdam, toch beschikbaar gekomen voor het lijsttrekkerschap in Amsterdam bij de gemeenteraadsverkiezingen. Zijn parlementaire werk zal hij opgeven. Tweede op de lijst staat oud-minister Irene Vorrink.

Op 10 februari congresseerde de PvdA over het Europees verkiezingsprogram, op 11 februari over de lokale democratie. De PvdA wenste in het verkiezingsprogram van de Europese Socialistische Federatie opgenomen te zien dat er geen nieuwe kerncentrales meer mogen worden gebouwd totdat veiligheid, gevaarloze opslag van kernafval en het voorkomen van terrorisme volledig zijn gewaarborgd. T.a.v. de lokale democratie werd een resolutie aangenomen waarin werd gesteld dat bestuurscolleges op provinciaal en plaatselijk niveau steeds programcolleges moeten zijn. Op 27 mei presenteerde Den Uyl in Enschede een bezuinigingsnota, die daarna door de fractie bediscussiëerd zou worden. De sleutel tot beperking van de groei van de overheidsuitgaven ligt volgens hem in het afzien van loonsverhogingen, gepaard gaande met maatschappijhervormingen. Uit de doorrekening door het Centraal Planbureau van 'Werkgelegenheid door solidariteit' bleek het plan uit te komen op een werkloosheidscijfer van tussen de 145 en 170 duizend in 1982, terwijl de plannen van het kabinet neerkomen op

175 tot 200 duizend in hetzelfde jaar. Terwijl Den Uyl uitgaat van een bezuiniging van 4 miljard op de overheidsuitgaven, gaat het kabinet uit van een bezuiniging van 10 miljard.

Op 8 juni werd bekend dat oud-minister W.F. Duisenberg de Tweede Kamer zou gaan verlaten en een functie zou gaan bekleden bij de Rabobank. Per 1 januari 1979 zou hij lid worden van de hoofddirectie van deze bank. Den Uyl reageerde op het vertrek met teleurstelling, maar zei er wel begrip voor te kunnen opbrengen dat het Kamerlidmaatschap Duisenberg niet voldoende bevrediging schonk. Wel zei Den Uyl dat de overgang van ministerschap naar financiële instelling meer afstand vroeg, dan nu gehanteerd. Kamervoorzitter Vondeling bedankte voor het lidmaatschap van de ABVA, vermoedelijk uit onvrede met de acties van de ambtenaren tegen de voorgenomen bezuinigingsplannen van het kabinet.

Het Partijbestuur besloot in augustus tot publicatie van de namen van de (vooraanstaande) PvdA-ers die verzuimd hebben geld te storten in het fonds 'bijzondere activiteiten'. De binnen de partij bestaande verplichting dat haar vertegenwoordigers een extra bijdrage in de partijkas storten is met name een aantal noordelijke burgemeesters en een aantal fractieleden een doorn in het oog. De Partijraad vindt deze maatregel nog niet ver genoeg gaan en is van mening dat de 'wanbetalers' geroyeerd dienen te worden.

Vondeling liet bij de presentatie van zijn boek 'Schijn des kwaads' in september weten een proefproces te willen uitlokken over de vraag of de verplichting tot deze extra bijdrage in de partijkas in strijd is met de zuiveringseed. Hij zelf is van mening dat het een gondeerlijke zaak is, die voor iedereen zichtbaar is geregeld in de reglementen van de partij.

Op de Partijraadsvergadering van 28 september in Utrecht kondigde internationaal-secretaris Wim Bogaard zijn vertrek aan.

Hij liet weten zijn functie niet naar behoren te hebben kunnen beoefenen en dat de functie naar zijn mening alleen goed zal kunnen worden uitgeoefend als er sprake is van een volledig bezoldigde baan.

Op de partijraadsvergadering van 13 oktober kondigde Ien van den Heuvel haar vertrek aan. Behalve voor Ien van den Heuvel en Wim Bogaard zal het congres van april 1979 opvolgers moeten kiezen voor secretaris Heyne den Bak en de bestuursleden Toussaint, Salomons en Van der Hek. Met de aankondiging van haar vertrek ontbrandde de strijd om het voorzitterschap binnen de partij. Als namen van gegadigden kwamen naar voren: Max van den Berg, oud-wethouder van Groningen, Han Lammers, Jaap van der Doef en Wim Meijer. Meijer stelde zich op 17 oktober officieel kandidaat met het sturen van een notitie aan de partij, waarin hij zijn persoonlijke visie op een aantal zaken geeft. Van der Doef steunt de kandidatuur van Meijer, hoewel hij zichzelf niet bij voorbaat terugtrekt. Han Lammers liet op 28 oktober weten zich niet beschikbaar te stellen. De afdeling-Den Haag stelde Ed van Thijn kandidaat, maar deze liet weten niet te voelen voor het partijvoorzitterschap.

In oktober publiceerde het Partijbestuur de ontwerp-resolutie voor het congres in april. Voorgesteld wordt handhaving van het lidmaatschap van de NAVO: een 'kritisch Nederlands lidmaatschap'. Wel worden enkele fundamentele wijzigingen in het veiligheidsbeleid van de NAVO noodzakelijk geacht. Erkend wordt dat de door het congres van april 1975 gestelde voorwaarden voor handhaving van het lidmaatschap niet in alle opzichten zijn vervuld. De actie 'help de kernwapens de wereld uit, om te beginnen in Nederland' van het IKV dient te worden ondersteund. Tegen de neutronenbom wordt onvoorwaardelijk 'nee' gezegd.

Kamervoorzitter Vondeling stelde zich in november kandidaat voor het lijsttrekkerschap voor de Europese verkiezingen.

Als consequentie heeft hij het voorzitterschap van het 'Nationale comité voor de rechtstreekse verkiezingen van het Europees Parlement' neergelegd. In december adviseerde een speciale commissie uit de partij de Partijraad met een dubbel-lijsttrekkerschap de Europese verkiezingen in te gaan. Naast Vondeling zou ook Ien van den Heuvel lijsttrekker moeten zijn, vooral om de stemmen van de linkervleugel te winnen.

Eveneens in december wordt de langverwachte nota 'Partij, parlement, activisme' door een daartoe ingestelde werkgroep van de Wiardi Beckman Stichting gepubliceerd. Conclusie van de nota luidt dat de partij zich moet afvragen hoe haar eenzijdig op de parlementaire macht gerichte strategie verbreed kan worden tot een meer maatschappij gerichte. De parlementaire democratie als belichaming van de volkswil wordt verdedigd, maar een al te stellig geloof in de macht van de parlementaire organen dient gerelativeerd te worden.

PPR

De PPR vierde haar tienjarig bestaan tijdens een congres in februari. Fractievoorzitter Ria Beckers deed in haar rede een klemmend beroep op de progressieven om te komen tot een gebundeld alternatief, dat kan dienen als antwoord op de machtspositie van het CDA. Op het congres, gewijd aan het thema werkloosheid, werd een alternatief gepubliceerd voor de nota 'Maken wij er werk van' van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

De PPR ziet niets in het opvoeren van de productie om de werkloosheid op te lossen.

Op 7 maart tekende de PPR, zoals voorzitter Herman Verbeek al had aangekondigd, beroep aan bij de Kroon tegen de uitbreiding van de ultracentrifugefabriek in Almelo.

De afgegeven vergunning werd op verschillende punten in strijd geacht met de Kernenergiewet, zoals 'de bescherming

van mensen, dieren en goederen'.

Op 7 juli werd bekend gemaakt dat het bestuur van de PPR geen overeenstemming met de PvdA heeft kunnen bereiken over gezamenlijke deelname aan de Europese verkiezingen. Omdat de PvdA niet akkoord ging met de eisen van de PPR (gezamenlijke lijst, eigen kandidaat op een verkiesbare plaats, een gemeenschappelijk kernprogramma en een gezamenlijke verkiezingscampagne) besloot de PPR zelfstandig te gaan deelnemen.

Op 26 augustus werd besloten ook niet samen met de PSP deel te nemen aan de Europese verkiezingen, welk besluit nog door het congres moest worden bekrachtigd.

Op het najaarscongres van de partij op 3 en 4 november in Amsterdam werd Leo Jansen tot lijsttrekker voor de Europese verkiezingen gekozen. Met 371 tegen 211 stemmen werd het voorstel samen met de PSP deel te nemen verworpen.

RPF

De Reformatorisch Politieke Federatie besloot in januari deel te nemen aan de verkiezingen voor de Provinciale Staten op 29 maart. Bij de Kamerverkiezingen van 1977 werden 2000 stemmen te weinig behaald voor een zetel in de Kamer.

Het resultaat dat werd behaald bij de Statenverkiezingen was geringer dan dat van de Kamerverkiezingen: 0,45% tegenover 0,64%.

Op 17 juni hield de RPF haar halfjaarlijkse Federatieraadsvergadering in Putten. Voorzitter Langeler zei dat er gezien het kabinetsbeleid een groot arbeidsterrein braak ligt voor de RPF. Velen denken dat er, gezien de behaalde resultaten bij Staten- en Raadsverkiezingen geen plaats is voor de RPF. Maar de ruim 20 zetels die in diverse gemeenteraden werden behaald noemde hij ' de eerste bloesem aan de boom

die drie jaar geleden is geplant'.

SGP

Op 25 februari werd de algemene vergadering van de SGP gehouden in Utrecht. Fractievoorzitter Abma verklaarde aan de door Van Agt afgelegde regeringsverklaring geen touw te kunnen vastknopen: enigermate kwam het over als 'Den Uyls stem en Wiegels handen'. Hij deelde mee dat bij de Statenverkiezingen de nadruk zou worden gelegd op het typisch reformatorische accent van de SGP.

In Middelburg werd op 24 april het zestig-jarig bestaan van de SGP gevierd. In die plaats werd de partij ook opgericht. Onder de genodigden was ds. Kok, één van de zeventien nog in leven zijnde personen die destijds de partij hebben opgericht.

VVD

Eind januari vierde de VVD in het RAI-gebouw in Amsterdam haar dertig-jarig bestaan. Fractievoorzitter Rietkerk sprak bij deze gelegenheid andermaal de overtuiging uit dat er een nieuwe tijd op komst is waarin het liberalisme nieuwe kansen worden geboden.

In februari kon de VVD het 100.000ste lid noteren. Vijf jaar geleden bedroeg het aantal VVD-leden nog maar 38.000. Blijkens het op 8 februari gepubliceerde Gemeenteprogram van de VVD, is de partij voorstander van colleges van burgemeester en wethouders die een afspiegeling vormen van de partijpolitieke verhoudingen in de gemeenteraad. Geconstateerd is, aldus de voorzitter van de programcommissie, J. Drijber, dat meerderheidscolleges vrijwel nergens beter functioneren dan afspiegelingscolleges. Het program spreekt zich verder uit voor zeggenschap van de raadsleden bij de benoeming van de burgemeester.

Op 10 en 11 maart werd in Utrecht de Algemene Jaarvergadering van de VVD gehouden. Voorzitter Korthals Altes uitte in zijn rede nogal wat kritiek op coalitie-partner CDA: de CDA-ers moeten aanvaarden dat er ook liberale invloed is.' In verband met het door de CDA-fractie ingenomen afwijzend standpunt t.o. de neutronenbom zei hij dat de verantwoordelijkheid voor het voortbestaan van het kabinet met zich mee brengt dat er van te voren overleg plaats vindt, voordat 'fractiegetuigenissen worden gepubliceerd'.

Ook fractieleider Rietkerk waarschuwde dat het CDA niet teveel afstand van het kabinet moet nemen.

Op 20 mei werd een deelcongres gehouden over 'Arbeid', waar een aantal stellingen, gebaseerd op het rapport van de Tel-derstichting 'Arbeid'; een studie over de plaats van de arbeid in de maatschappij van morgen', ter discussie lagen. Het congres nam het idee over dat algemene werktijdverkorting een mogelijke oplossing zou kunnen zijn voor de oplossing van de werkloosheidsproblematiek.

Op 23 september werd een partijraadsvergadering gehouden in Amersfoort. Fractieleider Rietkerk zei dat het CDA nog steeds moeite blijkt te hebben met het accepteren dat de samenwerking met de PvdA voorbij is. Te vaak wordt de indruk gewekt dat samen met de oppositie stelling wordt genomen tegen het kabinet waarin per slot van rekening tien eigen ministers zitten. Rietkerk pleitte voor een integrale uitvoering van Bestek '81. Over de volgens de opiniepeilingen dalende belangstelling voor de VVD toonde hij zich niet ongerust. We hebben, aldus Rietkerk, een prijs moeten betalen voor de regeringsdeelname, maar de peilingen zijn een momentopname en dat kan erg snel weer veranderen. De voorzitter van de Eerste Kamerfractie, mevrouw Van Someren-Downer, was het hier niet helemaal mee eens. Zij vond dat de partij zich actiever moet gaan opstellen in een aantal zaken. In aansluiting

hierop presenteerde partijvoorzitter Korthals Altes een aantal concrete plannen hiervoor.

Op bijeenkomsten in oktober hielden Tweede Kamerleden van de VVD pleidooien voor toenadering tot de PvdA. Mevrouw Kappeyne van de Coppello zei in Capelle aan de IJssel: 'De VVD moet zich gaan oriënteren op de mogelijkheden van samenwerking met de PvdA'. We willen ons niet storten in een avontuur met de PvdA, maar het is niet verstandig uitgeleverd te zijn aan het CDA.

Kamerlid Nypels liet woorden van gelijke strekking horen. Als het CDA, aldus Nypels, doorgaat voor de oplossing van niet in het regeerakkoord geregelde problemen, contact te zoeken met de PvdA, dan zal de VVD niet aarzelen bijv. op het justitiële vlak toenadering tot de PvdA te gaan zoeken. Ook fractieleider Rietkerk zei het niet ondenkbaar te vinden dat de VVD op bepaalde gebieden met de PvdA tot overeenstemming zou kunnen komen.

Op een bijeenkomst op 20 november in Utrecht zei fractieleider Rietkerk te hopen dat de PvdA het abortusontwerp van de regering niet te snel zal verwerpen.

Hij zei te hopen dat de PvdA het zou kunnen opbrengen het voorstel niet vanuit een oppositiehouding te benaderen, maar op zijn merites te beoordelen. Rietkerk noemde het een bemoedigend teken dat het kabinet er in is geslaagd tot overeenstemming te komen en aldus voor 1 januari 1979, zoals bepaald, een abortusontwerp op tafel te leggen.

In december verscheen een tweede rapport van de Teldersstichting over werken, ditmaal getiteld 'Arbeidstijdverkorting op afbetaling'. In dit rapport wordt het begrip arbeidstijdverkorting op afbetaling (ATVA) geïntroduceerd. Als de werknemers tijdelijk bereid zijn af te zien van een reële loonstijging en de overheid tijdelijk bijspringt, kunnen werkgevers zonder grote risico's meer mensen aan het werk helpen.

Geraadpleegde literatuur:

Politiek Overzicht, jrg. 18 (1978), nos. 1 (jan.) t/m 12 (dec.)

BIJLAGE XI

LIJST VAN SCHENKINGEN VAN PARTICULIEREN, INSTELLINGEN, POLITIEKE PARTIJEN EN WETENSCHAPPELIJKE BUREAUS VAN DE PARTIJEN, ONTVANGEN IN HET VERSLAGJAAR, AFGESLOTEN PER 1 DECEMBER 1978.

Particulieren:

Balje, Chr.

Rapport van de commissie bestuurlijke reorganisatie.Groningen, z.u., 1978.

Elzinga, D.J.

Elzinga, D.J. en K.W. van der Hoek. Het Groninger programkollege; vier jaar verder. Groningen, Xeno, 1978.

Land, J.G. van der.

Schaduwverkiezingen Ubbo Emmius. Groningen, Werkgroep verkiezingen Ubbo Emmius, 1978.

Middel, B.

Middel B. Driestromenland in de Nederlandse politiek. Overdruk uit: Intermediair, 13(1977), no. 51(23 dec.).

Neuvel, K. en R. Pots.

Demokratisch Manifest; het standpunt van de Nederlandse Studenten-vakbeweging. Z.pl., z.u., 1963.

Schuur, W.H. van.

Schuur, W.H. van. Waarnemen en waarderen van politieke problemen; de probleemstelling voor een empirische en methodologische analyse. Groningen, vakgroep methoden en technieken van het Sociologisch Instituut, 1978.

Verbaas, J.E.

Basisprogramma 1967 van de Christen Democraten Unie (C.D.U.).

Waalwijk, C.D.U., 1966.

Beginselprogram der Boerenpartij. Z.pl., z.u., z.j.

D'66; programma van de politieke partij Democraten '66. Amsterdam,

D'66, z.j.

Jongeling, P. Bij de tweesprong; een woord tot de natie, nu er moet worden gekozen. Dordrecht, G.P.V., (1967).

Kamerverkiezingen 15 februari 1967. Den Haag, S.G.P., (1967).

Liberaal Volkspartij, De, doorbreekt het politieke conservatisme want..... Den Haag, L.V.P., (1967).

Nederlands Manifest - 1967. Zwijndrecht, G.P.V., 1966.

Ons Politeuma; gereformeerd staatkundig tijdschrift. Zwijndrecht, G.P.V., 1967. jrg. 20, no. 3 (4 febr.).

Partijprogramma van de Liberale Volkspartij. Den Haag, L.V.P., (1967).

Radikaal; "weekblad voor socialisme en vrede". Amsterdam, PSP, 1967. Speciaal verkiezingsnummer, jrg. 1, no. 5 (1 febr.).

Voor vorstenhuis en vaderland. Dordrecht, G.P.V., 1967.

Vrije Boer, De. Bennekom, Boerenpartij, 1967. Speciaal verkiezingsnummer; jrg. 21, no. 6 (11 febr.).

Waarheid, De; volksdagblad voor Nederland. Amsterdam, De Waarheid, 1967. Speciale uitgave voor de kamerverkiezingen van 15 februari 1967.

Waarom? Z.pl., P.S.P., (1967).

Zwarts, J.

Beste, Het, uit Provo; een bloemlezing uit alle verschenen nummers van het tijdschrift Provo; samengest. en ingel. door R. van Duyn. Amsterdam, z.u., 1967.

Hop, Hop, Hop, hangt de socialisten op! Een documentaire over het opkomende socialisme in de jaren tachtig, ontleend aan Recht voor Allen; samengest. door L. de Vries. Amsterdam, Polak & Van Genneep, 1967.

Over het fascisme; dl. 1. Nijmegen enz., z.u., 1969. SVB-cahier; 4. Rooddruk voor morgen; fundamentele structuurwijziging; een uitgangspunt. Amsterdam, Bevrijding, z.j.

Instellingen:

Bibliotheek- en Dokumentatieakademie Groningen

Hogere beroepsopleiding tot: assistent-bibliothekaris; bibliothekaris in openbare bibliotheken; jeugdbibliothekaris; biblio-

thekaris-dokumentalist. Groningen, Bibliotheek- en Documentatieakademie, (1978).

Verslag van de Stichting Bibliotheek- en Documentatieakademies over het academiejaar 1976/1977. Z.pl., SBDA, (1978).

Bureau Voorlichting van de provincie Groningen

Staten, De, van Groningen; politieke programma's 1978-1982. Groningen, Bureau Voorlichting provincie Groningen, 1978.

College van Dekanen (van de R.U. Groningen)

Dittrich, K.L.L.M. Partij-politieke verhoudingen in Nederlandse gemeenten; een analyse van de gemeenteraadsverkiezingen 1962-1974. Z.pl., z.u., 1978.

Documentatiecentrum Nieuwste Geschiedenis te Amsterdam

Klassenstrijd; revolutionair socialisties blad. Amsterdam, Internationale Kommunistenbond, 1978. Jrg. 1; nr. 2 en 5.

Proletaries Links; orgaan van de Internationale Kommunistenbond; Nederlandse afdeling van de Vierde Internationale. Hoofddorp, Internationale Kommunistenbond, 1976-1978. jrg. 5 (1976); nr. 4 t/m 20. jrg. 6 (1977); nr. 1,2,6,8 t/m 12, 14 t/m 19, 21, 22, 24 en 25. jrg. 7 (1978); nr. 2 en 3.

Socialisties zelfbeheer. Amsterdam, Beweging van Arbeiders zelfbeheer, 1976. Jrg. 1; nr. 4.

International Institute of Social History

Annual report 1976; International Institute of Social History. Assen, Van Gorcum, z.j.

Index of the Archives and collections in the International Institute of Social History. Amsterdam, z.u., 1968.

Landelijk Centrum voor het Gereformeerd Jeugdwerk

Antirevolutionaire Staatskunde; orgaan van de Dr. Abraham Kuypersstichting ter bevordering van de studie der antirevolutionaire beginselen. Kampen, Kok, 1924-1967. jrg. 1-37.

Antirevolutionaire Staatskunde; driemaandelijksch orgaan van de Dr. Abraham Kuypersstichting ter bevordering van de studie der antirevolutionaire beginselen. Kampen, Kok, 1927-1938. Jrg. 1-12.

Niet alle jaargangen zijn compleet. Er wordt naar gestreefd de ontbrekende nummers te achterhalen.

Stichting Burgerschapskunde

Van Agt aan de macht; of, Hoe dat tweede Kabinet-Den Uyl er tóch niet kwam; Tekst F. Verbakel; foto's H. Singels en D. Toussaint. Leiden, Stichting Burgerschapskunde, 1978.

Stroes, J. Het rode potlood; de Tweede Kamer en de verkiezingen. Leiden, Stichting Burgerschapskunde, 1977.

Politieke partijen, jongerenorganisaties en wetenschappelijke bureaus:

Anti-Revolutionaire Partij

ARP, De, in 1978-1979; een draaiboek voor het nieuwe seizoen, bestemd voor de AR-kiesverenigingen. 's-Gravenhage, ARP, 1978. Adressengids 1978. 's-Gravenhage, Anti-Revolutionaire Partijstichting, (1978).

Beginsel- en Algemeen Staatskundig Program van de Anti-Revolutionaire Partij; (Vastgesteld in de Deputatenvergadering van 10 juni 1961 te Utrecht). Goes, Oosterbaan & Le Cointre, z.j. CDA-Visie op abortus. Den Haag, Stichting Kader- en Vormingswerk van de ARP-CHU-KVP, (1977).

Christen democratisch appèl, Het, ontstaan en karakter. Den Haag, CDA, z.j.

Europees Manifest; Standpuntbepaling van de Europese Unie van Christen-democraten. Den Haag, Wetensch. instituten CDA, 1976.

Fractie in actie VI; periode: februari 1976 t/m juni 1976.

's-Gravenhage, ARP, (1976).

Fractie in actie V; periode augustus 1975 tot en met januari 1976. Den Haag, ARP, (1976).

Fractie in actie IV; periode april 1975 t/m juni 1975 en algemene politieke en financiële beschouwingen oktober 1975. Den Haag, ARP, (1975)

Fractie in actie III; een overzicht van de standpunten, die de A.R.-Tweede Kamerfractie tijdens van belang zijnde debatten heeft ingenomen in de periode van medio oktober 1974 tot en met maart 1975. Den Haag, ARP, (1975).

Fractie in actie II; periode april 1974 t/m algemene beschouwingen 1974. Den Haag, ARP, (1974).

Fractie, De, in aktie: standpunten en meningen van de Tweede Kamerfractie (van de ARP). Z.pl., z.u., z.j.

Geloofwaardigheid in het beleid; teksten toespraken op AR-Partijraad 12 november en ARJOS jaarvergadering op 19 november 1977. Den Haag, AR-Partijstichting, z.j.

Gespreide verantwoordelijkheid; een christen-democratische bijdrage aan de discussie over de economische orde; rapport van de commissie Steenkamp. Den Haag, Wetenschappelijke instituten CDA, 1978.

Kabinetsformatie 1977; toeschouwers en medespelers. Den Haag, Kuypersstichting, 1978. Spec. nr. van AR-Staatkunde; jrg. 48; nr. 1/2 (jan./febr.).

Op weg naar een verantwoordelijke maatschappij; (een politieke strategie voor de zeventiger jaren). Den Haag, CDA, z.j.

Plichten en perspectieven; aanzet voor een profielschets van het CDA. Den Haag, Wetenschappelijke instituten CDA, 1975.

Plichten en perspectieven; aanzet tot een profielschets van het CDA. 's-Gravenhage, Stichting kader- en vormingswerk ARP, 1975.

Samen verantwoordelijk voor het onderwijs 2; commentaar op het vervolg van de Contourennota; rapport van de commissie Verheul. Den Haag, Wetenschappelijke instituten CDA, 1978.

Schouten, A. Inkomenspolitiek. Den Haag, Stichting Kader- en Vormingswerk ARP, 1977.

Staatsman, Een, ter navolging; Groen van Prinsterer herdacht (1876-1976). Z.pl., Stichting kader- en vormingswerk ARP, CHU en KVP, 1976.

Statuten en huishoudelijk reglement CDA. Den Haag, CDA, z.j.

Statuten van de Anti-Revolutionaire Partij, Evangelische Volkspartij, en de Anti-Revolutionaire Partijstichting. 's-Gravenhage, ARP, (1971).

Christen Democratisch Appèl

Op het goede spoor; aanzet tot beter binnenlands bestuur; rapport van de commissie (Fibbe) van de wetenschappelijke instituten van KVP, ARP en CHU. Den Haag, Wetenschappelijke instituten CDA, 1978.

Communistische Partij Nederland

Documentatie bij de stellingen van het 26ste congres van de CPN. Amsterdam, CPN, (1977).

Stellingen (van het Partijbestuur) voor het 26ste congres van de CPN; Voor een doorbraak naar een nieuwe coalitie. Voor eenheid van actie. Amsterdam, CPN, 1977.

Democraten '66

Pleidooi, Een, voor echte verstedelijking; rapport subgroep verstedelijkingsnota van de werkgroep Volkshuisvesting en RO. Den Haag, Stichting Wetenschappelijk Bureau D'66, 1978.

Evangelische Progressieve Volkspartij

Sluys, K. van der. Openingsrede (op het) oprichtingscongres van de E.V.P. op zaterdag 28 januari 1978 te Utrecht. Z.pl., z.u., 1978.

Programschets (van de) Evangelische Progressieve Volkspartij. Z.pl., z.u., (1978).

Gereformeerd Politiek Verbond

Statuten en reglementen (van het) Gereformeerd Politiek Verbond en de Groen van Prinsterer Stichting. Z.pl., GPV, (1976).

Sietsma, H.H. Subsidie: steun of teugel? Groningen, De Vuurbaak, 1978.

Partij van de Arbeid

Partij, De, van de Arbeid en Europa; studiemap voor de WBS-konferentie op 14 januari 1978; bijdr. H.C. Faas, P. Dankert, F.B. van der Meer e.a. Z.pl., PvdA/WBS, z.j.

Staatkundig Gereformeerde Partij

Adresboekje (van de Staatkundig Gereformeerde Partij). Den Haag, Voorlichtingscentrum S.G.P., (1978).

Janssen, G. Om de theocratie; honderd jaar van strijd om de verwerkelijking en vormgeving van de theocratische gedachte. (Amsterdam), Onderling Kontakt / Buijten en Schipperheijn, z.j. Onderling Kontakt. Benthuisen, Landelijk verband van Staatkundig Gereformeerde studieverenigingen, 1972-1973. Jrg. 13. nr. 2. Jrg. 14. nr. 2 en 5.

Program van beginselen; Gemeenteprogram. 's-Gravenhage, Voorlichtingscentrum S.G.P., 1978.

Statuten; Algemeen reglement (van de Staatkundig Gereformeerde Partij). 's-Gravenhage, Voorlichtingscentrum S.G.P., (1978).

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie

Aalberse, P.J.M. Lid en leiding in de politieke partij; Tekst van de inleiding voor de jaarvergadering van de bestuursraad op 15 juni 1963. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, 1963.

Aan lager wal. Schiedam, Centrale Vaderlandse Kring, z.j.

Aanvaarding van een met voorkeurstemmen verkregen Tweede Kamerzetel; bepalingen in reglementen van de Katholieke Volkspartij. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, 1962.

Alphabetische catalogus der bibliotheek van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. 's-Gravenhage, Belinfante, 1896.

Alphabetische catalogus der bibliotheek van de Tweede Kamer der Staten-Generaal; 1ste vervolg op de uitgave van 1896.

's-Gravenhage, z.u., 1900.

Alphabetische catalogus der bibliotheek van de Tweede Kamer der Staten-Generaal; 2de vervolg op de uitgave van 1896.

's-Gravenhage, z.u., 1905.

Andere weg, Een; redevoeringen, gehouden op de Deputatenvergadering van 14 januari 1967 in Tivoli te Utrecht door W.P.

Berghuis; J. Zijlstra, B.W. Biesheuvel e.a. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, (1967).

Anema, A. Politieke Rondblik; verslag van de rede gehouden op de Partij-conferentie van 11 September 1946. Z.pl., z.u., z.j.

Apart of samen; gezichtspunten omtrent maatschappelijk werk en verzuiling. Amsterdam, WBS/De Arbeiderspers, 1960.

Arbeid van de vrouw; zijn verdergaande overheidsmaatregelen wenselijk. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, (1953).

Argumenten, De, voor en tegen de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie opnieuw getoetst; een repliek. 's-Gravenhage, Marinus Nijhoff, 1958.

Attlee, C. Mijn Labourparty. Amsterdam enz., Elsevier, 1946.

- Bajetto, M.L.F. De katholieken en Indië. 's-Gravenhage, Stichting Libertas, 1946.
- Banning, W. Het vrijzinnig protestantisme op de tweesprong; organisatie of stroming. Arnhem, Van Loghum Slaterus, 1945.
- Beernink, H.K.J. Geschiedenis en Beginsel van de Christelijk-Historische Unie. 's-Gravenhage, CHU, 1953.
- Bejaarden: een nieuw perspectief? 's-Gravenhage, KVP, 1970.
- Speciaal nummer van "Politiek"; jrg. 24, nr. 3/4.
- Beknopt program van de partij van de vrijheid. Amsterdam, Partij van de Vrijheid, z.j.
- Belasten met mate; rechtvaardigheid en doelmatigheid in de openbare financiën; een conferentie van de dr. Wiardi Beckmanstichting 14-9-1967. Amsterdam, WBS, 1967.
- Belasting op het beroepsinkomen van de gehuwde vrouw; tussentijds rapport. Amsterdam, VVD, z.j.
- Berg, W.J.A. van den, en J. de Veen. Door vrijheid verbonden (de VVD van A tot Z). Den Haag, VVD, 1977.
- Bergh, G. van den. Eenheid in Verscheidenheid; hoe moet ons kiesstelsel worden herzien? Een systematisch kritisch overzicht van alle kiesstelsels. 2e dr. Alphen aan den Rijn, Samsom, 1951.
- Bergh, G. van den. Verzamelde staatsrechtelijke opstellen. Alphen aan den Rijn, Samsom, 1949.
- Berghuis, W.P. en B. Roolvink. Blijvend houvast; Redevoeringen, gehouden op het Partij Convent van 14 mei 1966 te Utrecht. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, 1966.
- Berghuis, W.P. en B. Roolvink. Koers en eenheid; redevoeringen, gehouden op het Partij Convent van 22 mei 1965 te Zwolle. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, 1965.
- Berghuis, W.P., B. Roolvink en I.A. Diepenhorst. De toekomst in; redevoeringen gehouden op het Partij Convent van 15 oktober 1966 te Utrecht. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, 1966.
- Berghuis, W.P. en J. Smallenbroek. Met trouw en vertrouwen; redevoeringen, gehouden op het Partij Convent van 23 mei 1964 te Utrecht. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, 1964.
- Bestuurlijke vormgeving; preadvies van een werkgroep van het College van Advies der Antirevolutionaire Partij en het Verband van

Verenigingen van Antirevolutionaire Gemeente- en Provinciebestuurders voor de openbare partijconferentie op 13 oktober 1969; openingsrede door P.J. Verdam; Nabeschouwing over de conferentie door W. Blanken. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, (1970).

Beukers, F.M. Wat nu?; Enkele beschouwingen omtrent de toekomstige taak van Regeering en Politieke Partijen. Schiedam, Roelants, 1945.

Bezitsvorming door vermogensaanwasdeling; een analyse der vermogensverdeling en een plan tot wijziging daarvan; Rapport van een studietoelating uit de drie vakcentralen NVV, NKV, CNV. Amsterdam, overlegorgaan van NVV, NKV en CNV, 1964.

Block, A.L. de. Samenwerking in Nederland als staatkundig vraagstuk; tekst van de redevoering uitgesproken in de bijeenkomst ter herdenking van het tweede lustrum van het Centrum voor Staatkundige Vorming op 24 september 1955. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, 1955.

Blücher, F. Die politischen Aufgaben; Rede gehalten am 6. März, vor dem Bundesparteitag in Wiesbaden 1954. Bonn, Freie Demokratische Partei, (1954).

Boer, J.P.Chr. de. Naar verbreking van het politieke isolement der Katholieken. Amsterdam, Princen, 1946.

Bonger, W.A. Problemen der democratie; een sociologisch en psychologische studie; 2e dr. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1936.

Boogerd, C.J.M. Van partijman tot Nationaal-Socialist. Zierikzee, z.u., 1940.

Brandt Corstius, J.C. De humanist en het moderne socialisme. Amsterdam, PvdA, 1947.

Bremmer, R.H. Christelijke koinonia contra socialistische gemeenschapsdwang. Z.pl., GPV, 1955.

Brongersma, E. Katholicisme en rationele staats- en maatschappijleer. Utrecht enz., Het Spectrum, 1948.

Burg, G. van den. Alles of niets bij de geleide economie?; een kritische beschouwing als politieke bijdrage. Rotterdam, Nijgh & Van Ditmar, 1946.

Bijbelonderwijs op de Openbare School; rapport van de Commissie-

Van Dodewaard. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatskundige Vorming, 1954.

CPN; een wolf in schaapskleren. Heiloo, Kinheim, 1947.

Centrum, Het, voor Staatskundige Vorming; Geschiedkundige gegevens; Taak en werkwijze; Verhouding tot de Katholieke Volkspartij. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatskundige Vorming, 1948. Christelijk Nationaal Vakverbond in Nederland; Een en twintigste verslag. Z.pl., CNV, 1946.

Christelijk-Nationale en humanistische wilskracht in de NVB; met een voorwoord van W. Schermerhorn: J.H. Bavinck. Critiek - C.A.H. Mulder. Repliek. Utrecht. Zijdam, (1945).

Colijn, H. Op de grens van twee werelden. Amsterdam, De Standaard, 1940.

Congres van den Arbeid gehouden op Woensdag den 28sten November 1945 te Utrecht, in den Stadsschouwburg, Lucas Bolwerk. 's-Gravenhage, Stichting van den Arbeid, (1945).

Defensiepolitiek als buitenlandse politiek; aspecten van de defensiepolitiek in het bijzonder met betrekking tot Europa; Nota van een werkgroep van het College van Advies der Antirevolutionaire Partij. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, (1970).

Dehler, Th. Auftrag und Verantwortung der freien Demokratie; Rede gehalten am 6. März, vor dem Bundesparteitag in Wiesbaden 1954. Bonn, Freien Demokratischen Partei, (1954).

Delfgaauw, J.G.M., en A.I.V. Massizzo. De financiële positie van de middengroepen in loondienst; 1e rapport van de Commissie voor de Middengroepen van de Katholieke Volkspartij. Z.pl., KVP, (1952). Extra nummer van het Katholiek Staatskundig Maandschrift.

Democratie of dictatuur?; 7e dr. Utrecht, Nederlandsche beweging voor eenheid door democratie, z.j.

Diemer, H. Politiek en sociale beweging. Rotterdam, Libertas, 1918.

Diepenhorst, I.A. Christelijke Staatskunde. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, 1946.

District, Het, als Bestuursvorm voor Agglomeraties; rapport van het College van Advies der Anti-Revolutionaire Partij. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, (1960).

Documentatie bezitsvorming. Den Haag, Dokumentatiedienst der KVP, 1959.

Documentatie gezinspolitiek. 's-Gravenhage, KVP, (1957).

Documentatie sociale zekerheid. Den Haag, KVP, (1957).

Doel, grondslagen en richtlijnen; Concept vastgesteld door het voorlopig Hoofdbestuur op 15 November 1950. Schiedam, Centrale Vaderlandse Kring, (1950).

Doelstelling van middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs en de wetsontwerpen Rutten; rapport van de Commissie Jansen; eerste rapport betreffende de ontwerpen van Wet op het algemeen middelbaar en het voorbereidend hoger onderwijs. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatskundige Vorming, (1954).

Doeltreffende Prijsbeheersing; rapport van de Dr. Wiardi Beckmanstichting. Amsterdam, WBS, (1951).

Draagt elkanders lasten! het drama der kleine zelfstandigen. Z.pl., Liberale Staatspartij, z.j.

Dresselhuys, H.C. Openingsrede van de Tweede Algemene Vergadering van den Vrijheidsbond op Zaterdag 14 Januari 1922. Den Haag, Haagsche Drukkerij, (1922).

Duynstee, F.J.F.M. Het glazen huis; Beschouwingen over den inhoud en den vorm van het staatkundig streven der Nederlandsche Katholieken; Tweede herz. en verm. dr. 's-Gravenhage, Jongbloed, 1946.

Duys, J.E.W. Ter oriëntering; eenige beschouwingen naar aanleiding van enkele vragen van democratie; 2e dr. Zutphen, Thieme, 1933.

Dijk, K. De strijd om de Beginselen; referaat gehouden op de Conferentie der Antirevolutionaire Partij d.d. 26 en 27 januari 1950. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, (1950).

Eenheidspolitiek door nationale concentratie; oproep van het Hoofdbestuur van het Verbond voor Nationaal Herstel aan alle nationaal gevoelende Nederlandse Mannen en Vrouwen. 's-Gravenhage, Verbond voor Nationaal Herstel, (1935).

Effecten en bezitsvorming. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatskundige Vorming, 1960.

Eigendom in het ontwerp nieuw burgerlijk wetboek; enige principiële

beschouwingen. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, 1961.

Eisma, H. Vrijzinnig-protestanten staat pal! een woord aan de Vrijzinnige leeken in het bijzonder naar aanleiding van het boek van Dr. W. Banning: Het vrijzinnig-protestantisme op de tweesprong. Leeuwarden, Eisma, z.j.

Enige vraagstukken betreffende het ontslagrecht. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, (1956).

Europese Economische Gemeenschap en Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie; rapport van de Commissie-Jansen. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, (1964).

Financiering, De, van de investeringen; voorziening in de behoefte aan risico-dragend kapitaal; rapport van de Commissie-Van Campen. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, (1956).

Gaay Fortman, W.F. de. De arbeider in de nieuwe samenleving. Amsterdam, Vrij Nederland, 1947.

Gehuwd en ongehuwd in de inkomstenbelasting. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, (1961).

Gemeentelijke indeling, De, in discussie; rapport van de Dr. Wiardi Beckman Stichting. Amsterdam, WBS, z.j.

Gemeenteprogram 1958 der Christelijk-Historische Unie; vastgesteld op de Alg. Vergadering van 1 maart 1958. Z.pl., CHU, (1958).

Gent, W.J.M. van. De Nederlandsche katholieken en het vraagstuk eener nieuwe partijgroepering. 's-Hertogenbosch, Mosman, 1945.

Gespreide bezitsvorming; Rapport van het College van Advies der Anti-Revolutionaire Partij. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, 1962.

Geweldloze defensie tegen vreemde mogendheden. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, 1970.

Goed volksonderwijs eischt verlaging van de leerlingenschaal. Z.pl., Liberale Staatspartij, z.j.

Gosker, R. Onbloedige Revolutie? 's-Gravenhage, ARP-Stichting, (1951).

Gosker, R. Onze Propaganda; enkele richtlijnen. Z.pl., z.u., z.j.

Goudzwaard, F. De Communistische Partij Nederland vóór, tijdens, na den Oorlog; 2e omgewerkte dr. Rotterdam, z.u., 1946.

Groen, K. Het voorkomen en de inhoud van ambtsgebeden in Nederland. 's-Gravenhage, Dr. A. Kuiperstichting, (1950).

Grondgedachten over overheidsvoorlichting. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, 1960.

Grondslagen der onderwijs-organisatie; rapport van de Commissie-Stokman. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, (1952).

Handleiding voor den Liberalen Voordrachtgever; wetgevende en provinciale verkiezingen 1946. Brussel, Liberale Partij, (1946).

Hans, D. Parlements-film; figuren en momenten uit de Nederlandse Volksvertegenwoordiging. Scheveningen, Van Biene, z.j.

Hans, D. Troelstra en de revolutie. Dalfsen, Eshuis, 1920.

Harthoorn, M.A.G. Het nationale plan tegenover het socialistische plan. Amsterdam, Becht, z.j.

Hentzen, C. Onze katholieke sociale organisaties tegenover den nieuwen tijd; rede, uitgesproken bij de hernieuwde activiteit der katholieke sociale organisaties te Haarlem 20 Juni 1945. Amsterdam, 't Kasteel van Aemstel, 1945.

Hermans, P.A. Over enige bijdragen der historie aan de opbouw van een geordend bedrijfsleven. 's-Gravenhage, KVP, (1947).

Herziening van de werkloosheidswet; rapport van de commissie Hengst. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, (1958).

Herziening van het echtscheidingsrecht; zienswijze op het Verslag van de Gespreksgroep ter bestudering van het vraagstuk van de echtscheiding, welke zich in 1957 heeft gevormd op verzoek van de Minister van Justitie. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, (1963).

Heuvel, Chr. van den. Handboekje voor de huisbezoekers voor de verkiezingen van 1952. Den Haag, ARP-Stichting, (1952).

Hollands Weekblad; tijdschrift voor literatuur en politiek. Den Haag, "Hollands Weekblad", 1962. Jrg. 4, nr. 155 (23 mei).

Huishoudelijk reglement van de Volkspartij voor Vrijheid en De-

mocratie. Z.pl., z.u., z.j.

Hulp aan ontwikkelingslanden; rapport van het Koos Vorrink Instituut. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1963.

Hulst, J.W. van. Een politieke visie op de jeugdsituatie in Nederland. 's-Gravenhage, CHU, (1961).

In dienst van de vrede; rapport van de commissie 'Oorlog en vrede in het atoomtijdperk'. Amsterdam, PvdA, 1962.

Informatieve circulaire van den Algemeenen Werknemersbond op Liberalen grondslag. Amsterdam, Alwebo, z.j.

Ir. J.W. Albarda; een kwart eeuw parlementaire werkzaamheid in dienst van de bevrijding der Nederlandse Arbeidersklasse; een beeld van de groei der Nederlandse Volksgemeenschap. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1938.

Ingwersen, A. Het scheefgezakte huis; een woord tot allen wie het welzijn van de A.R. Partij ter harte gaat. Amsterdam, Comité van rechte A.R., 1952.

Interim-rapport van de staatscommissie tot herziening van de grondwet, ingesteld bij koninklijk besluit van 17 april 1950, no. 25. 's-Gravenhage, Staatsdrukkerij, 1951.

Jaarboek '78; opgesteld volgens de gegevens die op 31 augustus 1978 bekend waren op het algemeen secretariaat. Den Haag, VVD, 1978.

Jaarboekje 1961 van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie. Z.pl., VVD, (1961).

Jaarboekje 1960 van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie. Z.pl., VVD, (1960).

Jaarverslag over 1960 (van het) Centraal Sociaal Werkgevers-Verbond. Den Haag, Levisson, 1961.

Jaarverslag over 1959. (Van het) Centraal Sociaal Werkgevers-Verbond. Den Haag, Levisson, (1960).

Jaarverslag over 1958 (van het) Centraal Sociaal Werkgevers-Verbond. Den Haag, Levisson, (1959).

Jaarverslag over 1952 (van het) Centraal Sociaal Werkgevers-Verbond. Den Haag, Levisson, (1953).

Jaarverslag van de Anti-Revolutionaire Partij over het jaar 1959. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, (1960).

Jaarverslag van de Anti-Revolutionaire Partij over het jaar 1958. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, (1959).

Jaarverslag van de Anti-Revolutionaire Partij over het jaar 1956. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, (1956).

Jacht en Jachtschade; rapport inzake een herziening van de Jachtwet 1923. Amsterdam, Wiardi Beckman-Stichting, z.j.

Johnson, C.O. Government in the United States; 3rd. Ed. New York, Crowell, 1946.

Jong, J.J. de. Wetenschap en politiek; Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam op 23 oktober 1953. Utrecht, Oosthoek, 1953.

K.S.S.F. - Bulletin. Z.pl., Katholieke Staatkundige Studiegroepen Federatie, 1965. Jrg. 5; nr. 3.

Kadt, J. de. Het fascisme en de nieuwe vrijheid. Amsterdam, Van Oorschot, 1946.

Kadt, J. de. Verdediging van het westen; een bundel essays. Amsterdam, Van Oorschot, 1957.

Katholiek, De, in het openbare leven van deze tijd; bisschoppelijk mandement 1954. Z.pl., z.u., 1954.

Katholiek Staatkundig Maandschrift; uitgave der Katholieke Volkspartij. 's-Gravenhage, KVP, 1947. Jrg. 1, no. 1-2 (15 mrt-15 apr).

Kerkenbouw/Bouw van Bezinningscentra; Rechtsgrond voor subsidiëring; rapport van de Commissie-Van Wijnbergen. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, 1962.

Keuchenius, E.A. Wees Christelijk en Historisch!; met een voorwoord van A.R. van de Laar. Gendringen, De Beukelaar, z.j.

Kiesrechtvraagstuk, Het; rapport uitgebracht aan het Hoofdbestuur der Liberale Unie, door de commissie bestaande uit de heeren H.Ph. de Kanter, R.J.H. Patijn en P. Rink. Zutphen, Thieme, 1903.

Kinderbijslag naar verhouding van het loon; rapport van de Commissie-Aalberse. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, 1953.

Kohnstamm, Ph. De A.R. Partij en het socialisme. Amsterdam,

Ten Have, 1947.

Kol, H.H. van. De komende vrede en de sociaal-demokratie. Amsterdam, Ontwikkeling, z.j.

Kolkman, H.J., Joh.C. Hudig en H. Houwens Post. Democratie op kwalitatieven grondslag; naar een nieuwe Nederlandsche staatsinrichting. Den Haag, Leopold, 1945.

Kors, J.B. Het vraagstuk eener eigen politieke groepeerings van de Nederlandsche katholieken. Helmond, "Helmond", z.j.

Kort overzicht verkeersproblemen-rapport van een studiegroep der "VVD" afdeling Amsterdam. Z.pl., z.u., z.j.

Kozak, J. Zonder slag of stoot; hoe maakt men van een democratisch parlement een werktuig van de Communistische Partij. 's-Gravenhage, Stichting voor Onderzoek van Ecologische Vraagstukken, 1961.

Kromsigt, P.J. De leuze "Scheiding van Kerk en Staat" een gevaar voor de Hervormde Kerk. Rotterdam, De Fakkel, 1921.

Kuiper, D.Th. Dilemma's van christelijke samenwerking en radicaliteit. Z.pl., z.u., z.j.

Kunstmatige inseminatie bij de mens; wenselijkheid van wettelijke maatregelen; rapport van de Commissie-Petit; psychologische kanttekeningen van K.J.M. van de Loo. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatskundige Vorming, (1961).

Kwant, R.C. De ontwikkeling van het sociale denken; tekst van de rede voor het congres ter herdenking van het derde lustrum van het Centrum Staatskundige Vorming op 12 november 1960.

's-Gravenhage, Centrum voor Staatskundige Vorming, (1960).

Kwiet, K. Rijkscommissariaat Nederland; mislukte poging tot vestiging van een nationaal-socialistische orde. Baarn, In den Toren, 1969.

Landeslot van Vryburgh. Nieuw Nederland; Staat en maatschappij na den oorlog. Z.pl., z.u., (1944).

Leidraad voor Liberale politiek. Z.pl., Liberale Staatspartij, z.j.

Leeuw, G. van der. Balans van het Christendom; 2e dr. Amsterdam, Paris, 1940.

Levy, J.A. Het clericale gevaar. 's-Gravenhage, Belinfante, 1905.

Liberaal Appèl; verkiezingsorgaan van de Liberale Staatspartij. 's-Gravenhage, Liberale Staatspartij, 1963. jrg. 1, nr. 1 en 2 (maart en april).

Liberale Weekblad, Het; officieel propaganda-orgaan der Liberale Staatspartij. Amsterdam, Strengholt, 1940. jrg. 5, no. 1 (3 mei).

Liberale Wegwijzer; algemeen liberaal weekblad; orgaan van de Afdeling Rotterdam van de Liberale Staatspartij (Vrijheidsbond). Rotterdam, Liberale Staatspartij, 1930. nr. 276 (6 sept.). Liberalisme in de jaren tachtig. Den Haag, Teldersstichting, 1978.

Lieftinck, P. De overheid neemt en geeft; de financiële politiek van de regering en de sociale achtergrond daarvan; 2e dr. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1951.

Lint, G.J. de. Rechtsbederf. 's-Gravenhage, Blommendaal, z.j. Loos alarm?; verslag le mei-schouw der K.A.J. in het Aartsbisdom (Utrecht), gehouden op 30 en 31 Mei 1953 op het vormings- en ontspanningscentrum "De Hemelbergh" te Arnhem. Utrecht, Katholieke Arbeiders Jeugd, (1953).

Lunshof, H.A. Als dieven in de nacht.... Amsterdam, Buijten & Schipperheijn, 1948.

Lunshof, H.A. Vlag halfstok; een studie in onrecht. Amsterdam, Van Kampen, z.j.

Malsen, H. van. Alexander Frederik de Savornin Lohman; ontwikkelingsgang van zijn denken en handelen. Haarlem, Bohn, 1931.

Man, H. de. De psychologie van het socialisme; 2de dr. Arnhem, Van Loghum Slaterus, 1929.

Manifest aan de politieke partijen (December 1955). Eindhoven, "Door de eeuwen trouw", 1955.

Manifest van de Liberale Staatspartij. Z.pl., Liberale Staatspartij, z.j.

Maastricht, C.J. van. De ouderdomsvoorziening in Nederland; referaat gehouden tijdens de C.-H. Zomerconferentie 1953. Z.pl., z.u., (1953).

Mededelingen van het Bureau voor Statistiek en Voorlichting; enige gegevens over de verkiezingen te 's-Gravenhage voor de Tweede

Kamer der Staten-Generaal in 1952. 's-Gravenhage, Bureau voor Statistiek en Voorlichting Stadhuis, 1952. Jrg. 7; no. 3-4.

Meegeren, D.A. van. Over de politieke toekomst van Nederland en de houding der katholieken. Eindhoven, "Het Hooghuis", 1945.

Mr. P.J. Oud gezien door zijn tijdgenoten; met bijdr. van N. Arkema, G. van den Berg, J.J. Bolhuis e.a. Rotterdam, Brusse, 1951.

Memorandum van den Raad van Bestuur der Nationale Unie, aangeboden aan de leden van de Eerste Kamer der Staten-Generaal; bewerkt door J.A. Eigeman. 's-Gravenhage, Belinfante, z.j.

Meyer, H. De leugen in de politiek. Z.pl., z.u., 1959.

Meijer, H. De sluipmoord op de democratie. Z.pl., z.u., (1971). Midden- en Kleinbedrijf in dynamische maatschappij; Conferentie over de problematiek van het Midden- en Kleinbedrijf 19 mei 1969 te Utrecht. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, (1969).

Middenstand en Vestiging; rapport van het college van advies der anti-revolutionaire partij over enige vraagstukken met betrekking tot het middenstandsbeleid. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, (1960).

Mok, S. De vakbeweging; ontwikkelingsschets en problemen; 2e herz. dr. Den Haag, Albani, 1953.

Montijn-Ziedses des Plantes, A.E. Door een gewijzigde Kieswet naar de vorming van een krachtige regeering op democratischen grondslag. 's-Gravenhage, Stockum, 1945.

Montijn-Ziedses des Plantes, A.E. Een krachtige Regering op Democratische Grondslag door meervoudig kiesrecht; 4e verm. dr. 's-Gravenhage, Van Stockum, 1953.

Monumentenwet; Beschouwingen over haar beginselen, daarin te geven voorschriften en te treffen maatregelen; Rapport van de Commissie-Mastboom. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, 1955.

Nationaal-Socialistische (Fascistische) Staatsleer. Utrecht, N.S.B., 1933.

Nederlands Partijstelsel, Het; geschiedenis en program van de politieke organisatie der Katholieken. Z.pl., Jongeren secretariaat der KVP, 1955.

Nederlandse kiezers, De, in 1967; Enkele eerste resultaten van een landelijke enquête. Amsterdam enz., Elsevier, 1967.

Nederlandse Taak inzake samenwerking met de ontwikkelingslanden. Den Haag, Van Keulen, 1963.

Nève, E. de. Indien de Nederlandsche Regeering in Londen.....

Enschede, Van der Loeff, (1947).

Nierstrasz, B. "Niet geëindigd". Beschouwingen over de verhouding tussen volk, volksvertegenwoordiging en regeering, naar aanleiding van het "incident" in de Tweede Kamer. Amsterdam, Holkema & Warendorf, 1917.

Nieuw Nederland; bijdragen van buiten bezet gebied in verband met den wederopbouw van ons land; verz. door A.A. van Rhijn; bijdr. van F. Beelaerts van Blokland, J.M. de Moor, N.S. Blom e.a.; 2e dr. Amsterdam, Querido, 1946.

Nieuwe maatschappij, De, en de democratie; door W. Banning, H. de Vos, J.F. de Jongh e.a. Arnhem, Van Loghum Slaterus, 1935.

Nieuwenhuis, J.G.J.C. Dwang of vrijheid; eenige opmerkingen over de grondslagen, de structuur en de toekomstige ontwikkeling der Nederlandsche samenleving. Rotterdam, Nijgh & Van Dittmar, 1945.

Nobel, C. Verplichte verzekering of Staatspensionneering? Schagen, Trapman, 1912.

Nota betreffende de Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie; uitgebracht door de Landelijke Middenstandsc commissie van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie. Z.pl., VVD, 1965.

Notulen van de buitengewoon algemene vergadering van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie, gehouden op zaterdag 22 januari 1966 te Dordrecht. Z.pl., VVD, 1966.

Om de kwaliteit van het bestaan. Amsterdam, WBS/De Arbeiderspers, 1963. I. De besteding van de groei van het nationaal inkomen.

Omvang der vakbeweging in Nederland op 1 januari 1951; Centraal Bureau voor de Statistiek. Utrecht, De Haan, 1951.

Onderwijscongres 1952 te houden op 3, 4 en 5 Januari 1952 te

Utrecht. Amsterdam, PvdA, 1952.

Ongelijkmatige bevolkingsspreiding, De, in Nederland als politiek probleem; rapport van het College van Advies der Anti-Revolutionaire Partij. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, 1963.

Ontwerp, Het, Landbouwwet; rapport van de commissie-Albregts. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, (1955).

Ontwerp, Het, Nieuwe Pachtwet; rapport van de commissie-Haffmans. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, 1956.

Ontwerp, Het, van wet houdende nieuwe regelen betreffende de verlening van bijstand door de overheid (Algemene Bijstandswet); Rapport van de Commissie-De Vos bevattende haar zienswijze op het wetsontwerp. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, 1963.

Ontwerp, Het, van wet op de vervreemding van landbouwgronden; Tweede interim-rapport van de Commissie-Thurlings, betreffende de pachtprijs- en koopprijsbeheersing. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, 1953.

Ontwerp, Het, van wet op de vervreemding van landbouwgronden; Derde interim-rapport van de Commissie-Thurlings, betreffende het voorkeursrecht van de pachter. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, 1953.

Ontwerp, Het, van wet tot beperking van het verhaalsrecht; Rapport van de Commissie-Van Nooy bevattende haar zienswijze op het wetsontwerp. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, 1960.

Ontwerp Landbouwrapport (van de) Christelijk Historische Unie. Kampen, De Jong, 1948.

Ontwerp Middenstandsrapport (van de) Christelijk Historische Unie. Kampen, De Jong, 1948.

Ontwerp Sociaal-Economisch program 1948. Z.pl., CHU, (1948). Onze staatsinrichting. Den Haag, KVP, (1955).

Op weg naar een wetsontwerp bijstand levensonderhoud; rapport van de Commissie Vervanging Armenwet der Volkspartij voor Vrijheid en Democratie. 's-Gravenhage, VVD, (1961).

Openbaarheid bij publiekrechtelijke bedrijfsorganen. 's-Graven-

hage, Centrum voor Staatskundige Vorming, (1961).

Oplossing, De, van het radiovraagstuk. Amsterdam, VARA/De Arbeiderspers, z.j.

Oproep van de Nederlandse Volksbeweging. Amsterdam, NVB, z.j.

Ossendrecht, C. van. De sociale kwestie; Tienmaal tien artikelen; 2e dr. Utrecht, RK Arbeidersbeweging, 1928.

Overheid en middenstandsvoorlichting. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatskundige Vorming, 1960.

Overheid en sport. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatskundige Vorming, 1959.

Overheid en verzorging vanwege het Humanistisch Verbond; rapport van de Commissie-Van Melsen. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatskundige Vorming, 1954.

Overheidssubsidie voor bouw van kerken en bezinningscentra; rapport. Amsterdam, WBS/De Arbeiderspers, 1959.

Partijvorming, De, in Nederland en Europa; verslag Nationaal Jongeren Parlement op 22 Mei 1954 te Den Haag. Amsterdam, Politiek Jongeren Contact Raad, (1954).

Platenburg, Th.J. Intellectuele Positie, De, van de Middengroepen in de Nederlandse Samenleving; 2e rapport van de Commissie voor de Middengroepen der Katholieke Volkspartij. Z.pl., KVP, (1952). Extra nummer van het Katholiek Staatskundig Maandschrift. Politieke concentraties. Den Haag, Stichting Nederlandse Politieke Jongeren Contact Raad, z.j.

Portugal; rapport van de commissie-Portugal van de KVP, aanvaard door het Partijbestuur en vrijgegeven voor publikatie op 3 januari 1969. 's-Gravenhage, KVP, 1969.

Pos, R.H. Evenredige vertegenwoordiging en volksvertegenwoordiging. Leiden Sijthoff, 1939.

Prakke, H.J. Pers en politieke elite; enquête over de rol van de pers in de geestelijke achtergronden van sociale veranderingen. Assen, Van Gorcum enz., 1954.

Principiele beschouwingen over beperking van het verhaalsrecht; Aanvullende publicatie bevattende: - het verslag der plaatselijke centra op het rapport van de Commissie-Van Nooy; - de memorie van antwoord van de commissie op het verslag. 's-Gravenhage, Centrum

voor Staatskundige Vorming, 1961.

Proeve van een Ontwerp van Wet op het verlenen van kinderbijslag aan Zelfstandigen; rapport van de Commissie-Michielsen, ingesteld door het Centrum voor Staatskundige Vorming op het verzoek van het Partijbestuur der Katholieke Volkspartij. 's-Gravenhage, KVP, 1948.

Program en toelichting van de Nederlandse Volksbeweging. Amsterdam, NVB, z.j.

Programma met toelichting. Utrecht, N.S.B., 1931.

Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie, De, in Nederland. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1957.

Quack, H.P.G. De socialisten; personen en stelsels. Amsterdam, Van Kampen, 1875-1897. 4 dln. 3. Het tijdvak tusschen de jaren 1830 en 1850. 1888-'91. 3 dln. 4. In de tweede helft der XIXde eeuw. 1895-'97. 3 dln.

Rappard, L.R.J. van. Nieuwjaarsrede van de Burgemeester van Gorinchem, uitgesproken in de vergadering van de Gemeenteraad van vrijdag 25 januari 1957. Z.pl., z.u., (1957).

Rapport betreffende De Eerste Meningspeiling in de Katholieke Volkspartij; met twee bijlagen. Z.pl., KVP, z.j.

Rapport inzake de huisvesting van Bejaarden met name in verzorgings- en verpleegtehuizen; rapport van het College van Advies der Anti-Revolutionaire Partij. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, (1959).

Rapport inzake de verhouding tussen de kerkelijke en de burgerlijke huwelijksluiting en inzake een nadere regeling betreffende de echtscheiding. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, z.j.

Rapport inzake het processieverbod. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, z.j.

Rapport inzake humanistische geestelijke verzorging; rapport van het College van Advies der Anti-Revolutionaire Partij. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, (1959).

Rapport inzake rechtsbescherming tegen de overheid; rapport van het College van Advies der Anti-Revolutionaire Partij. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, (1956).

Rapport inzake samenwerking met minder-ontwikkelde gebieden; rapport van het College van Advies der Anti-Revolutionaire Partij. 's-Gra-

venhage, ARP-Stichting, (1959).

Rapport inzake subsidiëring van Particuliere Ziekenhuizen; rapport van het College van Advies der Anti-Revolutionaire Partij. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, (1957).

Rapport over het bevolkingsvraagstuk; Uitgebracht door de Commissie Bevolkingsbeleid van de Pacifistisch Socialistische Partij in Mei 1964. Leiden, PSP, 1964.

Rapport van de commissie aan welke is opgedragen advies uit te brengen omtrent de vraag of het wenschelijk is wijziging te brengen in de samenstelling en de regeling van de bevoegdheden van de verschillende gemeentelijke bestuursorganen en de plaats, welke de gemeentebesturen in de tegenwoordige staatsinrichting innemen. Z.pl., Liberale Staatspartij, z.j.

Rapport van de commissie voor het ontwerpen van wettelijke maatregelen ter bescherming van werkwilligen ingesteld door de Liberale Staatspartij "De Vrijheidsbond". Utrecht, Zuidam, z.j.

Rapport van het centraal stembureau voor de verkiezing van de leden der Staten-Generaal inzake het ontwerp ener nieuwe kieswet. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, (1949).

Rechten op lijfrenten en andere stamrechten; tweede tussentijds rapport van de Commissie-Nouwen. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, 1962.

Rechtspositie, De, van de in bloedschande of in overspel geteelde kinderen; rapport van de Commissie-Petit. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, 1954.

Regeering en Staten-Generaal 1888-1898; feiten en cijfers; met toelichtingen door J. Boudewijse. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1899.

Regeling van de financiële verhouding tussen het rijk en de gemeenten; Het rapport van de Commissie inzake het herstel van de financiële zelfstandigheid van gemeenten en provinciën uitgebracht in September 1956; Zienswijze van de Commissie-Pieters. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, (1958).

Regionaal industrialisatie beleid. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, 1963.

Richtlijnen voor de liberale politiek; aangegeven door O.C.A. van

Lidt de Jeude; bijdr. van J.A.H. Coops, N.J.C.M. Kappeyne van de Coppello, G.A. Steghgers-Hoogenkamp e.a. Z.pl., Liberale Staatspartij, z.j.

Richtlijnen voor een nieuw Radiobestel. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, 1948.

Right approach, The; a statement of Conservative aims. London, Conservative Central Office, (1976).

Right road, The, for Britain; The Conservative Party's Statement of Policy. London, Conservative and Unionist Central Office, 1949.

Rink, P. Mr. dr. Hendrik Goeman Borgesius; 11 januari 1847-18 januari 1917. Groningen, Van der Kamp, (1918). Overdruk van den Gron. Volksalmanak 1918.

Rink, P. Thorbecke; Toespraak gehouden op 24 Juni 1933, bij de overdracht van een in den buitengevel van het sterfhuis van Mr. Johan Rudolf Thorbecke aangebrachten gedenksteen aan de tegenwoordige eigenaresse van die woning. Den Haag, Die Haghe, (1933).

Romme, C.P.M. Nieuwe Grondwetsartikelen; een bijdrage tot herstel en vernieuwing (onder toevoeging van de geldende Grondwet). Amsterdam, Urbi et Orbi, z.j.

Rooker, F.J.W. Proefverkiezing en verkiezing; een beschouwing over de resultaten van door het CBD gehouden proefverkiezingen alsmede een analyse van door andere instituten gehouden proefverkiezingen. Den Haag, Centraal Bureau voor Documentatie, z.j.

Royen, P.D. van. Nederland let op uw saeck! een waarschuwing tegen de overheersing der katholieke geestelijkheid. Amsterdam, z.u., 1948.

Ruppert, M. Bedrijforganisatie; Referaat gehouden op een sociaal-economische conferentie van de Antirevolutionaire Partij. Utrecht, Libertas, (1946).

Rutgers, J. Waarom Liberaal? Kort verslag van 3 voor de afdeeling Wassenaar der Liberale Staatspartij "De Vrijheidsbond" gehouden cursusavonden, ten dienste van de propaganda. Z.pl., "De Vrijheidsbond", z.j.

Ruygers, G. Partijvorming; Maar op welken grondslag?; 2e herz. dr. Amsterdam, NVB, z.j.

Ruygers, G. Schaepman en wij. Z.pl., Katholiek Werkverband van de PvdA, z.j.

Rijksuitgaven, De; een terreinverkenning. 's-Gravenhage, Nijhoff, 1960.

SDS, De, en de Studentenrevolte. 's-Gravenhage, Stichting Vrede en Vrijheid, z.j.

Salvadori, M. De opkomst van het moderne communisme; een korte geschiedenis van de Communistische Beweging in de Twintigste Eeuw. Den Haag, Servire, z.j.

Samen sterk in de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie. Z.pl., KVP, z.j.

Sassen, F. Eenheid en verscheidenheid in het Nederlandse Volk; een pleidooi voor samenwerking op principiëelen grondslag. Utrecht, Dekker en Van de Vegt, 1945.

Scheps, J.H. Ingenieur Anton Mussert door "De Waag" gewogen. Den Dolder, "Op korte golf", 1940.

Scheps, J.H. Vrijheid en Volkseer; het verdoolde Zeeuwsche liberale statenlid arts C.J.M. Boogerd te Zierikzee het rechte pad gewezen. Den Dolder, Op korte golf, z.j.

Schoolgezondheidszorg; rapport van de Commissie-Souren. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatskundige Vorming, (1958).

Schuijt, W.J. L'Europe des patries; tekst van de inleiding gehouden voor de jaarvergadering van de bestuursraad van het Centrum voor Staatskundige Vorming op 27 mei 1961. Den Haag, Centrum voor Staatskundige Vorming, 1961.

Sfeer - mentaliteit - democratie binnen de krijgsmacht. Den Haag, Stichting Nederlandse Politieke Jongeren Contact Raad, z.j.

Slingenberg, M. Het werkende land; rede, uitgesproken ter algemene vergadering van de Vrijzinnig Democratische Bond op 22 Nov. 1936 te Amsterdam; 3e dr. Haarlem, Brochurehandel v.d. Vrijz. Dem. Bond, 1937.

Sociale voorzieningen voor zelfstandigen; rapport van de Commissie-Van der Grinten. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatskundige Vorming, 1953.

Socialisme en Democratie; maandblad van de Partij van de Arbeid. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1952. nr. 11 (nov.).

Socialisme, Het, in de Practijk; Aangeboden door de Afd. Rotterdam van de Liberale Staatspartij, de Vrijheidsbond. Rotterdam, Liberale Staatspartij, (1930). Overdruk uit de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 6, 7, 8, 9, 11 oktober '30.

Socialistische Internationale, De. Amsterdam, PvdA, 1963.

Socialistische Partij, De; haar ontstaan, doel en streven. Amsterdam, Socialistische Partij, z.j.

Speetjens, Th.W.F. Gedachten over individuele verantwoordelijkheid jegens de volksgemeenschap; Tekst van de inleiding gehouden in de jaarvergadering van de bestuursraad op 30 mei 1959. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, 1959. Spoed! Niet in het minst met het oog op de a.s. verkiezingen in Nederland; West-Europa's steeds verder voortgezette zelfmoord en zijn nog steeds vergeefs zoeken naar een Radar-apparaat in den dichten mist. Zwolle, Tulp, z.j.

Staatkundige eenheid der Katholieke Nederlanders; rapport van de Commissie-Van der Grinten. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, z.j.

Statistiek der verkiezingen 1974; gemeenteraden, 29 mei; van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Den Haag, Staatsuitgeverij, 1975.

Statistiek der verkiezingen 1974; Provinciale Staten, 27 maart; van het Centraal Bureau voor de Statistiek. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1975.

Statistiek der verkiezingen 1970; gemeenteraden, 3 juni; van het Centraal Bureau voor de Statistiek. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1971.

Statistiek der verkiezingen 1970; Provinciale Staten, 18 maart; van het Centraal Bureau voor de Statistiek. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1971.

Statistiek der verkiezingen 1966; gemeenteraden, 1 juni; van het Centraal Bureau voor de Statistiek. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1967.

Statistiek der verkiezingen 1966; Provinciale Staten, 23 maart; van het Centraal Bureau voor de Statistiek. 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij, 1966.

Statistiek der verkiezingen 1962; gemeenteraden, 30 mei; van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Zeist, De Haan, 1963.
Statistiek der verkiezingen 1962; Provinciale Staten, 28 maart; van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Zeist De Haan, 1962.

Statistiek der verkiezingen 1959; Tweede Kamer der Staten-Generaal, 12 maart; van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Zeist, De Haan, 1959.

Statistiek der verkiezingen 1958; gemeenteraden, 28 mei; van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Zeist, De Haan, 1958.

Statistiek der verkiezingen 1954; Provinciale Staten; van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Utrecht, De Haan, 1954.

Statistiek der verkiezingen 1953; Gemeenteraden; van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Utrecht, De Haan, 1953.

Statistiek der verkiezingen 1950; Provinciale Staten; van het Centraal Bureau voor de Statistiek. 's-Gravenhage, Staatsdrukkerij, 1950.

Statistisch overzicht verkiezingen 1949; gemeenteraden; Centraal Bureau voor de Statistiek. 's-Gravenhage, Staatsdrukkerij, 1950.
Statuut, Een, voor Politieke Partijen; rapport van de Dr. Wiardi Beckman Stichting. Amsterdam, WBS, (1950).

Sternheim, A. Het socialisme in zijn nieuwste schakeeringen. Amsterdam, Elsevier, 1922.

Struycken, A.A.H. Politieke Opstellen. Arnhem, Gouda Quint, 1916.

Subsidiepolitiek; rapport van het College van Advies der Anti-Revolutionaire Partij. Zutphen, Van den Brink, 1960.

Successiewet; Rapport van de Commissie-Nouwen betreffende het gewijzigd ontwerp van Wet inzake de heffing van de rechten van successie, van schenking en van overgang. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, (1955).

Suurhoff, J.G. Staking Ja of neen? Amsterdam, N.V.B., z.j.

Systematische catalogus der bibliotheek van de Tweede Kamer der Staten-Generaal; deel I. 's-Gravenhage, z.u., 1882.

Systematische catalogus der bibliotheek van de Tweede Kamer der Staten-Generaal; deel II. 's-Gravenhage, z.u., 1883.

Systematische catalogus der bibliotheek van de Tweede Kamer der Staten-Generaal; Vervolg op de deelen I en II. 's-Gravenhage, z.u., 1889.

Systematische catalogus der bibliotheek van de Tweede Kamer der Staten-Generaal; Tweede vervolg. 's-Gravenhage, z.u., 1892.

Systematische catalogus der bibliotheek van de Tweede Kamer der Staten-Generaal; Derde vervolg, bevattende tevens de beschrijving van het Legaat van A.J.W. Farncombe Sanders. 's-Gravenhage, z.u., 1897.

Systematische catalogus der bibliotheek van de Tweede Kamer der Staten-Generaal; Vierde vervolg. 's-Gravenhage, z.u., 1904.

Taak en perspectief; Redevoeringen, gehouden op de buitengewone Deputatenvergadering van 12 februari 1966 in Tivoli te Utrecht door W.P. Berghuis, B.W. Biesheuvel, B. Roolvink e.a. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, (1966).

Technologische ontwikkeling en werkgelegenheid; nota van een werkgroep van het College van Advies der Antirevolutionaire Partij. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, (1970).

Televisiebeleid en reclame; aanvullende publicatie. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, (1960).

Televisie en Reclame; nota van de Dr. Abraham Kuypersstichting. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, 1963.

Tien jaren centrum voor staatkundige vorming. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, 1956.

Toekomst voor Randstads groene ruimte; nota van een commissie van het College van Advies der Anti-Revolutionaire Partij. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, (1966).

Tot hiertoe en niet verder; Een overzicht van de huidige monetair-economische toestand van het Koninkrijk der Nederlanden. 's-Gravenhage, Stichting Rijksbehoud, 1952.

Troelstra, P.J. De revolutie en de S.D.A.P. Amsterdam, "Ontwikkeling", 1919.

Uitslagen verkiezingen voor de Tweede Kamer, Provinciale Staten en Gemeenteraden in het jaar 1946; Verzameld door het Algemeen

Nederlandsch Persbureau „A.N.P." Amsterdam, De Tijd, (1946).
Uytenboogaart, J.W.H. en J.A. de Jonge. Aan allen die ons hun stem en steun gaven. 's-Gravenhage, Liberale Staatspartij, 1963.

Veerman, A. Onze mannen in de Kamer. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, z.j.

Veerman, A., en B.W. Biesheuvel. Samen verantwoordelijk; redevoeringen, gehouden op de buitengewone Deputatenvergadering van 15 juni 1968 te Rotterdam en op het Partij Convent van 25 mei 1968 te Utrecht. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, (1968).

Veld, J. in 't. Economische en sociale ordening; bijdrage tot de discussie over een sociaal-economisch program. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1945.

Veldkamp, G.M.J. Problemen van onze Democratie; tekst van de inleiding welke de Staatssekretaris gehouden heeft tijdens de K.V.P. bijeenkomst te Berg en Dal op 3 oktober 1959. Z.pl., z.u., (1959).

Veraart, J.A. Miserere van de Katholieke Staatkunde in Nederland. 's-Gravenhage, Pax, 1952.

Verbetering van de positie der Middengroepen; 3e rapport van de Commissie voor de Middengroepen der Katholieke Volkspartij. Z.pl., KVP, 1952. Extra nummer van het Katholiek Staatkundig Maandschrift.

Verbreiding van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie; Wenselijkheid van wettelijke of bestuurlijke maatregelen. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, (1957).

Verkiezingen, De, voor de Tweede Kamer in 1952. Schiedam, Vaderlandse Kring, 1951.

Vermeer, E. Let op hun daden; de daden der Tweede Kamerfractie van de PvdA van de bevrijding af tot 1 april 1952. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1952. 2. Periode 31 Januari 1950 t/m 1 April 1952. 3. Zaken- en Personenregister.

Verschijselen van economische groei; inleiding en gedachtenwisseling in de jaarvergadering van de bestuursraad van het Centrum voor Staatkundige Vorming op 19 mei 1962. 's-Gravenhage,

Centrum voor Staatkundige Vorming, 1962.

Verslag tweeëntwintigste algemene vergadering gehouden 30 september-2 oktober 1959 in het NV-huis te Utrecht. Z.pl., NVV, (1959).

Vestigingsbeleid in detailhandel en ambacht. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, (1957).

Vier stemmen over ontwapening; M. van der Stoel, B.V.A.

Röling, J. Koopman, e.a.; rapport van het Koos Vorrink Instituut. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1963.

Volksgezondheid in het geding; beschouwingen over het ziekenfondswezen; Rapport van de Dr. Wiardi Beckman Stichting. Amsterdam, WBS, z.j.

Voor Geloof en Vrijheid; redevoeringen gehouden op de jubileumbijeenkomsten ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de Anti-Revolutionaire Partij in Lommerrijk en Statensingelkerk op 2 April 1954 en in de Ahoy'-hal op 3 April 1954 te Rotterdam. 's-Gravenhage, A.R.P., (1954).

Voor het centralen Convent van woensdag 25 mei 1955. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, 1955.

Voor het voetlicht; Schermerhorn en Banning over de N.V.B. Amsterdam, NVB, (1945).

Voorgenomen Grondwetsherziening 1937, De, naar liberaal inzicht. 's-Gravenhage, Liberale Staatspartij "De Vrijheidsbond", (1936).

Vorming en inrichting van stads- en streekgewesten; nota van een werkgroep van het College van Advies der Antirevolutionaire Partij. 's-Gravenhage, ARP-Stichting, (1970).

Vorrink, K. Een halve eeuw beginselstrijd; overdenkingen over verleden en toekomst bij een historische mijlpaal; 2e dr. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1945.

Vos, I.H.J. Het beginsel der vrijheid. Deventer, Trio, z.j.

Voskuil, K. Socialistisch Commentaar; een keur uit de zaterdagavondtoespraken voor de VARA-microfoon. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1948.

Vrouwenarbeid.....een maatschappelijk belang? Z.pl., Het werkomité tot Verdediging van Vrijheid van Arbeid voor de Vrouw, z.j.

Vrij en onverveerd; uitgegeven ter gelegenheid van het 20-jarig regeringsjubileum van Hare Majesteit Koningin Juliana door het Monarchistisch Democratisch Jongeren Contact; met bijdragen van H.L.T. de Beaufort, H. Brugmans, A.P.J. van der Burg e.a. 's-Gravenhage, Monarchistisch Democratisch Jongeren Contact, 1968.

Vrijhandelsspolitiek en Bedrijfsleven. 's-Gravenhage, Liberale Staatspartij, z.j.

Vrijheid, De; staatkundig weekblad; bevattende officiële mededelingen van de Liberale Staatspartij. Amsterdam, Streng-holt, 1937-1940. Jrg. 16-19. Jrg. 16 (1937) nrs. 802-843; ontbr. 810, 814, 830, 832, 833, 839. Jrg. 18 (1939) nrs. 28-51. Jrg. 19 (1940) nrs. 1-40; ontbr. 21, 22, 33 en 35.

Vrijheidsbond, De, tegenover Socialisatie en Bedrijfsraden-stelsel. Den Haag, Vrijheidsbond, z.j.

Vrijheidsstraf, De. Den Haag, ARP-Stichting, (1970). Over-druk uit AR-Staatkunde; januari 1970.

50 jaar C.H.U. 1908 - 9 juli - 1958; gedenkschrift Gouden Jubileum Christelijk-Historische Unie. Apeldoorn, Koningin en Vaderland, (1958).

Wat deed de Liberale Tweede-Kamerfractie bij de behandeling van de rijksbegroting voor 1938 en van eenige andere ont-werpen van wet. Z.pl., z.u., z.j.

Wat deed Koos Vorrink? De klare taal der feiten. Amsterdam, De Arbeiderspers, 1948.

Waterschappen en gemeenten. 's-Gravenhage, Centrum voor Staat-kundige Vorming, 1963.

Weg, De, naar socialistisch Nederland; ontwerp beginselprogram der C.P.N.; Opgesteld door het Dagelijks Bestuur der Partij; 2e dr. Amsterdam, Brochurehandel der C.P.N., 1952.

Welzijn door vrijheid, gelijkheid en solidariteit. Rotterdam, "Welzijn", 1972.

Wereldomroep; richtlijnen voor een nieuw wettelijk bestel;

Rapport van de Commissie-De Waart. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatkundige Vorming, 1950.

Werkloosheids-Bestrijding. Z.pl., Liberale Staatspartij, z.j.

Westerman, W.M. Parlement en kiezer in den smeltkroes; een eerste stap. Den Haag, Leopold, z.j. Overdruk uit het mei-nummer van het Haagsch Maandblad 1924.

Westerman, W.M. De zieke staat; een ernstig woord in verband met de verwording onzer publieke zeden. Den Haag, Leopold, 1925.

Wettelijke regeling van de Dierenbescherming; zienswijze op de Proeve van een Dierenbeschermingswet van de Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatskundige Vorming, (1954).

Wettelijke regeling van het kleuteronderwijs; Tweede gedeelte van het rapport der Commissie-Eggermont, ingesteld door het Centrum voor Staatskundige Vorming. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatskundige Vorming, 1951.

Wettelijke voorschriften betreffende de Eed; wenselijkheid van herziening. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatskundige Vorming, (1955).

Wilde, H. de. De Anti-Revolutionaire Partij en haar program van beginselen; 5e geheel bijgew. dr. 's-Gravenhage, Bootsma, (1922).

Witlox, J. Onze eigen politieke organisatie blijve! Bussum, Brand, (1945).

Zeegers, A. In de greep van het dirigisme. Franeker, Wever, 1951.

Ziektekostenvoorziening; grondslagen en richtlijnen voor een wettelijk stelsel. 's-Gravenhage, Centrum voor Staatskundige Vorming, (1959).

Zuid-Holland '66; In Holland staat een huis; Een gezamenlijke uitgave van de PvdA, KVP, VVD, ARP en CHU. Z.pl., z.u., 1966.

Zuyderhoff, J.C.L. Objectief verkiezingsadvies 1948; Voorloopige en beknopte uitgave (waarin nog niet opgenomen de beschouwing over Socialisme en Communisme en slechts enkele partijprograms zijn afgedrukt); objectieve richtlijnen voor den burger om zoo-veel mogelijk verantwoord zijn of haar stem uit te brengen, benevens de programma's van alle aan de verkiezingen deelnemende politieke partijen. Amsterdam, Zuyderhoff, 1948.

Van de meeste partijen ontvangt het Centrum de door hen uitgegeven bladen. Bij enkele partijen staat het Centrum op de verzendlijst voor de pers.

Van veel provinciale partijafdelingen ontvingen wij de programma's voor de verkiezingen voor de Provinciale Staten 1978.

Van de hoofdstembureau's ontvingen wij de kandidatenlijsten. Alle partijen in de gemeente Groningen stuurden ons hun programma voor de Gemeenteraadsverkiezingen in 1978.